

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom

in Khon Kean Province

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in

Isan Communities

โดย

ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

ดร.ปภาณจิตร สุกุลมาลย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766086

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๑ เรื่อง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น
Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom
in Khon Kean Province

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง
อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน
Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in
Isan Communities

โดย

ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

ดร.ปานจิตร สุกุมลย์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766086

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub- Research Report 1

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom
in Khon Kean Province

Under Research Plan

Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in
Isan Communities

By

Asst.Prof. Dr.Suwin Thongpan

Dr.Panjit Sukuman

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkean Campus

B.E. 2566

Research Project Funded by Thailand Science Research and Innovation Fund

MCU RS 800766086

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

ผู้วิจัย: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุวิน ทองปั้น, ดร.ปาณจิตร สุกุลมาลัย

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖

ทุนอุดหนุนการวิจัย: กองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ ๑) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการอนุรักษ์และการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้แก่ นักวิชาการ ๗ คน ประชาชนชาวบ้าน ๗ คน ผู้แทนภาครัฐและเอกชน ๗ คน วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

๑.ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น พบว่าประวัติศาสตร์เมืองขอนแก่น เริ่มจากท้าวพันเป็นผู้ก่อตั้ง ท่านรวบรวมคนประมาณ ๓๕๐ คน มาตั้งบ้านเรือนที่ริมบึงแก่นนคร เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปี พ.ศ. ๒๓๓๒ ส่วนวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น มีดังนี้ ๑) งานกาชาดเทศกาลผ้าไหมและงานผูกเสี่ยว ๒) เทศกาลสงกรานต์และถนนข้าวเหนียว สำหรับอารยธรรมจังหวัดขอนแก่นที่ค้นพบ มีดังนี้ ๑) อารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ ๒) อารยธรรมประวัติศาสตร์ ๓) อารยธรรมทวารวดี ๔) อารยธรรมลพบุรี ๕) อารยธรรมล้านช้าง

๒.ภูมิปัญญาอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น พบว่าภูมิปัญญาอีสาน มีดังนี้ ๑) ภูมิปัญญาการแพทย์ ๒) ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ ๓) ภูมิปัญญาการจักสาน ๔) ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ๕) ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม ๖) ภูมิปัญญาการทอผ้า สำหรับแหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่น ที่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ คือภูมิปัญญา ศิลาคาริก ใบเสมา หมอลำ หนังตะลุง และกิจกรรมผาผึ้ง

๓.แนวทางการอนุรักษ์และสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ได้จากการถอดบทเรียนจากแหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี มี ๖ แนวทาง คือ ๑) การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น ๒) การสร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์ ๓) การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ๔) การสร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน ๕) การสร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ๖) การใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน

Research Title: Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom
in Khonkean Province

Authors: Asst.Prof. Dr. Suwin Thongpan and Dr. Panjit Sukuman

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University Khonkean Campus

Academic Year: 2566/2023

Funds granted by: Thailand Science Research and Innovation Fund.

ABSTRACT

The objectives of this research are 1) to study the history, culture, and civilization of the Chi river in Khon Kaen province. 2) to study Isaan wisdom and the sources of Chi River Basin civilization in Khon Kaen province. 3) to study the ways for maintaining and inheriting the Chi river civilization. in Khon Kaen province. This is qualitative research. The research tools used were in-depth interviews. Key informants included 7 academicians, 7 local philosophers, and 7 representatives from the government and private sector. Data were analyzed using descriptive methods.

The findings of the study were as follows:

1. History, culture and civilization of the Chi river in Khon Kaen province. It was found that the history of Khon Kaen city had been started by Thao Phan as the founder, he gathered about 350 persons to set up houses at the edge of Kaen Nakhon lake on the 15th date of the waxing moon of the 4th lunar month in 1789. According to the Provincial Cultural Office of Khon Kaen province, they are as follows: 1) Red Cross Fair, Silk Festival and Xiao Fair 2) Songkran Festival and Khao Neaw Road. According to the Khon Kaen civilization discovered, they were as follows: 1) Prehistoric civilization 2) Historical civilization 3) Dvaradi civilization 4) Lopburi civilization 5) Lan Chang civilization.

2. For the Isaan wisdom and the Chi River civilization in Khon Kaen province, It was found that Isaan wisdoms are as follows: 1) Medical wisdom, 2) Wisdom on Food and nutrition, 3) Basketry wisdom, 4) Wisdom on Performing arts, 5) Wisdom on language and literature, 6) Weaving wisdom. For the source of civilization in Khon Kaen Province, there is empirical evidence namely Wisdom, the Stone

inscriptions, the Sema leaves, the Mor Lam, the Pamothai films, and the Mural activities.

3. Ways of maintaining and inheriting the source of Chi River civilization in Khon Kaen province were lessons learned from the Savathi sub-district civilization. There are 6 approaches: 1) Creating a museum of local wisdom, 2) Creating the creative art, 3) Creating the creative tourist attractions, 4) Creating the enterprises of community wisdom, 5) creating a network of wisdom and culture, 6) Using wisdom, culture and traditions to develop communities.

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยครั้งนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ให้การส่งเสริมและสนับสนุนให้คณะผู้วิจัยได้รับทุนวิจัยในปีงบประมาณ ๒๕๖๖ คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง

กราบขอบพระคุณ พระธรรมวัชรบัณฑิต, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย และพระครูสุธีกิตติบัณฑิต, ผศ. ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ที่ได้เปิดโอกาสทำงานวิจัยในครั้งนี้และได้ส่งเสริมคณะผู้วิจัยได้ทำการวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างสูง

กราบขอบพระคุณพระราชพัฒนวัชรบัณฑิต, รศ.ดร. รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดธาตุพระอารามหลวง รองอธิการบดีวิทยาเขตขอนแก่น และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ศูนย์วิจัยวิทยาเขตขอนแก่นทุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกต่อการทำวิจัยตลอดทั้งเพื่อนร่วมงานที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ที่ได้ให้ความช่วยเหลือด้านเอกสารและช่วยอำนวยความสะดวกเกี่ยวกับเอกสารและการประสานงานในการทำวิจัยในครั้งนี้เป็นอย่างสูง และขอขอบคุณผู้ที่ให้ข้อมูลสำคัญในพื้นที่ทำการวิจัย รวมไปถึงผู้ทรงคุณวุฒิจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้เมตตาให้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับงานวิจัย และผู้ประสานงานในแต่ละแห่งที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลในการทำงานวิจัยครั้งนี้

สุดท้ายนี้คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่างานวิจัยนี้คงจะเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการที่จะได้นำผลการวิจัยไปปรับใช้กับงานวิชาการ และในส่วนงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ท่องบัน และคณะ

๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญภาพ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ คำถามวิจัย.....	๔
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๔
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๕
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๗
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย.....	๘
บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙
๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีประวัติศาสตร์.....	๙
๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีอารยธรรม.....	๑๓
๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น.....	๑๔
๒.๔ แนวคิด ทฤษฎีวิวัฒนาการ.....	๑๗
๒.๕ แนวคิด ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม.....	๒๔
๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย.....	๒๖
๒.๗ บริบทพื้นที่การวิจัย.....	๓๕
๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๔๐
๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๔๕
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๔๗
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๔๗
๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ.....	๔๘
๓.๓ เครื่องมือการวิจัย.....	๔๙
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๕๒
๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล.....	๕๒

บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....	๕๔
๔.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น.....	๕๔
๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์แม่น้ำชี.....	๕๔
๔.๑.๒ ประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่น.....	๕๗
๔.๑.๓ วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น.....	๖๓
๑. งานเทศกาลโหม่นานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด.....	๖๔
๒. งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณเสียงแคน และถนนข้าวเหนียว.....	๖๗
๔.๑.๔ อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น.....	๖๘
๑. อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์.....	๖๘
๒. อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์.....	๖๙
๓. อารยธรรมสมัยทวารวดี.....	๗๐
๔. อารยธรรมสมัยลพบุรี.....	๗๑
๕. อารยธรรมสมัยล้านช้าง.....	๗๒
๔.๒ ภูมิปัญญาอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น.....	๗๓
๔.๒.๑ ภูมิปัญญาอีสาน.....	๗๓
๑. ภูมิปัญญาการแพทย์.....	๗๓
๒. ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ.....	๗๗
๓. ภูมิปัญญาการจักสาน.....	๗๘
๔. ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง.....	๘๒
๕. ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม.....	๙๐
๖. ภูมิปัญญาการทอผ้า.....	๙๖
๔.๒.๒ แหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่น.....	๑๐๑
๑. แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี.....	๑๐๑
๒. แหล่งอารยธรรมวัดไชศรี.....	๑๐๕
๓. แหล่งอารยธรรมโนนภู.....	๑๐๙
๔.๓ แนวทางการอนุรักษ์รักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น.....	๑๑๐
๔.๓.๑ สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี.....	๑๑๐
๔.๓.๒ สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์.....	๑๑๑
๔.๓.๓ สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์.....	๑๑๓
๔.๓.๔ สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน.....	๑๑๖

๔.๓.๕ สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม.....	๑๑๖
๔.๓.๖ ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน.....	๑๑๘
๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย.....	๑๑๙
บทที่ ๕ สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๑๒๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๒๐
๕.๑.๑ อารยธรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น.....	๑๒๐
๕.๑.๒ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัด ขอนแก่น.....	๑๒๑
๕.๑.๓ แนวทางการอนุรักษ์และการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัด ขอนแก่น.....	๑๒๓
๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย.....	๑๒๖
๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย.....	๑๒๙
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๒๙
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	๑๒๙
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	๑๒๙
บรรณานุกรม.....	๑๓๐
ภาคผนวก.....	๑๓๕
ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๓๖
ภาคผนวก ข หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูล.....	๑๔๒
ภาคผนวก ค ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย.....	๑๔๔
ภาคผนวก ง หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากการวิจัย.....	๑๔๗
ภาคผนวก จ ผลผลิต ผลิตภัณฑ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๕๑
ประวัติผู้วิจัย.....	๑๕๔

สารบัญภาพ

ภาพประกอบที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	๔๖
ภาพประกอบที่ ๓.๑ แสดงแผนภูมิขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย.....	๕๑
ภาพประกอบที่ ๔.๑ แผนที่จังหวัดขอนแก่น.....	๕๗
ภาพประกอบที่ ๔.๒ ตราประจำจังหวัดขอนแก่น.....	๖๓
ภาพประกอบที่ ๔.๓ สัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น.....	๖๓
ภาพประกอบที่ ๔.๔ ภาพผูกเสี่ยว.....	๖๔
ภาพประกอบที่ ๔.๕ งานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียวจังหวัดขอนแก่น.....	๖๘
ภาพประกอบที่ ๔.๖ เมืองโบราณโนนเมือง.....	๖๙
ภาพประกอบที่ ๔.๗ พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง.....	๗๐
ภาพประกอบที่ ๔.๘ ช่องใส่ปลา.....	๗๙
ภาพประกอบที่ ๔.๙ พาข้าว.....	๘๐
ภาพประกอบที่ ๔.๑๐ ภาพกระต๊อบข้าว.....	๘๑
ภาพประกอบที่ ๔.๑๑ แคน.....	๘๔
ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ พิณอีसान.....	๘๕
ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ รูปโป่งกลางและการตีโป่งกลาง.....	๘๖
ภาพประกอบที่ ๔.๑๔ ภาพการทอผ้าไหม.....	๙๙
ภาพประกอบที่ ๔.๑๕ ภาพเข็นไหม.....	๙๙
ภาพประกอบที่ ๔.๑๖ ภาพมัดมี.....	๙๙
ภาพประกอบที่ ๔.๑๗ ภาพตัดริมผ้าไหม.....	๙๙
ภาพประกอบที่ ๔.๑๘ ภาพผ้าไหมลายหมากจับว่าน.....	๑๐๐
ภาพประกอบที่ ๔.๑๙ ผ้าไหมลายปลาชิว.....	๑๐๐
ภาพประกอบที่ ๔.๒๐ ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ.....	๑๐๑
ภาพประกอบที่ ๔.๒๑ ภาพสิมโบราณวัดไชยศรี.....	๑๐๕
ภาพประกอบที่ ๔.๒๒ ภาพยักษ์กุมภภัณฑ์ แห่งเมืองโนนราช.....	๑๐๘
ภาพประกอบที่ ๔.๒๓ สินไซ สู้กับยักษ์จนชนะ.....	๑๐๙
ภาพประกอบที่ ๔.๒๔ พิพิธภัณฑน์ภูมิปัญญาสาวะถี.....	๑๑๐
ภาพประกอบที่ ๔.๒๕ หมอลำน้อยสินไซน้อยร้อยปี.....	๑๑๒
ภาพประกอบที่ ๔.๒๖ หนังสือโมทัย สินไซพิทยาสรรพ์.....	๑๑๒
ภาพประกอบที่ ๔.๒๗ ภาพทองเที่ยวเชิงสร้างสรรค์.....	๑๑๓

ภาพประกอบที่ ๔.๒๘ การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน.....	๑๑๔
ภาพประกอบที่ ๔.๒๙ มัคคุเทศก์น้อย.....	๑๑๕
ภาพประกอบที่ ๔.๓๐ ผลิตภัณฑ์ในโครงการ.....	๑๑๗
ภาพประกอบที่ ๔.๓๑ การอนุรักษ์อารยธรรมแบบมีส่วนร่วม.....	๑๑๙

สารบัญตาราง

ตารางที่ ๓.๑ แสดงรูปแบบของงานในแต่ละกิจกรรม.....	๕๑
--	----

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ธรรมชาติของมนุษย์จะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นเผ่าพันธุ์ เป็นสังคม ดังที่ อริสโตเติลนักปรัชญากรีกโบราณกล่าวไว้ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Man is social animal)”^๑ เมื่อมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนสิ่งหนึ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือต้องมีกฎระเบียบของการอยู่ร่วมกัน เพื่อให้เกิดสันติสุขในการอยู่ร่วมกัน และธรรมชาติอีกอย่างหนึ่งของมนุษย์คือมีการคิดประดิษฐ์สิ่งอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตจนกลายมาเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคมนั้นๆ ที่ได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมาเรียกว่า ภูมิปัญญา และภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ทรัพยากรบุคคลที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา^๒ สำหรับภูมิปัญญาที่เกิดจากการคิดค้นหรือการกระทำนั้นได้กลายมาเป็นอารยธรรมที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของเผ่าพันธุ์คนแต่ละชาติพันธุ์ที่มีการคิดค้น เป็นวิวัฒนาการของสังคมในด้านการดำเนินชีวิตความเป็นอยู่ซึ่งประกอบไปด้วยความคิด ความเชื่อ การแสดงออก และสิ่งเหล่านี้ได้มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นวิถีชีวิตหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต จนกลายมาเป็น ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี ที่ก่อให้เกิดบูรณาการการดำเนินชีวิตในด้านต่างๆ เช่น การเมือง สังคม และเศรษฐกิจ ตลอดจนในด้านลักษณะความคิด ความเชื่อ ภูมิปัญญาและงานสร้างสรรค์ที่ได้สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นวัฒนธรรม สำหรับร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของวัฒนธรรมของมนุษยชาติ เรียกว่าอารยธรรมของคนแต่ละเชื้อชาติ เมื่อเป็นเช่นนี้อารยธรรมจึงหมายถึงความเจริญทางวัฒนธรรม^๓ และมนุษย์ให้ความสำคัญกับการสร้างสรรค์อารยธรรมขึ้นมาก็เพื่อต้องการสร้างสิ่งต่างๆ ขึ้นมาเพื่อสนองความต้องการและปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและเพื่อความเจริญของสังคมโดยรวม

วัฒนธรรมคือวิถีแห่งชีวิตที่เป็นผลแห่งความคิดสร้างสรรค์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ ซึ่งเป็นองค์กลางที่จะประสานความต้องการทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเข้าด้วยกัน อันเป็นเครื่องกำหนดมาตรฐานความประพฤติของคนในชุมชนนั้นๆ เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้นที่สั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกให้แก่อนุชนรุ่นหลัง วัฒนธรรมจะเจริญรุ่งเรืองมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับขีดความสามารถในการปรับตนเองของสังคมนั้น^๔

^๑ ประยงค์ สุวรรณบุบผา, สังคมปรัชญา แนวคิดตะวันออก- ตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๑.

^๒ จารุวรรณ ธรรมวัตร, ภูมิปัญญาอีสาน, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ๒๕๔๓, หน้า ๑.

^๓ สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๔๙.

^๔ ชมพูนุท นาศิริรักษ์, มนุษย์กับอารยธรรม, ภาควิชาประวัติศาสตร์, คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒, หน้า ข.

อารยธรรมคือความเจริญที่เกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมต่างๆ ที่รวมกลุ่มเป็นสังคมเมือง รวมทั้งที่มีการติดต่อกับสังคมอื่น เป็นความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุและจิตใจอย่างเป็นระบบและเสถียรภาพ เป็นสังคมที่มีความสงบสุขบนพื้นฐานของมนุษย์ที่มีคุณภาพ มีจริยธรรม ภายใต้อารยธรรม ประเพณี กฎหมายของสังคม และการปกครองที่เข้มแข็ง^๕ อารยธรรมของมนุษยชาติเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของมนุษย์แต่ละเชื้อชาติหรือแต่ละเผ่าพันธุ์ ไม่ว่าจะ เป็นความเจริญด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งประดิษฐ์ สิ่งก่อสร้าง และการสร้างเครื่องมือในการทำมาหากิน ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของคนแต่ละพื้นที่หรือแต่ละเชื้อชาติพันธุ์ที่บ่งบอกถึงตั้งแต่การมาตั้งรกราก การย้ายถิ่นฐาน เมื่อเป็นเช่นนี้อารยธรรมจึงหมายรวมเอาทั้งประวัติศาสตร์ความเป็นของชนเชื้อชาติพันธุ์นั้นๆ ด้วย อันประกอบไปด้วย ความเชื่อ แนวคิด วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ที่เป็นร่องรอย อันประกอบไปด้วยสังคมมนุษย์ ก็คือวัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าหาความซับซ้อนของระบบสังคมของสิ่งมีชีวิตทรงภูมิปัญญาบนโลก เป็นต้น สำหรับบทความนี้จะหมายถึง อารยธรรมโลก หรือ อารยธรรมมนุษย์ เป็นสำคัญ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต และศิลปวัฒนธรรมที่โดดเด่นมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน จนทำให้สิ่งเหล่านี้กลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของคนอีสานมานานจนกลายมาเป็นอารยธรรมของคนอีสาน มีดังนี้ ๑) วัฒนธรรมด้านคติธรรม คือ วัฒนธรรมทางศีลธรรมและทางจิตใจ อันเป็นคติหรือหลักการดำเนินชีวิตที่ ส่วนใหญ่รับมาจากหลักธรรมทางศาสนาที่มีความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ ๒) วัฒนธรรมด้านวัตถุธรรม คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง วัตถุทางศิลปกรรม เช่น เจดีย์ บ้านเรือน รวมถึงเครื่องอุปโภคทั้งหลายซึ่งถือว่าเป็นวัตถุทั้งสิ้น โดยคนในสังคมร่วมกันประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต ๓) วัฒนธรรมด้านเนติธรรม คือ วัฒนธรรมทางกฎหมายหรือขนบธรรมเนียมจารีตประเพณีที่มีความสำคัญ เสมอด้วยกฎหมายระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติตาม ๔) วัฒนธรรมด้านสหธรรม คือ วัฒนธรรมทางสังคม เป็นวัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ หรือมารยาทในสังคมหรือสมาชิกพึงปฏิบัติต่อกันในโอกาสต่าง ๆ^๖ อารยธรรมเหล่านี้ได้กลายมาเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสานหรือคนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นการแสดงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรอีสานหรือเรียกว่าล้านช้าง ซึ่งเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่อาณาจักรหนึ่งที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และอารยธรรมเหล่านี้ได้มีการบันทึกและได้รับการปฏิบัติสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบันนี้ สำหรับหลักฐานที่แสดงถึงความเป็นมาของอารยธรรมนั้นมีอยู่มากมายทั้งที่เป็นลายลักษณ์อักษร เช่น มีภาษาเป็นของตนเอง โดยมีการบันทึกไว้ในใบลาน ในภาคกิจกรรมฝาผนัง วันธรรม ประเพณี ศิลปะ ความเชื่อ และสิ่งที่เป็นวัตถุ เช่น ใบเสมาหรือหินตั้ง ที่เป็นอัตลักษณ์ด้านศิลปกรรมสมัยทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ ซึ่งพบกระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานตามเมืองโบราณต่างๆ ที่ใกล้กับลำน้ำสำคัญของภูมิภาค เช่น ลำน้ำชี ลำน้ำมูล และลำน้ำโขง

^๕ อ่างแก้ว, ชมพูนุท นาศิริรักษ์, มนุษย์กับอารยธรรม, ๒๕๔๒, หน้า ข.

^๖ ประเภทและการจัดประเภทของวัฒนธรรม, แหล่งที่มา: [https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕\]](https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕])

ลุ่มน้ำชี ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีพื้นที่ลุ่มน้ำรวมทั้งสิ้น ๔๙,๓๑๑.๒๙ ตารางกิโลเมตร หรือ ๓๐,๗๐๗,๔๕๓ ไร่ มีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขต ๑๔ จังหวัด^๗ ได้แก่ ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี มหาสารคาม นครราชสีมา เลย เพชรบูรณ์ กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และมุกดาหาร ลุ่มน้ำชีตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕° ๓๐' เหนือถึงเส้นรุ้งที่ ๑๑๗° ๓๐' เหนือ และอยู่ระหว่างเส้นแวงที่ ๑๐๑° ๓๐' ตะวันออก ถึงเส้นแวงที่ ๑๐๕° ๓๐' ตะวันออก ทิศเหนือติดกับลุ่มน้ำโขง ทิศใต้ติดกับลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำโขงและลุ่มน้ำมูล ทิศตะวันตกติดกับลุ่มน้ำป่าสัก สภาพภูมิประเทศของลุ่มน้ำชีประกอบไปด้วยเทือกเขาสูง ทางทิศตะวันออกและทิศเหนือคือเทือกเขาภูพาน ทิศตะวันตก คือเทือกเขาตองพญาเย็น ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำชีและแม่น้ำสาขาที่สำคัญหลายสาย ส่วนพื้นที่ตอนกลางเป็นที่ราบถึงลูกคลื่นลอนและมีเนินเล็กน้อยทางตอนใต้ของลุ่มน้ำ ลำน้ำสายหลัก คือ แม่น้ำชี ลำน้ำสาขาที่สำคัญ คือ น้ำพรม น้ำพอง น้ำเชิญ ลำปาว และน้ำยั้ง

แม่น้ำชีซึ่งมีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่เขาสนปันน้ำ เขาแปปันน้ำ เขาเสลียงตาดาด เขาอุ่มน้ำ เขายอดชี เขาครอก จนถึงเขาเทวดา ซึ่งเป็นแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แม่น้ำชีมีความยาวประมาณ ๘๓๐ กิโลเมตร^๘ เส้นทางไหลของลำน้ำชี ไหลผ่าน ๙ จังหวัดได้แก่ ๑) จังหวัดชัยภูมิ ลำน้ำไหลผ่าน อำเภอหนองบัวแดง อำเภอบ้านเขว้า อำเภอหนองบัวระเหว อำเภอจัตุรัส อำเภอเมืองชัยภูมิ อำเภอคอนสวรรค์ ๒) จังหวัดนครราชสีมา อำเภอบ้านเหลื่อม อำเภอแก้งสนามนาง ๓) จังหวัดขอนแก่น อำเภอแวงน้อย อำเภอแวงใหญ่ อำเภอโคกโพธิ์ไชย อำเภอัญญาคีรี อำเภอชนบท อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบ้านแฮด อำเภอเมืองขอนแก่น ๔) จังหวัดมหาสารคาม อำเภอโกสุมพิสัย อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเมืองมหาสารคาม ๕) จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอฆ้องชัย อำเภอกมลาไสย อำเภอร่องคำ ๖) จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเมืองร้อยเอ็ด อำเภอจังหาร อำเภอเชียงขวัญ อำเภอธวัชบุรี อำเภอเสลภูมิ อำเภอทุ่งเขาหลวง อำเภออาจสามารถ อำเภอพนมไพร ๗) จังหวัดยโสธร อำเภอเมืองยโสธร อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย อำเภอค้อวัง ๘) จังหวัดอุบลราชธานี อำเภอเขื่องใน ๙) จังหวัดศรีสะเกษ ไหลผ่านอำเภอกันทรารมย์ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูล ที่บ้านวังยาง ตำบลบึงหวาย อำเภอวารินชำราบ รอยต่อจังหวัดศรีสะเกษ กับจังหวัดอุบลราชธานี

อายุธรรมลุ่มน้ำชี คือสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของคนที่ย้ายอยู่บริเวณลุ่มน้ำชีไหลผ่าน เป็นบริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านได้แก่ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งมีแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ จำนวนมา จังหวัดขอนแก่นก็ได้พบร่องรอยอารยธรรมแต่ละเมือง การแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ยุคสมัยทวารวดี ที่ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดคือมีศิลปะสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากมาย แตกต่างกันไปตามพื้นที่ สำหรับจังหวัดขอนแก่นที่พบคือพระธาตุขี้แก่น กิจกรรมผาผนังวัดบ้านสาวตฤ วัตถุประสงค์บ้านวังแก้ว อำเภอหนองสองห้อง วัดบ้านลาน และกิจกรรมสินไซที่อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดมหาสารคามก็มีอารยธรรมที่ปรากฏชัดเจน เช่น พระธาตุนาดูนล เมื่อฟ้าแดดสูงยาง อันที่ตั้งของนครจำปาสีในสมัยอาณาจักร

^๗ ลุ่มน้ำชี, แหล่งที่มา: [http://water.dwr.go.th/wro11/index.php/th/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕\]](http://water.dwr.go.th/wro11/index.php/th/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕])

^๘ ต้นกำเนิดแม่น้ำชี, แหล่งที่มา: [https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕\]](https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕])

ล้านช้าง ซึ่งมีหลักทางโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก จังหวัดร้อยเอ็ด ก็เป็นแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีที่โดดเด่น เช่น เมืองสุวรรณภูมิ จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานีซึ่งเป็นจังหวัดสุดท้ายของอารยธรรมลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นจังหวัดที่มีน้ำชีไหลผ่านก่อนที่จะไหลลงแม่น้ำโขง

อารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น เป็นอารยธรรมที่อยู่บริเวณพื้นที่ตั้งอยู่ตอนกลางของภาคอีสาน ซึ่งมีประชาชนส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา ขอนแก่นถือว่าเป็นแหล่งที่มีอารยธรรมที่มีหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานมานับพันปี เพราะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง โดยบริเวณบ้านสาวะถี ผู้วิจัยได้ลงสำรวจพื้นที่เบื้องต้น และศึกษาเอกสาร หลักฐานตำราแล้ว มีความ มีความประสงค์ที่จะทำการสำรวจแหล่งโบราณคดี แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น และรวบรวมเป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น ที่มีพุทธศิลป์ กิจกรรมมาผนัง ภูมิปัญญา โดยมีวัดไชยศรีเป็นศูนย์กลางของชุมชน และชุมชนมีความตื่นตัว เกี่ยวกับแหล่งที่กำเนิดความรู้เกี่ยวโบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธสถาน พุทธศิลป์ที่มีคุณค่าของคนขอนแก่น โบราณสถานบางแห่งอยู่ในความดูแลอนุรักษ์ของวัดและชาวบ้าน มีการเชื่อมโยงไปตามกาลเวลา การโฆษณาประชาสัมพันธ์การให้ความรู้ในเรื่องศิลปวัฒนธรรมมีเพียงป้ายอธิบายคร่าวๆ ถึงชื่อเรื่อง ไม่ได้บอกประวัติ และที่มาของโบราณวัตถุชิ้นนั้น ไม่มีมีคฤหะที่ประจำที่จะให้ความรู้แก่นักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ซึ่งแม้ว่าจะมีหน่วยงานภาครัฐได้ลงพื้นที่ทำการศึกษาและอนุรักษ์แล้วก็ตาม ทีมงานเห็นว่าอารยธรรมลุ่มน้ำชี ณ พื้นที่บ้านสาวะถี มีความเด่นชัด มีความผสมผสานระหว่างอารยธรรมล้านช้างกับอารยธรรมภาคกลางที่มีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา อันทรงคุณค่าควรจะต้องได้รับการอนุรักษ์และรวบรวมเป็นชุดองค์ความรู้ เพื่อการเผยแพร่และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

จากประเด็นดังกล่าวมานั้นผู้วิจัยเห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องการวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางอารยธรรมลุ่มน้ำชี อันเป็นมรดกอันล้ำค่าของบรรพบุรุษลุ่มน้ำชี ที่ได้คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมาจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอันลักษณ์ของคนคนลุ่มน้ำชี

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น มีความเป็นมาอย่างไรและมีอะไรบ้าง

๑.๒.๒ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น มีอะไรบ้าง

๑.๒.๓ อารยธรรมลุ่มน้ำชีในหวัดขอนแก่น จะมีวิธีการสร้างแนวทางการธำรงรักษาและสืบทอด อย่างไรบ้าง

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑.๓.๓ เพื่อสร้างแนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการทำวิจัย คณะผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านข้อมูล

ขอบเขตด้านข้อมูล เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของข้อมูล ความชัดเจนในการเก็บรวบรวมข้อมูล ความสะดวกต่อการจัดหมวดหมู่ข้อมูล และจะเป็นการง่ายต่อการตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยจึงแบ่งข้อมูลออกเป็น ๒ ประเภทดังนี้

๑) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและข้อมูลที่ได้จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมเกี่ยวกับกิจกรรมฝายน้ำล้นวัดไชยศรี โบราณวัตถุ และพฤติกรรมของชุมชนที่แสดงออกต่อแหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี

๒) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาพงศาวดาร หนังสือโบราณ หนังสือวิชาการ ตำรา บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของคนในชุมชนลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น และชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้แบ่งขอบเขตเนื้อหาที่จะทำการวิจัยออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

๑) ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของจังหวัดขอนแก่น ตั้งแต่การก่อตั้งเมือง การสร้างวัฒนธรรมชุมชน จนกลายเป็นอารยธรรมที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของจังหวัดขอนแก่น แล้วรวบรวมองค์ความรู้ที่ยังสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบัน

๒) ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยศึกษาภูมิปัญญาอีสาน ภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่น และภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านสาวะถี ที่เป็นภูมิปัญญาที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความสามัคคี เกิดความผาสุกในชุมชน กลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่น

๓) สร้างแนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยเห็นความสำคัญของภูมิปัญญาวัฒนธรรม และอารยธรรมซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนา เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคีและชุมชนเกิดความผาสุก โดยคณะผู้วิจัยทำการลงพื้นที่หมู่บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นแหล่งอารยธรรมต้นแบบของจังหวัดขอนแก่น แล้วทำการถอดบทเรียนแนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

๑) เป็นผู้ที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี

รายละเอียดกิจกรรม	ระยะเวลาดำเนินการวิจัยปี ๒๕๖๕ ในเวลา ๑๒ เดือน เริ่มจาก ก.ย ๒๕๖๕ ถึง ก.ย ๒๕๖๖											
	๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
เลือกพื้นที่ทำวิจัย แล้วเขียนโครงร่างงานวิจัย เสนอสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์เพื่อขอทุนวิจัย			➔									
ปรับปรุงโครงร่างงานวิจัย ๓ บท เพื่อทำสัญญาวิจัยกับสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์			➔									
สร้างเครื่องมือการวิจัย การหาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย ทดลองการใช้เครื่องมือการวิจัย				➔								
ส่งงานการวิจัย ๓ บท พร้อมเครื่องมือวิจัย						➔						
แก้ไขงานวิจัย ๓บท ตามคณะกรรมการเสนอแนะ							➔					
ลงพื้นที่ สัมภาษณ์เชิงลึก และทำการสนทนากลุ่ม								➔				
เขียนงานวิจัยบทที่ ๔ แล้วเสนอรายงานการวิจัยก้ำวหน้า ๔ บท									➔			
แก้ไขรายงานความก้ำวหน้าวิจัย ๔ บทความข้อเสนอแนะของคณะกรรมการ										➔		
ส่งรายงานความก้ำวหน้า ๕ บท											➔	
แก้ไขรายงานวิจัย ๕ บท ตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการ แล้วพิมพ์ฉบับสมบูรณ์												➔

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

อารยธรรม หมายถึง หลักฐานหรือสิ่งที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง ความเป็นมา การดำเนินชีวิตของคนในพื้นที่จังหวัดขอนแก่นที่ได้มีการคิดค้นองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิตหรือการดำรงเผ่าพันธุ์ของตนเอง ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น ความเชื่อ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญา เป็นต้น ซึ่งสิ่งบอกถึงเรื่องราวความเจริญของคนจังหวัดขอนแก่น ที่มีหลักฐานหรือเป็นร่องรอยให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา

ประวัติศาสตร์ หมายถึง เหตุการณ์หรือเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณพื้นที่เมืองขอนแก่น โดยเริ่มตั้งแต่ ท้าวพัน ได้รวบรวมผู้คนประมาณ ๓๕๐ คน มาตั้งกองคาราวาน ณ ริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) ฝั่งตะวันตกและตกลงเลือกบริเวณนี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ในวันที่ ๑๕ ค่ำ เดือนสี่ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๒ แล้วได้สร้างบ้านแปงเมือง จนมีความเจริญรุ่งเรืองเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งสร้างสรรค์หรือสิ่งประดิษฐ์ที่คนขอนแก่นสร้างขึ้นในการใช้ดำเนินชีวิตในการดำรงเผ่าพันธุ์และสิ่งประดิษฐ์นั้นกลายเป็นอย่างที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดีงามที่นำไปประพฤติปฏิบัติและสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนในจังหวัดขอนแก่น จนทำให้สิ่งประดิษฐ์นั้นกลายเป็นกิจกรรมที่เด่นชัดและมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนขอนแก่น มีการเรียนรู้ร่วมกัน และร่วมใช้ชีวิตในหมู่คณะ และวัฒนธรรมของคนขอนแก่นได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยเพื่อให้เกิดความเหมาะสมและคงอยู่อย่างยั่งยืน

ภูมิปัญญาอีสาน หมายถึง ความรู้ ความสามารถที่บรรพบุรุษของคนอีสานได้คิดประดิษฐ์ขึ้นมาเป็นเครื่องใช้ในการดำรงชีวิตและได้สืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้ จนกลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสาน ได้แก่ ๑) ภูมิปัญญาการแพทย์ ๒) ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ ๓) ภูมิปัญญาการจักสาน ๔) ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ๕) ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม ๖) ภูมิปัญญาการทอผ้า

ชุมชนอีสาน หมายถึง กลุ่มคนที่มาอาศัยอยู่รวมกันภายในเขตบริเวณบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น โดยมีความสัมพันธ์ของสมาชิก และอยู่ภายใต้กฎระเบียบ กฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน มีการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนแบบแผนของการดำเนินชีวิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีการปะทะสังสรรค์ต่อกัน

แม่น้ำชี หมายถึง แม่น้ำสายหลักสายหนึ่งที่เป็นแหล่งอารยธรรมของคนขอนแก่น ที่มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์และแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ ไหลผ่าน ๑๔ จังหวัด ได้แก่ ชัยภูมิ ขอนแก่น หนองบัวลำภู อุดรธานี มหาสารคาม นครราชสีมา เลย เพชรบูรณ์ กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด ยโสธร อุบลราชธานี ศรีสะเกษ และมุกดาหาร ซึ่งความยาว เป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในประเทศไทยซึ่งยาวประมาณ ๗๖๕ กิโลเมตร โดยมีขนาดพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๔๙,๔๘๐ ตร.กม.

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๖.๑ ได้องค์ความรู้ที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น

๑.๖.๒ ได้องค์ความรู้ที่เป็นเอกสารเกี่ยวกับภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น

๑.๖.๓ ได้แนวทางในการธำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น

๑.๖.๔ นำเอาองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาไปใช้ในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความรักความสามัคคีและเกิดความผาสุก

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อให้ผลของการวิจัยมีประสิทธิภาพและเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย คณะผู้วิจัยจึงเลือกแนวคิด ทฤษฎีที่และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยโดยตรง เพื่อนำมาใช้ในการวิเคราะห์สังเคราะห์ และอธิบายงานวิจัย ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีประวัติศาสตร์
- ๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีอารยธรรม
- ๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ๒.๔ แนวคิด ทฤษฎีวัฒนธรรม
- ๒.๕ ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม
- ๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย
- ๒.๗ บริบทพื้นที่การวิจัย
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิด ทฤษฎีประวัติศาสตร์

แนวคิด ทฤษฎีประวัติศาสตร์ นำมาใช้เป็นกรอบศึกษาประวัติศาสตร์ เมืองขอนแก่น ใช้ในการอธิบายการตั้งเมืองขอนแก่น ที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

๒.๑.๑ ความหมายประวัติศาสตร์

คำว่า “ประวัติศาสตร์” เกิดจากการสมาสคำภาษาบาลี “ประวัติ” (ปวัตติ) ซึ่งหมายถึงเรื่องราวความเป็นไป และคำภาษาสันสกฤต “ศาสตร์” (ศาสตร) ซึ่งแปลว่า ความรู้

คำว่า “ประวัติศาสตร์” ถูกบัญญัติขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อเทียบเคียงกับคำว่า “History” และเพื่อให้มีความหมายครอบคลุมมากกว่าคำว่า “พงศาวดาร” (Chronicle) ที่ใช้กันมาแต่เดิม

คำว่า history มีรากศัพท์มาจากคำว่า historia ในภาษากรีก ซึ่งมีความหมายว่าการไต่สวนค้นคว้าหรือวิจัย เดิมเป็นชื่อหนังสือที่เฮโรโดตัส (Herodotus , 484-420 ปีก่อนค.ศ.) เขียน

คำว่า “ประวัติศาสตร์” เป็นคำที่มีความหมายหลากหลาย แต่ความหมายที่สำคัญที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปคือ

๑. เหตุการณ์ในอดีตทั้งหมดของมนุษย์ หรืออดีตทั้งหมดของมนุษย์ตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลกจนถึงวินาทีที่เพิ่งผ่านมา

๒. หมายถึงเรื่องราวของบางเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีตที่เรารู้หรือเข้าใจ นั่นคือสิ่งที่นักประวัติศาสตร์สร้างขึ้นมาจากอดีตที่ผ่านพ้นไป^๑

ประวัติศาสตร์ หมายถึง การค้นพบ ค้นหา รวบรวม จัดระเบียบและนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต ประวัติศาสตร์ยังหมายถึงช่วงเวลาหลังมีการประดิษฐ์ตัวอักษรขึ้น นักวิชาการผู้เขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เรียกว่านักประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์เป็นสาขาการวิจัยซึ่งใช้การบรรยายเพื่อพิจารณาและวิเคราะห์ลำดับของเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นและบางครั้งพยายามสอบสวนรูปแบบของเหตุและผลซึ่งมีอิทธิพลต่อเหตุการณ์อย่างยุติธรรม รวมทั้งเหตุการณ์ในอดีตก่อนมีบันทึกลายลักษณ์อักษรเรียกว่ายุคก่อนประวัติศาสตร์^๒

ได้มีนักวิชาการทางด้านประวัติศาสตร์ได้ให้คำจำกัดความคำว่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้หลายความหมายด้วยกันดังนี้

ครูวรรณ ไชยศรี^๓ ได้ให้ความหมายของประวัติศาสตร์ไว้ว่า ประวัติศาสตร์ หมายถึง เหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในอดีต และสิ่งที่มนุษย์ได้กระทำ หรือสร้างแนวความคิดไว้ทั้งหมด รวมถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากเจตจำนงของมนุษย์ ตลอดจนเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ หรือธรรมชาติที่มีผลต่อมนุษย์ชาติ ประวัติศาสตร์จึง ได้แก่เหตุการณ์ในอดีตที่นักประวัติศาสตร์ได้สืบสวนค้นคว้าแสวงหาหลักฐานมารวบรวมและเรียบเรียงขึ้น เนื่องจากเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตมีขอบเขตกว้างขวางและมีความสำคัญแตกต่างกันไป นักวิทยาศาสตร์จึงยิบยกขึ้นมาศึกษาเฉพาะแต่สิ่งที่ตนเองเห็นว่ามีมีความหมายและมีความสำคัญ

ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดชและธารทิพย์ ช้วนา^๔ ได้ให้ความหมายของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไว้ว่า ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น หมายถึง ประวัติศาสตร์ของประชาชนในสังคมเมืองและชนบท เป็นทั้งประวัติศาสตร์สังคมและประวัติศาสตร์คนสัมพันธ์กับสังคม สิ่งแวดล้อม เพื่อให้มนุษย์ ได้รู้จักตนเองมาอย่างไร ทำอะไรได้ และเป็นคนอย่างไร ถ้าเป็นคน ๓ ลักษณะดังกล่าว คือ การได้รู้จักประวัติศาสตร์ของตนเอง นำไปใช้แก้ไขปัญหาในสังคมได้ทั้งระดับชาติและชุมชน สำหรับการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ประโยชน์ความหมายประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไปใช้ในนิยามศัพท์เฉพาะประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชน บ้านกุดแคนดังนี้ ประวัติศาสตร์ หมายถึง เรื่องราว เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันในด้าน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง การศึกษา สุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ และเทคโนโลยี โดยมีมิติเวลาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านกุดแคนได้ปรับตัวเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นและอนุรักษ์ให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังคงมีอยู่ในชุมชน

^๑ ครูวรรณ ไชยศรี. ประวัติศาสตร์ คืออะไร, แหล่งที่มา: <https://wanna500.wordpress.com/2013/04/30/สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗>

^๒ ประวัติศาสตร์ วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗>

^๓ อ่างแล้ว, ครูวรรณ ไชยศรี. ประวัติศาสตร์ คืออะไร. <https://wanna500.wordpress.com/2013/04/30/สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗>

^๔ ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และธารทิพย์ ช้วนา, “การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชน เพื่อเสริมสร้างเด็กและเยาวชนรับรู้คุณค่าของตนเอง”, รายงานการวิจัย, (คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๘), หน้า ๗.

สรุป ประวัติศาสตร์ หมายถึง เรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นหรือในชุมชนแต่ ละเชื้อชาติ ที่เป็นการเล่าเหตุการณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตอันประกอบไปด้วยปรัชญา คติ ความเชื่อ ศาสนา การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต สัญลักษณ์ อุตลักษณ์ ตลอดจนถึงความเปลี่ยนแปลงท้องถิ่นนั้นๆ

๒.๑.๒ ความสำคัญขององค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์

องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์เกิดจากการสืบค้นที่ปรากฏในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดยนักประวัติศาสตร์หรือผู้สร้างองค์ความรู้ ซึ่งได้ประมวลเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตเป็นองค์ความรู้เพื่อ ช่วยให้นักประวัติศาสตร์หรือนักพัฒนาทางประวัติศาสตร์ และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หนึ่งความถูกต้อง ความ น่าเชื่อถือขององค์ความรู้ ก็มีความสัมพันธ์กับการได้มาซึ่งองค์ความรู้หรือวิธีการสร้างองค์ความรู้ด้วย

องค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ได้จากการสืบค้น วิจัย วิเคราะห์ และเรียบเรียงขึ้นจากหลักฐานประเภทต่าง ๆ เพื่ออธิบายและให้คำตอบเกี่ยวกับเหตุการณ์ ในอดีต ผู้ศึกษาองค์ความรู้ ทางประวัติศาสตร์จึงสามารถเข้าใจเรื่องราวในอดีต และยังสามารถ เชื่อมโยงความสำคัญของเหตุการณ์ในอดีต ที่มีผลต่อปัจจุบันได้ดังนี้

๑. ทำให้เข้าใจเกี่ยวกับเหตุการณ์ในอดีต สังคมปัจจุบันเติบโตมาพร้อมกับความ เจริญรุ่งเรืองทางวัตถุซึ่ง มีความเจริญก้าวหน้ากว่าในอดีต ประกอบกับเรื่องราวเกี่ยวกับอดีตส่วนใหญ่ ไม่ใช่เหตุการณ์ร่วมสมัยกับ ปัจจุบัน ทำให้ผู้คนจำนวนมากในสังคมปัจจุบันไม่ค่อยทราบว่า มนุษย์ใน อดีตได้พัฒนาความรุ่งเรืองมากช้านาน แล้ว ดังนั้น การสร้างองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์จึงช่วยให้ผู้ ศึกษาเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องในอดีตมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ชุมชนหรือท้องถิ่นที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำ และมีการพัฒนาการมาเป็นเวลายาวนาน อีกทั้งยัง เคยเป็นศูนย์กลางความเจริญในอดีต เพราะมีเรือ สลึงจรไปมาคับคั่ง แต่ในปัจจุบันกลับไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย เนื่องจากการพัฒนาด้านคมนาคมขนส่ง ทางบนในช่วงร้อยปีที่ผ่านมา ส่งผลให้ความเจริญของชุมชนย้ายไปตาม ลักษณะการคมนาคมด้วย ทำให้ชุมชนริมน้ำหมดความสำคัญไป การสืบค้นประวัติความเป็นมาของชุมชนทำให้ เกิดองค์ความรู้ทาง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อีกทั้งยังเป็นประโยชน์ให้ผู้ศึกษาตระหนักถึงคุณค่าของชุมชนที่มีบทบาทในการ พัฒนาความรุ่งเรืองของสังคมไทยในอดีต ปัจจุบันมีชุมชนหลายแห่งได้สนับสนุนให้มีการเผยแพร่ องค์ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของชุมชน ซึ่งกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์

๒. ทำให้เกิดความเชื่อมโยงความสำคัญของเหตุการณ์ในอดีตที่มีผลต่อปัจจุบัน ในอดีต เกิดเหตุการณ์ มากมาย เรื่องราวต่าง ๆ จำนวนมากมีความสำคัญและมีผลต่อปัจจุบัน การสืบค้นองค์ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถเชื่อมโยงความสำคัญของเหตุการณ์ในอดีตที่มีผลต่อ ปัจจุบันได้ เช่น ในอดีตคนไทยพึ่งพา การคมนาคมขนส่งทางน้ำเป็นสำคัญ ต่อมาในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างทาง รถไฟ ทำให้รถไฟเริ่มมีความสำคัญต่อวิถี ชีวิตของคนไทยแทนการคมนาคมทางเรือ ต่อมาการคมนาคมทางบก ได้มีการขยายตัวอย่างกว้างขวาง เริ่มมีการตัดถนนและเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด อำเภอ และหมู่บ้าน ทำให้ ประชาชนส่วนใหญ่หันไปใช้ รถยนต์ ส่งผลให้ความนิยมใช้รถไฟมีจำนวนลดน้อยลง ดังนี้ การศึกษาเกี่ยวกับการ พัฒนาการและ ความเป็นมาของรถไฟจึงทำให้เกิดองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ช่วยเชื่อมโยงให้ผู้ศึกษาเห็น

ความสำคัญและคุณค่าของรถไฟซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาระบบคมนาคมขนส่งบกของประเทศไทย^๕

๒.๑.๓ องค์ประกอบของประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์มีองค์ประกอบหลายประการ ซึ่งบ้านจอมยุทธ์ ได้สรุปองค์ประกอบของคำว่าประวัติศาสตร์ไว้ ๕ ประการ^๖ ดังนี้

๑. เป็นเรื่องราวในอดีตของสังคมมนุษย์ คือเป็นเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้นในอดีตและส่งผลกระทบต่อคนจำนวนมากในสังคมนั้น จนก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้น ตัวอย่างเช่น อาณาจักรล้านนาในยุคสมัยของพญามังราย จนกระทั่งถึงช่วงสมัยของพญากือนา ต่างนับถือพุทธศาสนาที่สืบทอดมาจากเมืองหริภุญไชย ซึ่งมีมาแต่ครั้งสมัยพระนางจามเทวี ต่อมาพญากือนามีความประสงค์จะให้พระภิกษุอรุณาวาสมาอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ จึงได้ทรงอาราธนาพระสุมนเถรจากสุโขทัย ให้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดพระยืนในเมืองหริภุญไชย พร้อมกันนั้นได้อาราธนาพระสงฆ์นิคายเดิม ซึ่งนับถือสืบเนื่องมาแต่สมัยพระนางจามเทวีให้บวชใหม่ถึง ๘,๔๐๐ รูป ต่อมาใน พ.ศ. ๑๙๑๔ พญากือนาทรงสร้างวัดบุปผารามหรือวัดสวนดอกในอุทยานป่าไม้พยอม ซึ่งเป็นเขตอุทยานของพระองค์ในเขตเวียงเชียงใหม่ให้เป็นที่จำพรรษาของพระสุมนเถร พร้อมกับได้สร้างเวียงสวนดอกให้เป็นเวียงพระธาตุเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๖

จากเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา อันมีผลกระทบต่อผู้คนในสมัยต่อมาเป็นอย่างมาก นั่นคือจากการนับถือพุทธศาสนา นิกายพื้นเมืองซึ่งสืบทอดมาแต่สมัยของพระนางจามเทวี มาเป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาทนิกายลังกาวงศ์ ที่เคร่งครัดในวัตรปฏิบัติเนื่องจากเป็นพระสงฆ์ในฝ่ายอรุณาวาสี

๒. เกี่ยวข้องกับมนุษย์จำนวนมาก จากตัวอย่างเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับศาสนาพุทธของอาณาจักรล้านนาที่ได้ยกเป็นตัวอย่าง จะเห็นได้ว่าส่งผลกระทบต่อสังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง ศาสนา ฯลฯ ของอาณาจักรล้านนาในสมัยของพญากือนาอย่างชัดเจน เป็นต้นว่าผู้คนในเมืองเชียงใหม่หันมาให้ความสนใจ และบวชเรียนในนิกายเถรวาทลังกาวงศ์เป็นอย่างมาก เพราะถือว่าเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์ ที่สำคัญได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์โดยตรง

๓. มีมิติเวลา ในทางประวัติศาสตร์มิติเวลาไม่ได้หมายถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีต โดยการกำหนดในรูปของปีศักราชของการเกิดเหตุการณ์ หรือศักราชที่เริ่มต้นและต่อเนื่องไปจนถึงศักราชที่สิ้นสุดเหตุการณ์ แต่มิติเวลาในทางประวัติศาสตร์นั้นหมายถึงการศึกษาสังคมมนุษย์ที่ตั้งอยู่และพัฒนาไปท่ามกลาง “เวลา” หรือท่ามกลางปัจจัยแวดล้อมต่างๆของสังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นสังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ ศาสนา ความเชื่อ ฯลฯ

๔. ประวัติศาสตร์คือการอธิบาย การเล่าเหตุการณ์ต่างๆที่ผ่านมาของสังคมมนุษย์ไม่ใช่หัวใจของการศึกษาความรู้ในทางประวัติศาสตร์ แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ คือ

^๕ สุนทรา เขย, เอกสารประกอบการเรียน “การสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ไทย” เล่มที่ ๑ เรื่อง องค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ โรงเรียนทรายนมูลวิทยา สำนักงานเขตการศึกษามัธยมศึกษา เขต ๒๘, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป., หน้า ๙-๑๐.

^๖ บ้านจอมยุทธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์, แหล่งที่มา: <https://www.baanjommyut.com/library> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗]

การพยายามทำความเข้าใจต่อเหตุการณ์ต่างๆที่เกิดขึ้นในอดีตว่า เพราะเหตุใดถึงเกิดเหตุการณ์นั้นขึ้นทำไมถึงเป็นอย่างนั้น หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตนั้นมีป้อมเกิดมาจากสิ่งใด และได้มีพัฒนาการคลี่คลายไปอย่างไรในภายหลัง การตั้งคำถามว่าเหตุใด ทำไม อย่างไร จะคอยกระตุ้นให้ผู้ศึกษาพยายามเสาะหาสาเหตุหรือปัจจัยต่างๆ มาตอบคำถามข้างต้นอย่างเป็นเหตุเป็นผล

๕. ประวัติศาสตร์ต้องใช้หลักฐานชั้นต้น หลักฐานชั้นต้นหรือ Primary sources ได้แก่ หลักฐานที่บันทึกไว้โดยผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงหรือรู้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง หลักฐานชั้นต้นมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหลักฐานที่เกิดขึ้นร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้นๆซึ่งผ่านมาในอดีต เป็นหลักฐานที่ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้รู้เห็นเหตุการณ์นั้นๆได้สร้างขึ้นไว้ด้วยการบันทึกให้อยู่ในรูปของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร หรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีอารยธรรม

แนวคิด ทฤษฎีอารยธรรม นำมาใช้เป็นกรอบศึกษาอารยธรรมอีสานและอารยธรรมจังหวัดขอนแก่น เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

๑. หมายความอารยธรรม

อารยธรรม (Civilization) โดยทั่วไปอาจหมายถึงความเจริญทางวัฒนธรรม แต่สำหรับทางด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรม อาจหมายถึงการศึกษาความสัมพันธ์ของระบบสังคม เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ในระบบสังคมนั้นๆ โดยมุ่งเน้นให้เห็นถึงเหตุปัจจัยการเกิดและการล่มสลายของอารยธรรมนั้นรวมถึงอิทธิพลของอารยธรรมนั้นต่ออารยธรรมอื่นๆ^๗

อารยธรรม^๘ คือความเจริญที่เกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมต่างๆ ที่รวมกลุ่มเป็นสังคมเมือง รวมทั้งที่มีการติดต่อกับสังคมอื่น เป็นความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุและจิตใจอย่างเป็นระบบและเสถียรภาพ เป็นสังคมที่มีความสงบสุขบนพื้นฐานของมนุษย์ที่มีคุณภาพ มีจริยธรรม ภายใต้อารยธรรม ประเพณี กฎหมายของสังคม และการปกครองที่เข้มแข็ง

๒. องค์ประกอบของอารยธรรม

องค์ประกอบของอารยธรรมมนุษย์นั้นก็คือวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น วัฒนธรรมที่เรามักจะศึกษาความสัมพันธ์กันในการศึกษาอารยธรรม ดังนี้

๑. สังคม หมายถึง ลักษณะการอยู่ร่วมกัน เช่น การแบ่งหน้าที่ การทำงาน การแบ่งชนชั้น การรวมกลุ่ม ความขัดแย้ง เป็นต้น หรือยกตัวอย่างสถานการณ์ เช่น ความสามารถในด้านเกษตรกรรม ความสามารถในการจัดสรรแรงงาน การจัดการระบบเมือง จึงกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า อารยธรรมอาจใช้รวมความถึงการประสบความสำเร็จของมนุษย์และการขยายถิ่นฐาน

๒. เศรษฐกิจ หมายถึง ลักษณะการแลกเปลี่ยนหรือการจัดสรรทรัพยากร เช่น การสร้างกิจกรรมการผลิต การจำหน่าย หรือการบริโภค การกำหนดระบบเงินตรา เป็นต้น

^๗ สนธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๔๙.

^๘ ชมพูนุท นาศิริรักษ์, **มนุษย์กับอารยธรรม**, ภาควิชาประวัติศาสตร์, (คณะสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒), หน้า ข.

๓. ศิลปะ หมายถึง วัตถุประสงค์ที่แสดงออกให้เห็นถึงสถานภาพของสังคมมนุษย์นั้นๆ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์และหลักฐานที่ดีในการศึกษาอารยธรรมในสังคมมนุษย์นั้น เช่น จิตรกรรม วรรณกรรม ประติมากรรม เป็นต้น

๔. การเมืองการปกครอง หมายถึง การจัดระเบียบสังคมหรือการจัดการอำนาจอธิปไตย เช่น การออกกฎหมาย การรักษาอำนาจการเมือง การรวมกลุ่ม การทำสงคราม เป็นต้น

๕. ปัญญาความคิด หมายถึง ลักษณะการทำความเข้าใจกับสิ่งต่างๆ เช่น การสร้างระบบความรู้ การสร้างทัศนคติ ความเชื่อ วิทยาศาสตร์ และความรู้พื้นฐานของเทคโนโลยี การสร้างทฤษฎีต่างๆ เป็นต้น^๙

๒.๓ แนวคิด ทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิด ทฤษฎีภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่นำมาใช้เป็นกรอบศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสานและภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่น เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

๑. ความหมายภูมิปัญญา

ภูมิปัญญามีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้หลายอย่างแตกต่างกันไปตามความคิดเห็นของตนและตามบริบทแต่ละพื้นที่หรือแต่ละท้องถิ่น ตามอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ จึงเรียกว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจความหมายของภูมิปัญญาที่ชัดเจนที่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้แยกให้ความหมายของภูมิปัญญาตามทัศนะของนักวิชาการดังนี้

จรรุวรรณ ธรรมวัตร ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อกันมา ภูมิปัญญาจะเป็นทรัพยากรบุคคลหรือทรัพยากรความรู้ก็ได้ ทรัพยากรบุคคลที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ ชาวนาผู้ประสบความสำเร็จ ในการผลิต พระภิกษุสงฆ์ที่เป็นศูนย์รวมศรัทธาของชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน ที่ได้รับความนิยมน้อย่างแพร่หลาย ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านที่เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน เช่น มรรคทายกผู้รู้จักพิธีทางศาสนา พรหมณ์ผู้เชี่ยวชาญในพิธีบายศรี เฒ่าจ้ำผู้เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างชาวบ้านกับ เทวดาอารักษ์หรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ หมอยา หมอนวดแผนโบราณ หมอลำ พ่อเพลงแม่เพลง ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างทอผ้า ช่างไม้ พ่อค้าแม่ค้า ผู้ประสบความสำเร็จด้านธุรกิจ เป็นต้น ส่วนทรัพยากรความรู้ที่ถือว่าเป็น ภูมิปัญญา ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอาชีพต่างๆ เช่น การคัดเลือกพันธุ์ข้าว การคัดเลือกพันธุ์สัตว์ การถนอมอาหาร การทอผ้า การให้น้ำพืชสวน การกำจัดศัตรูพืช การอนุรักษ์ธรรมชาติ ฯลฯ นอกจากนี้ความรู้ที่น่าสนใจในด้านอื่นๆ ที่ถือว่าเป็นภูมิปัญญา ได้แก่ จารัตประเพณี ภาษา วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น^{๑๐}

^๙ อารยธรรม, วิקיพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: [https://th.wikipedia.org/wiki/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖๗\]](https://th.wikipedia.org/wiki/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖๗])

^{๑๐} จรรุวรรณ ธรรมวัตร, ภูมิปัญญาอีสาน, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๑.

กรมศิลปากร ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถและสติปัญญาในการแก้ไขปัญหาและวิกฤตการณ์ในการดำรงชีพ และการพัฒนาสังคม และเศรษฐกิจของคนเผ่าต่าง ๆ ที่คิดค้นขึ้น ประดิษฐ์ขึ้น ปรับปรุง สืบต่อกันมาอย่างต่อเนื่อง จากบรรพชนในอดีตเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

ทัศนีย์ ทองไชย ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความสามารถที่เกิดจากการสั่งสม การเรียนรู้จากบรรพบุรุษในอดีต และถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นผ่านมายังลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน ในลักษณะเชื่อมโยงความรู้เหล่านั้น ทางด้านเศรษฐกิจ อาชีพ วัฒนธรรม วิถีชีวิต ความпенอยู่ได้อย่างผสมกลมกลืน และมีคุณค่ายิ่งในการดำรงชีวิตของชนเหล่านั้น

เหม ทองชัย ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะ คือภูมิปัญญาไทย ซึ่งเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior) สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑. ภูมิปัญญาไทย แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ

๒. ภูมิปัญญาไทย เป็นเรื่องของการแก้ปัญหาการจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม

๓. ภูมิปัญญาไทย เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิต วิถีชีวิตของชุมชนแต่ละชุมชนที่แสดงถึงความรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ

๔. ภูมิปัญญาไทยมีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง

๕. ภูมิปัญญาไทยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาการทาง สังคม

ทรงคุณ จันทจร ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนใดจากประสบการณ์ที่สั่งสมไว ในการปรับตัวและการดำรงชีพในระบบนิเวศ หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาการสืบสานกันมา ภูมิปัญญาเป็นความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่เป็นผลของการใช้สติปัญญาปรับตัวกับสภาวะต่างๆ ในพื้นที่กลุ่มชนนั้นตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยและได้แลกเปลี่ยนสังสรรค์ทางวัฒนธรรมกับกลุ่มชนอื่น จากพื้นที่สิ่งแวดล้อมอื่นที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แลรวบรวมหรือปรับเปลี่ยน นำมาสร้างประโยชน์หรือแก้ปัญหาได้ในสิ่งแวดล้อมและบริบททางสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มชนนั้น ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาที่เกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่หรือผลิตซ้ำ เพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

นิคม มุสิกคามะ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง ความสามารถ ทักษะและเทคนิค อันเกิดจากการคิดค้นสะสมสร้างสรรค์ความรู้รวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุง พัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี สามารถแก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยอย่างเหมาะสมกับยุคสมัย โดยแบ่งออกเป็น ๒ ระดับ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน และภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาชาติ

เอกวิทย์ ณ ถลาง^{๑๑} ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของอาศัยวิธีการเรียนรู้หลากหลาย ซึ่งท่านกล่าวสรุปไว้ ๙ แนวทาง ดังนี้

๑. การลองผิดลองถูก เป็นการเรียนรู้จากการสังเกตและทดลอง เช่น เห็นนก คางบางชะนี กินผลไม้โตก็นำมาลองกิน แล้วสังสมเป็นความรู้ว่าสิ่งใดกินได้และมีคุณต่อร่างกาย สิ่งใดกินแล้วมีโทษต่อร่างกาย

๒. การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เป็นการฝึกฝนตามคนที่เคยทำหรือกำลังทำอยู่ เช่น ทำนา ทำไร่ ปลูกบ้าน จับปลา ทอเสื่อ ฯลฯ มักเกิดการเรียนรู้อย่างค่อยเป็นค่อยไป

๓. การสาธิตและการบอกเล่า เป็นการเรียนรู้ที่ผู้สอนทำให้ดูเป็นแบบอย่างและบอก สอน แก่ผู้เรียนใหญ่เคล็ดวิธีหรือรายละเอียดต่าง ๆ โดยทั่วไปมักใช้ควบคู่กับการให้ผู้เรียนได้ปฏิบัติด้วย

๔. การสร้างองค์ความรู้ไวเป็นลายลักษณ์ เป็น การเขียนตำราเพื่อสืบทอดความรู้ ส่วนใหญ่เป็นตำรายาสมุนไพรหรือโหราศาสตร์ ซึ่งผู้เรียนจำเป็นต้องท่องจำ โดยประกอบกับวิธีการเรียนรู้วิธีอื่นๆ ด้วย

๕. การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรม ในแต่ละพิธีกรรม เช่น พิธีศพ พิธีบวช บุญประเพณีต่างๆ เป็นต้นถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ทั้งส่วนที่เป็นโลกทัศน์ ความเชื่อ และวัตถุต่างๆ ที่ใช้ประกอบพิธี

๖. การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เมื่อมีการจัดพิธีกรรมต่างๆ ทั้งในแบบเดิมหรือประยุกต์กับสถานการณ์ใหม่ๆ เช่น พิธีบวชป่าเพื่ออนุรักษ์ป่า การกำหนดเขตอภัยทานเป็นวังปลาเพื่ออนุรักษ์สัตว์น้ำ เป็นต้น นับเป็นการสืบทอดภูมิปัญญานั้นให้ต่อเนื่อง กว้างขวางขึ้น

๗. การใช้คำสอนศาสนาปฏิบัติมาเป็นตัวหลักให้คนปฏิบัติ มักเป็นการนำเสนอ ข้อปฏิบัติต่างๆ โดยอิงกับหลักศาสนา เช่น ไม่ทำร้ายสัตว์โดยไม่จำเป็น ไม่อาฆาตจองเวรกัน เป็นต้น

๘. การแลกเปลี่ยนประสบการณ์กันระหว่างคนต่างชุมชน ต่างวัฒนธรรม ในอดีตคนที่ไปที่ต่างๆ พบปะคนต่างชุมชนต่างวัฒนธรรมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันและกัน แล้วนำมาปรับใช้กับท้องถิ่นตนเอง เช่น พุทธศาสนาซึ่งได้เรียนรู้จากอินเดียและนำมาปรับเข้ากับท้องถิ่น จนกลายเป็นศาสนาหลักของอีสาน เป็นต้น ส่วนปัจจุบันมีการเรียนรู้จากรายการโทรทัศน์ที่นำเสนอเรื่องราวจากที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง

๙. ครูพักลักจำ เป็นการเรียนรู้เทคนิควิธีการหรือเคล็ดลับต่างๆ จากครู โดยใช้การสังเกตหรืออาศัยพื้นฐานความรู้เดิมของตนในการเรียนรู้จากชิ้นงานของผู้อื่นแล้วนำมาสร้างสรรค์ เช่น ลอกเลียนลูกเล่นการเป่าแคนหรือรองกลอนลำของหมอแคนหมอลำเก่งๆ ดูลวดลายผาทอจากชุมชน อื่น แล้วลอกเลียนแบบโดยอาศัยความสามารถในการวางลายผาที่ตนมีอยู่โดยไม่จำเป็นต้องเรียนจากเจ้าของผาทอนั้น เป็นต้น

ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้อันเกิดจากความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ที่เฉลียวฉลาดของบรรพบุรุษที่คิดสร้างสรรค์ ประดิษฐ์ คิดค้นเครื่องอุปโภค บริโภค ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีเพื่อการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่น โดยผ่านประสบการณ์ กระบวนการเรียนรู้ การเลือกสรร การพัฒนาและถ่ายทอดจากจากรุ่นสู่รุ่น

^{๑๑} เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย, (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

๒. ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีความก่อนมนุษย์ เมื่อมนุษย์เข้ามาอยู่อาศัยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดการสร้างสรรคสิ่งต่างๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต การปรับตัวของมนุษย์ เพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมธรรมชาติ จึงก่อให้เกิดภูมิปัญญาต่างๆ เช่น การเอาสมุนไพรมาใช้ในการป้องกันและรักษาโรค การสร้างที่อยู่อาศัย การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างสมดุล และยั่งยืน เช่น การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยน้ำสกัดชีวภาพเพื่อใช้ทำการเกษตรปลอดสารพิษ การเลี้ยงตัวไหมเพื่อนำมาทอผ้า ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงช่วยให้คนในท้องถิ่นสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมธรรมชาติ และไม่ส่งผลกระทบต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

ดังนั้น ภูมิปัญญา หมายถึง องค์ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการคิดค้นและเกิดจากการประดิษฐ์ แล้วนำไปปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีการถ่ายทอดตามโอกาส ตามความเหมาะสม สำหรับภูมิปัญญาท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำชี เช่น แหหาปลา สะดุ้ง เป็นต้น เป็นการผลิตเครื่องดักจับสัตว์ของชาวบ้านที่อาศัยบริเวณลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และมีการปรับปรุงรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องตามสภาพของการดำเนินชีวิต

๒.๔ แนวคิด ทฤษฎีวัฒนธรรม

วัฒนธรรม รูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญ วิธีการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน ซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย และความเหมาะสม

วัฒนธรรมส่วนหนึ่งสามารถแสดงออก ผ่าน ดนตรี วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม การละครและภาพยนตร์ แม้บางครั้งอาจมีผู้กล่าวว่าวัฒนธรรมคือเรื่องที่ว่าด้วยการบริโภคและสินค้าบริโภค เช่น วัฒนธรรมระดับสูง วัฒนธรรมระดับต่ำวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือวัฒนธรรมนิยม เป็นต้น แต่นักมานุษยวิทยาโดยทั่วไปมักกล่าวถึงวัฒนธรรมว่า มิได้เป็นเพียงสินค้าบริโภค แต่หมายรวมถึงกระบวนการในการผลิตสินค้าและการให้ความหมายแก่สินค้านั้น ๆ ด้วย ทั้งยังรวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมและแนวการปฏิบัติที่ทำให้วัตถุและกระบวนการผลิตหลอมรวมอยู่ด้วยกัน ในสายตาของนักมานุษยวิทยาจึงรวมไปถึงเทคโนโลยี ศิลปะ วิทยาศาสตร์รวมทั้งระบบศีลธรรม^{๑๒}

ดังนั้นวัฒนธรรมในภูมิภาคต่าง ๆ จึงมีอิทธิพลต่อการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับภูมิภาคอื่น เช่น การเป็นอาณานิคม การค้าขาย การย้ายถิ่นฐาน การสื่อสารมวลชนและศาสนา อีกทั้งระบบความเชื่อไม่ว่าจะเป็นเรื่องศาสนา มีบทบาทในวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติมาโดยตลอด

วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติ เป็นรากฐานของการสร้างสรรค์ความสามัคคี และความมั่นคงของประเทศชาติประเทศไทยมีวัฒนธรรมที่เจริญรุ่งเรือง ปรากฏเป็นเอกลักษณ์ อันโดดเด่นของชาติ ประกอบด้วย ภาษา วรรณกรรม ศิลปกรรม นาฏศิลป์ ดนตรี โบราณสถาน

^{๑๒} วัฒนธรรมไทย, แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/wathnthrrm-thiy> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖]

โบราณวัตถุ ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นแบบแผน และวิถีชีวิตอันดีงามที่สืบทอดมา ถึงปัจจุบัน

การดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของชาติเริ่มต้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๑ มีการตั้งกองวัฒนธรรม ในสังกัดกรมศิลปากร ต่อมาในพุทธศักราช ๒๔๘๓ มีพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ กำหนดความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึงลักษณะที่แสดงความจริงใจองงาม ความเป็นระเบียบอันดีงาม ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน จากนั้นมีการออกพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติอีกหลายฉบับ รวมทั้งมีการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ จนกระทั่งวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๔๙๕ จึงมีการสถาปนากระทรวงวัฒนธรรมขึ้น โดยมีจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม และเมื่อมีการปรับเปลี่ยนรัฐบาลในเดือนกันยายน ๒๕๐๐ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ต่อมาในพุทธศักราช ๒๕๐๑ เกิดภาวะผันแปรทางการเมือง กระทรวงวัฒนธรรมถูกยุบ โดยลดฐานะเป็นกองวัฒนธรรม สังกัดสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ และกรมการศาสนาตามลำดับ จนถึงพุทธศักราช ๒๕๒๒ จึงจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น มีฐานะเทียบเท่ากรม

ต่อมารัฐบาลจึงได้สถาปนากระทรวงวัฒนธรรมขึ้นอีกครั้ง เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๔๕ โดยมีภารกิจสำคัญครอบคลุมงานด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม หน่วยงานในสังกัด ประกอบด้วย สำนักงานรัฐมนตรี สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม กรมการศาสนา กรมศิลปากร สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ สำนักงานศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย และสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และมีองค์การมหาชนขึ้นตรงกับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม ๒ หน่วยงาน คือ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร และหอภาพยนตร์ ปัจจุบัน กระทรวงวัฒนธรรมได้ปรับปรุงรูปแบบและวิธีการทำงาน พร้อมทั้งพัฒนาบุคลากรให้มีความรอบรู้ ทันสมัย เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน พร้อมทั้งการขยายเครือข่ายทางวัฒนธรรม เพื่อให้ประชาชนได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรม พร้อมทั้งมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนามรดกวัฒนธรรมไทย อันเปรียบเสมือนรากฐานของชาติให้คงอยู่ตลอดไป ^{๑๓}

๑. ความหมายวัฒนธรรม

วัฒนธรรม มาจากภาษาบาลีบวกกับภาษาสันสกฤต ซึ่งคำว่า "วฒฺ" ในภาษาบาลีคือ ความเจริญ ส่วนคำว่า "ธรม" ในภาษาสันสกฤตหมายถึงความดี พอเอาสองคำมารวมกันจึงได้คำว่า "วฒฺธรม" หมายถึงความดีอันจะก่อให้เกิดความงอกงามที่เป็นระเบียบเรียบร้อย

วัฒนธรรม ตรงกับภาษาอังกฤษ คำว่า Culture หมายถึง ลักษณะการดำเนิน ชีวิตที่แสดงออกมาถึง ความเจริญงอกงาม ความมีศีลธรรม ความกลมเกลียวเป็นอันหนึ่งอันเดียว กันของประชาชนในชาติ เนื่องมาจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ภายในหมู่คณะของตน และยึดถือปฏิบัติร่วมกัน อย่างมีหลักการ

^{๑๓} สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: <https://khonkaen.m-culture.go.th/th/history> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖]

วัฒนธรรม คือ วิธีการดำเนินชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นๆ อย่างเป็นระเบียบ และมีแบบแผน ซึ่งจะยึดหลักความเชื่อ ความคิดเป็นแนวทางในการปฏิบัติ การกระทำ จะมีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละชาติที่สร้างขึ้นและใช้อยู่ในหมู่ของสังคมนั้นๆ มีการสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีต ประเพณี พิธีกรรมและภูมิปัญญา ซึ่งกลุ่มชนและสังคมได้ร่วมสร้างสรรค์ สังคม ปกป้อง สืบทอด เรียนรู้ ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุอย่างสันติสุขและยั่งยืน

พระยาอนุมานราชธนะ ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงหรือผลิตขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตและสวกรวม วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของมนุษย์ในสวกรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรมจึงเป็นผลผลิตของสวกรวมที่มีมนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนสมัยก่อน สืบทอดกันมาเป้นประเพณี วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งความคิดเห็นหรือการกระทำของมนุษย์ในสวกรวมที่เป็นลักษณะเดียวกัน และสำแดงให้ปรากฏเป้น ภาษา ความเชื่อ ระเบียบประเพณี

นิยพรรณ วรณศิริ ไทกลาวถึง ความหมายของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม คือพฤติกรรมที่กลั่นกรองมาจากความคิด ที่จะหาวิธีการตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้แก่ การหาอาหาร การกินอาหาร เพื่อใหร่างกายเจริญเติบโตตามวัย การจัดกลุ่มอยู่รวมกันของมนุษย์ การเรียนรู้ร่วมกันของมนุษย์ การสื่อสารติดต่อซึ่งกันและกัน การขับถ่าย ตลอดจนการตอบสนองความต้องการทางเพศ

ชมพูนุท นาศิริรักษ์^{๑๔} ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม ไว้ว่า วัฒนธรรม คือวิถีแห่งชีวิตที่เป็นผลแห่งความคิดสร้างสรรค์ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ เป็นองค์กรกลางที่จะประสานความต้องการทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมเข้าด้วยกัน เป็นเครื่องกำหนดมาตรฐานความประพฤติของคนในชุมชนนั้นๆ เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนนั้นที่สั่งสมและถ่ายทอดเป็นมรดกให้แก่อนุชนรุ่นหลัง วัฒนธรรมจะเจริญขึ้นมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับขีดความสามารถในการปรับตนเองของสังคมนั้น

สรุป วัฒนธรรม หมายถึง สิ่งที่คนแต่ละสังคมคิดค้นหรือประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตและใช้เป็นเครื่องมือในการอยู่ร่วมกันในสังคมเพื่อให้เกิดความสันติสุขของคนในสังคม และสิ่งนั้นต้องเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความเจริญ ความสามัคคีและเกิดความผาสุกในชุมชน พร้อมทั้งมีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น

๒. สาขาของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีหลายสำนักประมวลจัดสาขาประเภทหรือหมวดหมู่ของวัฒนธรรมไวแตกต่างกันไป (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ๒๕๕๐ : ๗๒-๗๓) สรุป ดังนี้ องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ ยูเนสโก (UNESCO) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป้น ๕ สาขา คือ

๑. สาขาศิลปะ (The Arts) ได้แก่ ภาษา วรณคดี ฟอนร่า วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ละคร ประติมากรรม ฯลฯ

^{๑๔} อ้างแล้ว, ชมพูนุท นาศิริรักษ์, มนุษย์กับอารยธรรม, หน้า ข.

๒. สาขามนุษยศาสตร์ (The Humanities) ได้แก่ ปรัชญา แนวคิด ความเชื่อ ค่านิยมในสังคม ฯลฯ ขนบธรรมเนียม ประเพณี

๓. สาขากีฬาและนันทนาการ (The Sport and Recreation) ได้แก่ การละเล่น มวยไทย ฟุตบอล วาฬไทย กระบี่กระบอง ตะกร้อ ฯลฯ

๔. สาขาช่างฝีมือ (The Practical Craft) ได้แก่ การเย็บปักถักร้อย การแกะสลักการทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ

๕. สาขาคหกรรมศิลป์ (Domestic Arts) ได้แก่ ความรู้เรื่องอาหาร เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ความรู้เรื่องบ้าน เรือผ้า การต้อนรับแขก การดูแลเด็ก ฯลฯ

๓. การจัดหมวดหมู่วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้านแบ่งออกเป็น ๕ หมวด ดังนี้

๑. หมวดขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนา

๒. หมวดภาษาและวรรณกรรม

๓. หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี

๔. หมวดการละเล่นดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ

๕. หมวดชีวิตความเป็นอยู่และวิทยาการ

๔. ความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน

วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ในการที่จะเป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติ เป็นข้อกำหนดของการอยู่ร่วมกันในสังคม และเป็นกฎหมายของสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างที่ วิมล จิโรจพันธุ์ และคณะ (๕๔๘ : ๒๕-๒๖) ได้สรุป ความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไว้ ดังนี้

๑. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเสมือนกรอบล้อมให้ชีวิตอยู่ในขอบเขตที่นิยมกันชาติ และถูกต้องตามกฎหมายบ้านเมืองก็ยังไม่บังคับจิตใจหรือมีอิทธิพลเหนือจิตใจมนุษย์ได้ เพราะได้ยินได้ฟังได้รับการอบรมอยู่กับวิถีชีวิตแบบนั้นมาตั้งแต่เกิด

๒. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องมือช่วยใ้มนุษย์เข้าใจสภาพชีวิตมนุษย์ โดยทั่วไปดียิ่งขึ้น เพราะเป็นที่ประมวลแห่งความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความกลัว ความนิยม ระเบียบแบบแผนและอื่น ๆ

๓. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นเครื่องให้ความบันเทิงแก่มนุษยชาติมาแต่ดั้งเดิม ทุกวัยทุกโอกาส

๔. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีคุณค่าทั้งด้านศิลปะและศาสตร์ของวิทยาการทุกแขนง

๕. วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้เกิดความนิยมภาคภูมิใจในท้องถิ่นตน

๖. วัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นมรดกหรือสมบัติของชาติ ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ เป็นพื้นฐานเรื่องเกี่ยวกับชีวิตของมนุษย์แต่ละชาติ แต่ละภาษา มีการจดจำและถือปฏิบัติต่อกันมา

๗. วัฒนธรรมพื้นบ้านทำให้รู้จักสภาพชีวิตในท้องถิ่น

ภาษาไทย เป็นภาษาประจำชาติของคนไทย ตัวอักษรของภาษาไทยถูกสร้างขึ้นในสมัยพ่อขุนรามคำแหงใน ค.ศ. ๑๒๘๓ ตัวอักษรของภาษาไทยได้รับอิทธิพลมาจากภาษาบาลี และสันสกฤตจากสื่อของขอมโบราณ ปัจจุบันภาษาไทยประกอบด้วยตัวอักษร สี่สิบสี่ตัว ภาษาไทยมีห้าโทณะคือ : สามัญ เอก โท ตรีและจัตวา ซึ่งแตกต่างจากภาษาอื่นเช่นภาษาอังกฤษ เช่นคำว่า บ่า กับบ้านนั้นมีความ

ที่แตกต่างกัน ภาษาไทยในปัจจุบันได้รับอิทธิพลมาจากหลายภาษาทั่วโลก เช่น ภาษาบาลี ภาษาขอม ภาษามลายู ภาษาอังกฤษ และภาษาจีน ฯลฯ

วัฒนธรรมจะเป็นสิ่งที่กำหนด แบบแผน ข้อบังคับ กฎหมาย ทำให้เกิดประเพณี ความเชื่อ ซึ่งจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปของแต่ละสังคม อีกทั้งวัฒนธรรมยังเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ ในกลุ่มสังคมนั้นและยังสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคมอีกด้วย

๕. ที่มาของวัฒนธรรม

สิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ เนื่องจากสังคมไทยมีลักษณะทางด้านภูมิศาสตร์เป็นที่ราบลุ่มและอุดมสมบูรณ์ด้วยแม่น้ำลำคลอง คนไทยได้ใช้น้ำในแม่น้ำ ลำคลอง ในการเกษตรกรรมและการอาบ กิน เพราะฉะนั้นเมื่อถึงเวลาหน้าน้ำ คือ เพ็ญเดือน ๑๑ และเพ็ญ เดือน ๑๒ ซึ่งอยู่ในห้วงเวลาปลายเดือนตุลาคมและปลายเดือนพฤศจิกายน อันเป็นระยะเวลา ที่ น้ำไหลหลากมาจากทางภาคเหนือของประเทศ คนไทยจึงจัดทำกระทงพร้อม ด้วยรูปเทียนไปลอย ในแม่น้ำลำคลอง เพื่อเป็นการขอขมาลาโทษแม่คงคา และขอพรจากแม่คงคา เพราะได้อาศัยน้ำกิน น้ำใช้ ทำให้เกิด "ประเพณีลอยกระทง" นอกจากนั้นยังมีประเพณีอื่นๆ อีกในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ แม่น้ำลำคลอง เช่น ประเพณีแข่งเรือ

ระบบการเกษตรกรรม สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม (Agrarian society) กล่าวคือ ประชากรร้อยละ ๘๐ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า คนไทยส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตผูกพันกับระบบการเกษตรกรรม และระบบการเกษตรกรรมนี้เอง ได้เป็น ที่มาของวัฒนธรรมไทยหลายประการ เช่น ประเพณีขอฝน ประเพณีลงแขก และการละเล่น เต้นกำรำเคียว เป็นต้น

ค่านิยม (Values) กล่าวได้ว่า "ค่านิยม" มีความเกี่ยวข้องกับ วัฒนธรรมอย่างใกล้ชิด และ "ค่านิยม" บางอย่างได้กลายมาเป็น "แก่น" ของวัฒนธรรมไทยกล่าวคือ วิถีชีวิตของคนไทยโดยส่วนรวมมีเอกลักษณ์ซึ่งแสดงออกถึงอิสรภาพและเสรีภาพ

การเผยแพร่ทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) วัฒนธรรมทาง หนึ่ง ย่อม แตกต่างไปจากวัฒนธรรมทางสังคมอื่นๆ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมิได้เกิดขึ้นมาใน ภาษาที่ ถูกผนึกตราบเท่าที่มนุษย์ เช่น นักท่องเที่ยว พ่อค้า ทหาร หมอสอนศาสนา และผู้อพยพยังคง ย้ายถิ่นที่อยู่จากแห่งหนึ่งไปยังแห่งอื่น ๆ เขาเหล่านั้นมักนำวัฒนธรรมของพวกเขาติดตัว ไปด้วย เสมอ ซึ่งถือได้ว่า เป็นการเผยแพร่ทางวัฒนธรรม เป็นไปได้อย่างสะดวกรวดเร็วและกว้างขวาง ประจักษ์ พยานในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าน้ำอ้อดลมีชื่อต่าง ๆ มีอยู่ทั่วทุกมุมโลก

๖. ความสำคัญของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่สำคัญยิ่งในความเป็นชาติ ชาติใดที่ไร้เสียซึ่งวัฒนธรรมอันเป็นของตนเองแล้ว ชาตินั้นจะคงความเป็นชาติอยู่ไม่ได้ ชาติที่ไร้วัฒนธรรม แม้จะเป็นผู้พิชิตในการสงคราม แต่ในที่สุดก็จะเป็นผู้ถูกพิชิตในด้านวัฒนธรรม ซึ่งนับว่าเป็นการถูกพิชิตอย่างราบคาบและสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะผู้ที่ถูกพิชิตในทางวัฒนธรรมนั้นจะไม่รู้ตัวเลยว่าตนได้ถูกพิชิต เช่น พวกตาดที่พิชิตจีนได้ และตั้งราชวงศ์หงวนขึ้นปกครองจีน แต่ในที่สุดถูกชาวจีนซึ่งมีวัฒนธรรมสูงกว่ากลืนจนเป็นชาวจีนไปหมดสิ้น

๗. หน้าที่ของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน ซึ่งมีลักษณะแตกต่าง กันไปในแต่ละสังคม เช่น วัฒนธรรมอิสลามอนุญาตให้ชาย (ที่มีความสามารถเลี้ยงดูและ ให้ความ ยุติธรรมแก่ภรรยา) มี

ภรรยาได้มากกว่า ๑ คน โดยไม่เกิด ๔ คน แต่ห้ามสมสู่ ระหว่าง เพศเดียวกัน อย่างเด็ดขาด ในขณะที่ศาสนาอื่นอนุญาตให้ชายมีภรรยาได้เพียง ๑ คน แต่ไม่มีบัญญัติห้าม ความสัมพันธ์ระหว่างเพศเดียวกัน ฉะนั้นรูปแบบของสถาบันครอบครัวจึงอาจแตกต่างกันไป

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ พฤติกรรมของคน จะเป็นเช่นไรก็ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของกลุ่มสังคมนั้นๆ เช่น วัฒนธรรมในการพบปะทักทายของไทย ใช้ในการสวัสดีของชาวตะวันตกทั่วไปใช้ในการสัมผัสมือ ของชาวทิเบตใช้การแลบลิ้น ของชาวมุสลิมใช้การกล่าวสลาม เป็นต้น

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ควบคุมสังคม สร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย ให้แก่สังคม เพราะในวัฒนธรรมจะมีทั้งความศรัทธา ความเชื่อ ค่านิยม บรรทัดฐาน เป็นต้น ตลอดจนผลตอบแทนในการปฏิบัติและบทลงโทษเมื่อฝ่าฝืน

๒.๖ แนวคิดเครือข่าย

๒.๗ บริบทพื้นที่การวิจัย

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๘. ประโยชน์ของวัฒนธรรมไทย

๑) วัฒนธรรมช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในหมู่คณะ การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมขึ้นมาย่อมต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของกลุ่มมีระเบียบแบบแผนที่ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขตที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สิ่งที่เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนนี้เราเรียกว่า "วัฒนธรรม" ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนอาวุธที่ห่อหุ้มร่างกายตกแต่งคนให้น่าดูชม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมคู่กับคนเสมอไป

๒) วัฒนธรรมช่วยกำหนดวิถีชีวิตของสังคม วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่าง ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ใช้ในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ

๓) วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์มีความเจริญก้าวหน้า หรือลักษณะประจำชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่อยู่ในสังคม ซึ่งไม่เพียงแต่จะหมายถึงความสำเร็จในด้านศิลปกรรมหรือมารยาททางสังคมเท่านั้น กล่าวคือ ชนทุกกลุ่มต้องมีวัฒนธรรม ดังนั้น เมื่อมีความแตกต่างระหว่างชนแต่ละกลุ่ม ก็ย่อมมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมนั่นเอง เช่น ชาวจีน กับชาวนาในสหรัฐอเมริกา ย่อมมีความแตกต่างกัน

ดังพระราชบัญญัติ วัฒนธรรมแห่งชาติพุทธศักราช ๒๔๘๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พุทธศักราช ๒๔๘๖ ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

วัฒนธรรม คือ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน

๔) วัฒนธรรมช่วยรักษาเอกลักษณ์ อันตลัษณ์ของบรรพบุรุษที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงหรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตและส่วนรวม วัฒนธรรมคือวิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนร่วมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรมจึงเป็นผลผลิตของส่วนร่วมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนสมัยก่อน สืบทอดกันมาเป็น

ประเพณี วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งความคิดเห็นหรือการกระทำของมนุษย์ในส่วนร่วมที่เป็นลักษณะเดียวกัน และสำแดงให้ปรากฏเป็นภาษา ความเชื่อ ระเบียบประเพณี

วัฒนธรรมจึงเป็นลักษณะพฤติกรรมต่างๆ ของมนุษย์ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งบุคคลและสังคมที่ได้วิวัฒนาการต่อเนื่องมาอย่างมีแบบแผน แต่อย่างไรก็ตามมนุษย์นั้นไม่ได้เกาะกลุ่มอยู่เฉพาะในสังคมของตนเอง ได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกับสังคมต่างๆ ซึ่งอาจอยู่ใกล้ชิดมีพรมแดนติดต่อกัน หรืออยู่ปะปนในสถานที่เดียวกันหรือ การที่ชนชาติหนึ่งตกอยู่ใต้การปกครองของชนชาติหนึ่ง มนุษย์เป็นผู้รู้จักเปลี่ยนแปลงปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ จึงนำเอาวัฒนธรรมที่เห็นจากได้สัมพันธ์ติดต่อกันมาใช้โดยอาจรับมาเพิ่มเติมเป็นวัฒนธรรมของตนเองโดยตรงหรือนำเอามาดัดแปลงแก้ไขให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม^{๑๕}

๙. คุณค่าของวัฒนธรรมไทย^{๑๖}

วัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่มีความสำคัญและควรค่าแก่การอนุรักษ์ไว้ คุณค่าของวัฒนธรรมไทยสามารถจำแนกได้ ดังนี้

๑. วัฒนธรรมไทยเป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย ที่คนไทยทุกคนควรภาคภูมิใจ วัฒนธรรมไทยมีความโดดเด่นและแสดงออกถึงความเป็นชาติไทยได้อย่างชัดเจน ดังนี้

๑.๑ ภาษาไทย มีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่น คือ มีสระ มีวรรณยุกต์

๑.๒ อาหารไทย มีหลายรสชาติที่เป็นเอกลักษณ์ เช่น เผ็ด เปรี้ยว เค็ม มีรสอร่อย ถูกปากทั้งคนไทยและคนต่างชาติและยังมีการจัดตกแต่ง เช่น เผ็ด เปรี้ยว เค็ม มีรสอร่อยถูกปากคนไทยและคนต่างชาติและยังมีการจัดตกแต่ง แกะสลักสวยงาม นอกจากนี้เครื่องปรุงส่วนใหญ่จะเป็นพืชสมุนไพรต่างๆ เช่น ขิง ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด เป็นต้น

๑.๓ การแต่งกาย ประเทศไทยมีวัฒนธรรมเกี่ยวกับการแต่งกายที่เป็นเอกลักษณ์ มีความสวยงาม เช่น ชุดไทยจักรี ชุดไทยเรือนต้น ชุดไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ นอกจากนี้ยังมีการแต่งกายประจำท้องถิ่นของภาคต่าง ๆ อีกด้วย

๒. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม โดยวัฒนธรรมจะเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่กำหนดแนวทางความประพฤติของคนในสังคม ประกอบด้วย วิถีชาวบ้าน จารีตประเพณี และกฎหมาย

๓. วัฒนธรรมไทยทำหน้าที่หล่อหลอมบุคลิกภาพให้กับคนไทย เพราะวัฒนธรรมไทยจะประกอบด้วย ความเชื่อ ค่านิยม ทศนคติและความดีงามเหมาะสมกับสังคมไทย เป็นเครื่องกล่อมเกล่าให้คนไทยมีพฤติกรรม หรือบุคลิกภาพที่ดีงามเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว เช่น กิริยามารยาทที่สุภาพอ่อนโยน ความอ่อนน้อมถ่อมตน ความใจดีมีเมตตา เป็นต้น

๔. วัฒนธรรมไทยก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วัฒนธรรมไทยทำให้คนไทยมีความรู้สึกผูกพัน สามารถพึ่งพาอาศัยกันและกันได้ มีจิตสำนึกถึงความเป็นพวกเดียวกันมีปณิธานร่วมกันที่จะสืบสานวัฒนธรรมไทยให้คงอยู่และพัฒนาต่อไปได้อย่างไม่หยุดยั้ง

^{๑๕}ประโยชน์ของวัฒนธรรมไทย, แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayochn-khxng-wathnthrm-thiy>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖]

^{๑๖}คุณค่าของวัฒนธรรมไทย, แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayochn-khxng-wathnthrm-thiy>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖]

๕. วัฒนธรรมไทยทำให้เศรษฐกิจของชาติสามารถพึ่งพาตนเองได้ การคิดค้นประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ของไทยในปัจจุบัน ได้พยายามรณรงค์ให้สร้างสรรค์และพัฒนาจากภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนไทย โดยสามารถนำไปพัฒนาเป็นสินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ซึ่งเป็นสินค้าที่ทำรายได้ให้ท้องถิ่นและประเทศชาติเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ประเทศไทยในปัจจุบันยังยึดแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ ด้วย จึงทำให้สังคมไทยมีความมั่นคงและพอเพียงทางเศรษฐกิจสามารถพึ่งพาตนเองได้

จะเห็นว่าประเพณีและวัฒนธรรมไทยมีความสำคัญและมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งต่อสังคมไทย สมควรที่คนไทยจะต้องตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าดังกล่าว โดยร่วมกันสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมที่ดั่งงามของไทยให้คงอยู่กับสังคมไทยสืบไป

๒.๕ แนวคิด ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม^{๓๗}

ความคิดเรื่อง “การแพร่กระจาย” ทางวัฒนธรรม (Cultural Diffusion) หมายถึงการกระจายตัวของแบบแผนทางวัฒนธรรมจากพื้นที่หนึ่งไปยังพื้นที่อื่น เช่น ภาษา การแต่งกาย ศาสนา เทคโนโลยี วัตถุสิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ หรือความคิดความเชื่อ ซึ่ง ลีโอ โพรบีเนียส เป็นผู้นำเสนอความคิดนี้ครั้งแรกในปี ๑๘๙๗ รูปแบบการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมี ๕ ลักษณะ คือ

๑) การแพร่จากที่หนึ่งไปยังที่อื่นโดยวัฒนธรรมในที่เดิมยังคงมีพลังและแพร่ออกไปมีพลังในที่อื่นด้วย

๒) การแพร่แบบเปลี่ยนพื้นที่ โดยกลุ่มคนในวัฒนธรรมหนึ่งย้ายถิ่นอาศัยไปอยู่ในที่ใหม่

๓) การแพร่แบบลำดับขั้น เป็นการนำวัฒนธรรมของชนชั้นสูงแพร่ไปสู่ชนชั้นล่าง

๔) การแพร่ผ่านบุคคล ซึ่งคนๆหนึ่งจะนำวัฒนธรรมติดตัวไปและเผยแพร่ไปสู่คนอื่นคนหนึ่งแบบตัวต่อตัว และ

๕) การแพร่แบบมีตัวกระตุ้น เป็นการแพร่วัฒนธรรมผ่านบางสิ่งบางอย่าง หรืออาศัยความคิดบางอย่างเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่

นอกจากนั้น หากพิจารณาจากกลไกที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรม อาจแบ่งกลไกออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ

๑) การแพร่กระจายโดยอาศัยอำนาจบังคับ ซึ่งผู้นำทางการเมืองจะเข้าไปปกครองดินแดนที่ด้อยกว่า เช่น ชาวตะวันตกเข้าไปปกครองชนพื้นเมือง

๒) การแพร่กระจายโดยการตั้งอยู่ในพื้นที่ใกล้เคียงกัน และ

๓) การแพร่กระจายทางอ้อม โดยอาศัยคนกลางที่นำวัฒนธรรมหนึ่งไปเผยแพร่ในพื้นที่อื่นที่มีใช้ต้นกำเนิดของวัฒนธรรม

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม แตกต่างจากการหลอมรวมวัฒนธรรม (Acculturation) ซึ่งอธิบายกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบโดยมีสังคมที่มีอำนาจเหนือกว่าเข้าไป

^{๓๗} ประจักษ์ ชูราศี, การบูรณาการหลักธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง, วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเทพฯ, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน ๒๕๖๑, หน้า ๑๒๐.

เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของสังคมที่ด้อยกว่า กราฟตัน เอลเลียต สมิธ อธิบายว่าอียิปต์คือต้นกำเนิดของวัฒนธรรมชั้นสูง และเป็นแหล่งสร้างอารยธรรมให้กับอินเดียในสมัยโบราณ และต่อไปถึงดินแดนอื่นๆในเอเชีย หมู่เกาะในมหาสมุทร และอเมริกา สมิธยังกล่าวถึงเทคนิคการทำมัมมี่ การสร้างอนุสาวรีย์แห่งหิน การบูชาดวงอาทิตย์ การเคารพลึงค์ และการเกษตรกรรม สิ่งเหล่านี้ยังเป็นปริศนาว่ามีการแพร่กระจายหรือไม่ ส่วนนักทฤษฎีชาวเยอรมันและออสเตรีย กล่าวถึงวงจรของวัฒนธรรม โดยอธิบายว่าวัฒนธรรมมีศูนย์กลาง และแผ่ขยายออกไปยังที่อื่นๆ ความเชื่อนี้นำไปสู่ทฤษฎี Hyperdiffusionism ซึ่งมองว่าวัฒนธรรมของมนุษย์เติบโตมาจากศูนย์กลางที่เดียวกัน ตรงข้ามกับทฤษฎีการกระจายวัฒนธรรมจากหลายแหล่ง หรือ Culture circles diffusionism อธิบายว่าวัฒนธรรมต่างๆเกิดขึ้นจากศูนย์กลางหลายแห่ง

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นักมานุษยวิทยาใช้ทฤษฎีวิวัฒนาการเพื่อหากล้างแนวคิดการแพร่กระจาย โดยอธิบายการพัฒนาทางวัฒนธรรมของโลกมีการเปลี่ยนแปลงตามลำดับขั้น โดยมองว่าการคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆเป็นเรื่องปกติของมนุษย์ทุกสังคม มนุษย์คือนักประดิษฐ์ และพัฒนาสิ่งต่างๆขึ้นมาใช้ภายในสังคมของตัวเอง ตรงข้ามกับทฤษฎีการแพร่กระจาย ที่สันนิษฐานว่ามนุษย์เป็นผู้ที่เฉื่อยชาและไม่รู้จักการสร้างสิ่งต่างๆ

สาระสำคัญของทฤษฎี

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมโดยเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างสังคมที่แตกต่างวัฒนธรรมรวมกัน และต่างกระจายวัฒนธรรมไปสู่กันและกันเมื่อเกิดการแพร่กระจายวัฒนธรรมขึ้นแล้ว สังคมที่เจริญกว่า อาจจะรับวัฒนธรรมบางอย่างของสังคมที่ด้อยกว่าก็ได้

ในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้ และในทำนองเดียวกันสังคมที่ด้อยกว่าอาจจะไม่รับวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญกว่าก็ได้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าการเปลี่ยนแปลงของทางสังคม

ส่วนใหญ่แล้วเกิดจากการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากภายนอกเข้ามามากกว่าเดิม จากการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ ขึ้นเองในสังคม หรือถ้ามีก็มักจะนำสิ่งใหม่ๆจากภายนอกเข้ามาผสมผสานกับของที่มีอยู่แล้ว เป็นของใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน จะเห็นได้จากสังคมอเมริกัน ซึ่งมีศักยภาพด้านการประดิษฐ์คิดค้นสูง แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายถึงร้อยละ ๙๐ เกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นเพียงร้อยละ ๑๐ เท่านั้น

ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากภายนอก สังคม ถ้าหากจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชน ก็คือ การขยายผลของชุมชนที่ประสบความสำเร็จโดยใช้ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเป็นตัวอย่าง หรือเป็นแรงจูงใจกระตุ้นให้ชุมชนที่ยังไม่ประสบความสำเร็จในการพัฒนา เกิดการตื่นตัวและสมาชิกใน ชุมชนร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเกิดการกระจายทางวัฒนธรรมเกิดจากการติดต่อสื่อสารระหว่างสังคมที่ต่าง วัฒนธรรมกัน ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ โดยต้องจัดให้มีระบบการติดต่อสื่อสารทั้งจากภายใน ชุมชน และกับชุมชนอื่นอย่างมีประสิทธิภาพรวมทั้งการ สร้างเครือข่ายชุมชนกับชุมชนต่างๆเพื่อสร้างกระบวนการ เรียนรู้และการ

พัฒนาร่วมกัน ซึ่งนับว่าเป็นประโยชน์มาก ต่อการพัฒนาชุมชนมากเพราะทำให้ทราบว่าชุมชนมีการพัฒนาแล้ว หรือมีระดับการพัฒนาสูงกว่าเมื่อมีการติดต่อสื่อสารกับสังคมที่มีระดับการพัฒนาต่ำกว่า อาจรับวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตเข้าไปในชุมชนของตนทำให้เกิดปัญหา และอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนขึ้นได้ ดังนั้นจึงต้องมีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในรูปแบบดังกล่าวไว้ล่วงหน้า

หลักของการแพร่กระจาย วัฒนธรรมหนึ่งๆ จะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่นๆ ได้ต้องยึดหลักว่า วัฒนธรรม คือ ความคิด และพฤติกรรม (ผลของความคิด) ที่ติดตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใด วัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

๑. หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขาสูง ทะเลกว้าง ทะเลทราย หิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

๒. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมาก เนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ ก็ต้องมีเงินทองจึงจะไปเที่ยวถิ่นอื่นได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

๓. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การตั้งใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้ เป็นต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักใคร่ และการแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่น เพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงคราม และความขัดแย้ง การประสพภัยธรรมชาติ เช่น ข้าวยากหมากแพง แห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกราน เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

๔. การคมนาคมที่ดี เป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดี พาหนะสำหรับการโดยสาร และการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นการเร่งการแพร่กระจายที่ดีอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีหรือวิธีการทางการแพร่กระจายนี้ในสมัยต่อมา มาไม่มีใครได้รับความนิยมนัก เพราะมีจุดอ่อนหลายประการ คือ

ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า วัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งกระจายไปยังอีกสังคมหนึ่งได้อย่างไร

แหล่งใหม่ยอมรับ ปฏิเสธ และผสมผสานวัฒนธรรมที่แพร่กระจายเข้ามาใหม่กับวัฒนธรรมเก่าได้อย่างไร เป็นการไม่ถูกต้องเสมอไปว่า สังคมหนึ่งจะหยิบบัณฑิตวัฒนธรรมของเพื่อนบ้านเสมอ ตัวอย่างเช่น ไทยไม่ได้รับวัฒนธรรมจากเวียดนามแต่กลับป็นรูปแบบวัฒนธรรมคล้ายของอินเดีย ทั้งๆ ที่ ประเทศไทยอยู่ติดกับประเทศเวียดนาม ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าวัฒนธรรมใดแพร่กระจายไปสู่วัฒนธรรมใดเป็นวัฒนธรรมต้นกำเนิด

๒.๖ แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย

แนวคิด ทฤษฎีเครือข่าย นำมาใช้เป็นกรอบศึกษาการสร้างเครือข่าย อารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดขอนแก่น เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ ดังนี้

๒.๖.๑ แนวคิดการสร้างเครือข่าย

เครือข่าย (Network) เป็นแนวคิดการสร้างความสัมพันธ์หรือการสร้างการเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กรที่สมัครใจ ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื่อถือ เอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในยุคปัจจุบัน ในตลาดโลกได้ให้ความสำคัญในการนำเอาวัฒนธรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในตัวผลิตภัณฑ์หรือบริการที่ตนจำหน่ายเพื่อสร้างความแตกต่างจากคู่แข่ง ซึ่งสอดคล้องกับกระแสเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ (Creative Economy) ที่กำลังมาแรง

ในทางสังคมวิทยา เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สารของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี ๓ ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมากนัก^{๑๘}

๒.๖.๒ ความหมายเครือข่าย

คำว่า "เครือข่าย" มีความสำคัญมากขึ้น ไม่ว่าจะในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ผู้คนพูดถึงเครือข่ายของหน่วยงานการพัฒนา วิจัย ธุรกิจ และในสาขาวิชาชีพต่างๆ คนบางกลุ่มมอง "เครือข่าย" ว่าเป็นเพียงคำที่รู้จักเฉพาะในวงการหนึ่ง ปัจจุบันมีองค์กรจำนวนมากตระหนักว่า "เครือข่าย" เป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการพัฒนา แต่เครือข่ายคืออะไร เครือข่ายทำงานอย่างไร ทำไมบางเครือข่ายประสบความสำเร็จ บางเครือข่ายไม่ประสบความสำเร็จ เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชน หน่วยงานต่างๆ ในพื้นที่ คนในชุมชน และองค์กรชุมชน จะร่วมกันสร้างและพัฒนาเครือข่ายได้อย่างไร การจัดการภายในของเครือข่ายองค์กรชุมชนควรเป็นอย่างไร เครือข่ายเมื่อสร้างขึ้นมาแล้วจะทำหน้าที่อย่างไร ชุมชนจะได้ประโยชน์อะไรบ้าง ล้วนแต่เป็นคำถามที่ยังต้องการกระบวนการศึกษาวิจัยอีกมากนัก

เครือข่าย คือ การเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กรที่สมัครใจ ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสารร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดระเบียบโครงสร้างของคนในเครือข่ายด้วยความเป็นอิสระ เท่าเทียมกันภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื่อถือ เอื้ออาทรซึ่งกันและกัน โดยประเด็นที่สำคัญ คือ

- ๑) เป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายต้องเป็นไปโดยสมัครใจ
- ๒) กิจกรรมที่ทำในเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมหรือแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

^{๑๘} Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973), *Network analysis: Studies in human interaction*, Netherlands: Mouton and Company, Bose, R., (2002).

๓) การเป็นสมาชิกเครือข่ายต้องไม่มีผลกระทบต่อความเป็นอิสระหรือความเป็นตัวของตัวเองของคนหรือองค์กรนั้นๆ

การเชื่อมโยงในลักษณะของเครือข่าย ไม่ได้หมายถึงการจัดการให้คนมานั่ง “รวมกัน” เพื่อพูดคุยสนทนากันเฉยๆ โดยไม่ได้ “รวมกัน” ทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด เปรียบเหมือนการเอาก้อนอิฐมากองรวมกัน ย่อมไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด การเชื่อมโยงเข้าหากันจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเอาอิฐแต่ละก้อนมา ก่อกันเป็นกำแพงโดยการประสานอิฐแต่ละก้อนเข้ากันอย่างเป็นระบบ และไม่ใช่เป็นแค่การรวมกลุ่ม ของสมาชิกที่มีความสนใจร่วมกันเพียงเพื่อพบปะสังสรรค์แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเท่านั้น แต่ จะต้องพัฒนาไปสู่ระดับของการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันด้วย และไม่ใช่ การรวบรวมรายชื่อบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกัน ไว้ในมือเพื่อสะดวกแก่การติดต่อ การมอบหมายให้ สมาชิกแต่ละคนหาสมาชิกเพิ่มขึ้น ยิ่งได้รายชื่อมากก็ยิ่งทำให้เครือข่ายใหญ่ขึ้น การกระทำเช่นนี้ เปรียบเสมือนการขยายถุงใส่อิฐให้โตขึ้นเพื่อจะได้บรรจุอิฐได้มากขึ้นแต่กองอิฐในถุงก็ยังคงวาง ระเบียบระกะระกาดการเชื่อมโยงประสานกันอย่างเป็นระบบ

พอล สตาร์กี้ (Paul Starkey)^{๑๙} ให้ความหมายของ"เครือข่าย" ว่า คือ กลุ่มของคนหรือ องค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกันในลักษณะที่บุคคล หรือ องค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตน การสร้างเครือข่ายเป็นการทำให้ บุคคลและองค์กรที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และการร่วมมือกันด้วย ความสมัครใจ อีกทั้งให้สมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ มากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพืงพืง

อดัม เบิร์ค (Adam Burke)^{๒๐} กล่าวว่า การที่เครือข่ายดำรงอยู่ได้ก็ด้วยเหตุผลหลาย ประการ เช่น เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เพื่อเป็นศูนย์รวมของการสนับสนุน เพื่อให้เกิดประโยชน์ จากการมี ประสบการณ์แตกต่างกัน เพื่อเป็นช่องทางสำหรับแหล่งทุน เครือข่ายเป็นเวทีในการเจรจา ต่อรองกับหน่วยงานหรือองค์กรอื่น ๆ หน่วยงานส่งเสริมสนับสนุนการสร้างเครือข่ายด้วยเป้าหมาย ๒ ประการ คือ

๑. เพื่อเสริมสร้างศักยภาพและสนับสนุนการเสริมสร้างอำนาจแก่ประชาชน
๒. เพื่อเป็นช่องทางสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน

เบิร์ก (Burke) อธิบายว่า เครือข่ายกับการติดต่อสื่อสารมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ที่ ระดับชุมชน การติดต่อสื่อสารทำได้อย่างรวดเร็วแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้น โครงการ พัฒนามีส่วนควบคุมกระบวนการดังกล่าวผ่านการจัดตั้งกลุ่ม/องค์กรชุมชน หรือประชาชน กลุ่มเป้าหมายของโครงการ วิธีการแบบปากต่อปากในกลุ่มคนรู้จักมักคุ้นถูกนำมาใช้และค่อนข้าง ประสบความสำเร็จ รูปแบบนี้เป็นลักษณะที่สำคัญของวิธีการติดต่อสื่อสารแบบมีส่วนร่วม บางที่ปัจจัย หลักที่เกี่ยวข้องคือความสมดุลระหว่างเครือข่ายหลวม ๆ ที่มีอยู่ของชุมชน กับโครงสร้างแบบทางการ

^{๑๙} Starkey, Paul., **Networking for Development**, IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development),1997.

^{๒๐} Burke, Adam., **Communications & Development: a practical guide**.London: Social Development Division Department for International Development, 1999.

ที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารไหลเวียนได้ดีขึ้นที่นักพัฒนานำเข้ามา เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้านใน Bangladesh, and “Naam”

สุเทพ สุนทรภัสส์^{๒๑} อธิบายว่าเครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกภายในสังคม ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะ ควบคู่ขนานกัน ในด้านเนื้อหาความเข้มข้นสนองสิ่งต่างให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากขึ้นน้อยต่างกันและมีลักษณะการทอดต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่เกิดโดยความสนใจแต่มีข้อจำกัดว่าแนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆ ที่มีพรมแดนชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์^{๒๒} กล่าวถึงเครือข่ายสังคมว่าหมายถึง สายสัมพันธ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายคนในสังคม โดยต้องมีปฏิสัมพันธ์ การแลกเปลี่ยน ข้อมูลข่าวสารเครื่องใช้ไม้สอย การบริการระหว่างบุคคลทั้งที่เป็นกลุ่มไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคมต่างๆ เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่นๆ เช่นกัน

เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์^{๒๓} ได้อธิบายถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายว่า คือ การที่ปัจเจกบุคคลหรือสถาบันมารวมกันเป็นกลุ่ม ซึ่งต้องมีความสนใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่งร่วมกัน อย่างไรก็ตามเพียงการรวมกลุ่มเท่านั้นยังไม่อาจเป็นเครือข่ายงานได้ หากจะให้เป็นเครือข่ายต้องมีปัจจัยอีกข้อ คือ ความร่วมมือกันที่จะติดต่อสื่อสาร ความเต็มใจที่จะประสานงานกันข้อสำคัญสมาชิกต้องมีการยอมรับที่จะทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่เป็นเพียงการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเท่านั้น

ดังนั้น หมายถึง หมายถึง กลุ่มบุคคลหรือองค์กรที่มาร่วมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์หรือจุดหมายร่วมกัน ซึ่งอาจเป็นกิจกรรมเฉพาะกิจตามความจำเป็น ถ้าภารกิจบรรลุเป้าหมายแล้วเครือข่ายก็อาจยุบไปหรือสลายไปก็ได้ แต่ถ้ามีความจำเป็นหรือมีภารกิจใหม่อาจกลับมารวมตัวกันใหม่อีก หรืออาจจะเป็นเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมอย่างยั่งยืนก็ได้

๒.๖.๓ ทฤษฎีการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายต้องมีหลักการ แนวคิด หรือทฤษฎีในการสร้างเครือข่ายจึงจะทำให้เครือข่ายที่สร้างขึ้นมีประสิทธิภาพและยั่งยืนได้ ซึ่งมีแนวคิดดังนี้

๑) มีการรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน (Common perception)

การรับรู้และมุมมองที่เหมือนกัน หมายถึง สมาชิกในเครือข่าย ต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้เหมือนกันถึงเหตุผลในการเข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่าย อาทิเช่น มีความเข้าใจในปัญหาและ

^{๒๑} สุเทพ สุนทรภัสส์, *ทฤษฎีสังคมวิทยาธรรมสมัย*, (เชียงใหม่: บริษัท สำนักพิมพ์โกลบอลวิชั่นจำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

^{๒๒} พิมพ์วัลย์ ปรีดล, *เครือข่ายการเรียนรู้ (เอกสารวิชาการ)*, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๓๔๖-๓๔๗.

^{๒๓} เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์, *การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อความยั่งยืน*, (ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, ๒๕๔๕), หน้า ๙.

มีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ประสบกับปัญหาอย่างเดียวกันหรือต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาหรือลดความเดือดร้อนที่เกิดขึ้นการรับรู้ร่วมกันถือเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพราะถ้าเริ่มต้นด้วยการรับรู้ที่ต่างกัน มีมุมมองหรือแนวคิดที่ไม่เหมือนกันแล้ว จะประสานงานและขอความร่วมมือยาก เพราะแต่ละคนจะติดอยู่ในกรอบความคิดของตัวเอง มองปัญหาหรือความต้องการไปคนละทิศละทาง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าสมาชิกของเครือข่ายจะมีความเห็นที่ต่างกันไม่ได้ เพราะมุมมองที่แตกต่างช่วยให้เกิดการสร้างสรรค์ ในการทำงาน แต่ความแตกต่างนั้นต้องอยู่ในส่วนของกระบวนการ (Process) ภายใต้การรับรู้ถึงปัญหาที่สมาชิกทุกคนยอมรับแล้ว มิฉะนั้นความเห็นที่ต่างกันจะนำไปสู่ความแตกแยกและแตกหักในที่สุด

๒) มีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Common vision)

วิสัยทัศน์ร่วมกัน หมายถึง การที่สมาชิกมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตที่เป็นภาพเดียวกัน มีการรับรู้และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และมีเป้าหมายที่จะเดินทางไปด้วยกัน การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันจะทำให้กระบวนการขับเคลื่อนเกิดพลัง มีความเป็นเอกภาพ และช่วยผ่อนคลายความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของสมาชิกบางกลุ่มขัดแย้งกับวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มนั้นก็จะเริ่มแตกต่างจากแนวปฏิบัติที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าจะต้องเสียเวลามากกับความพยายามในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน แต่ก็จำเป็นจะต้องทำให้เกิดขึ้น หรือถ้าสมาชิกมีวิสัยทัศน์ส่วนตัวอยู่แล้ว ก็ต้องปรับให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของเครือข่ายให้มากที่สุดแม้จะไม่ชอบทับกันแบบสนิทจนเป็นภาพเดียวกัน แต่อย่างน้อยก็ควรสอดรับไปในทิศทางเดียวกัน

๓) มีความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน (Mutual interests/benefits)

ความสนใจหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน หมายถึง คำว่าผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ไม่ใช่ตัวเงิน เป็นความต้องการ (Need) ของมนุษย์ในเชิงปัจเจก (อ่านเรื่องแรงจูงใจในตอนท้าย) อาทิเช่นเกียรติยศ ชื่อเสียงการยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่ต่างก็มีความต้องการเป็นของตัวเอง (Human needs) ถ้าการเข้าร่วมในเครือข่ายสามารถตอบสนองต่อความต้องการของเขาหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน ก็จะเป็นแรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่ายมากขึ้น

ดังนั้น ในการที่จะดึงใครสักคนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานของเครือข่าย จำเป็นต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับจากการเข้าร่วม ถ้าจะให้ดีต้องพิจารณาล่วงหน้าก่อนที่เขาจะร้องขอ ลักษณะของผลประโยชน์ที่สมาชิกแต่ละคนจะได้รับอาจแตกต่างกัน แต่ควรต้องให้ทุกคนและต้องเพียงพอที่จะเป็นแรงจูงใจให้เขาเข้ามามีส่วนร่วมในทางปฏิบัติได้จริง ไม่ใช่เป็นเข้ามาเป็นเพียงไม้ประดับเนื่องจากมีตำแหน่งในเครือข่าย แต่ไม่ได้ร่วมปฏิบัติภารกิจ เมื่อใดก็ตามที่สมาชิกเห็นว่าเขาเสียประโยชน์มากกว่าได้ หรือเมื่อเขาได้ในสิ่งที่ต้องการเพียงพอแล้ว สมาชิกเหล่านั้นก็จะออกจากเครือข่ายไปในที่สุด

๔) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย (Stakeholders participation)

การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย หมายถึง การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เป็นเงื่อนไขที่ทำให้

เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็งดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่ายควรมีความเท่าเทียมกัน ทุกคนอยู่ในฐานะ “หุ้นส่วน (partner)” ของเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) คือความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน มากกว่าความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (vertical relationship) ในลักษณะเจ้านายลูกน้อง ซึ่งบางครั้งก็ทำได้ยาก ในทางปฏิบัติเพราะต้องเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่ายโดยการสร้างบริบทแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาประกอบ แต่ถ้าทำได้จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายมาก

๕) มีการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementary relationship)

การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน หมายถึง องค์กรประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็สร้างความเข้มแข็งให้กันและกัน โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วทำให้ได้ผลลัพธ์เพิ่มขึ้นในลักษณะพลังทวีคูณ ($1+1 > 2$) มากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต่างคนต่างอยู่

๖) มีการเกี่ยวพันซึ่งกัน (interdependent)

การเกี่ยวพันซึ่งกัน หมายถึง เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน การที่สมาชิกเครือข่ายตกอยู่ในสถานะจำกัดทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ ไม่สามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ได้ด้วยตนเองโดยปราศจากเครือข่าย จำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การทำให้หุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่าเขาหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของเครือข่าย การเกี่ยวพันซึ่งกันและกันในลักษณะนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

๗) มีปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน (interaction)

ปฏิสัมพันธ์กันในเชิงแลกเปลี่ยน หมายถึง หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแล้ว ก็ไม่ต่างอะไรกับก้อนหินแต่ละก้อนที่รวมกันอยู่ในถุง แต่ละก้อนก็อยู่ในถุงอย่างเป็นอิสระ ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียน การพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน โดยที่ผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย ลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกควรเป็นการแลกเปลี่ยนกัน (reciprocal exchange) มากกว่าที่จะเป็นผู้ให้หรือเป็นผู้รับฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะเกิดความผูกพันระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นขึ้น มีการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย

ลักษณะของปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกควรเป็นการแลกเปลี่ยนกัน (reciprocal exchange) มากกว่าที่จะเป็นผู้ให้หรือเป็นผู้รับฝ่ายเดียว (unilateral exchange) ยิ่งสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะเกิดความผูกพันระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นขึ้น มีการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น สร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่าย องค์กรประกอบข้างต้นไม่เพียงแต่จะเป็นประโยชน์ในการนำไปช่วยจำแนกระหว่างเครือข่ายแท้ กับเครือข่ายเทียมเท่านั้น แต่ยังแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วย

๒.๖.๔ การสร้างและการพัฒนาเครือข่าย

เครือข่ายแต่ละเครือข่าย ต่างมีจุดเริ่มต้น หรือถูกสร้างมาด้วยวิธีการต่างๆ กัน แบ่งชนิดของเครือข่ายออกเป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) **เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ** เครือข่ายชนิดนี้มักเกิดจากการที่ผู้คนมีใจตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกันหรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อน เข้ามารวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ ร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า การดำรงอยู่ของกลุ่มสมาชิกในเครือข่ายเป็นแรงกระตุ้นที่เกิดขึ้นภายในตัวสมาชิกเอง (ฉันทะ) เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดขึ้นในพื้นที่อาศัยความเป็นเครือญาติ เป็นคนในชุมชนหรือมาจากภูมิลำเนาเดียวกันที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มโดยจัดตั้งเป็นชมรมที่มีกิจกรรมร่วมกันก่อน เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้น จึงขยายพื้นที่ดำเนินการออกไป หรือมีการขยายเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ ของกลุ่มมากขึ้น ในที่สุดก็พัฒนาขึ้นเป็นเครือข่ายเพื่อให้ครอบคลุมต่อความต้องการของสมาชิกได้กว้างขวางขึ้นเครือข่ายประเภทนี้ มักใช้เวลาก่อร่างสร้างตัวที่ยาวนาน แต่เมื่อเกิดขึ้นแล้ว มักจะเข้มแข็ง ยั่งยืน และมีแนวโน้มที่จะขยายตัวเพิ่มขึ้น

๒) **เครือข่ายจัดตั้ง** เครือข่ายจัดตั้งมักจะมี ความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ การจัดตั้งอยู่ในกรอบความคิดเดิมที่ใช้กลไกของรัฐผลักดันให้เกิดงานที่เป็นรูปธรรมโดยเร็ว และส่วนมากภาคีหรือสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมักจะไม่ได้อาศัยพื้นฐาน ความต้องการ ความคิด ความเข้าใจ หรือมุมมองในการจัดตั้งเครือข่ายที่ตรงกันมาก่อนที่จะเข้ามารวมตัวกัน เป็นการ ทำงานเฉพาะกิจชั่วคราวที่ไม่มีความต่อเนื่อง และมักจะจางหายไปในที่สุด เว้นแต่ว่าเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดีดำเนินงานเป็นขั้นตอนจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกจนนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริง อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากลุ่มสมาชิกจะยังคงรักษาสถานภาพของเครือข่ายไว้ได้ แต่มีแนวโน้มที่จะลดขนาดของเครือข่ายลงเมื่อเปรียบเทียบกับระยะ ก่อตั้ง

๓) **เครือข่ายวิวัฒนาการ** เป็นการถือกำเนิดโดยไม่ได้เป็นไปตามธรรมชาติตั้งแต่แรก และไม่ได้เกิดจากการจัดตั้งโดยตรงแต่มีกระบวนการพัฒนาผสมผสานอยู่ โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล/องค์กรมารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้างๆ ในการสนับสนุนกันและเรียนรู้ไปด้วยกัน โดยยังไม่ได้สร้างเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เฉพาะที่ชัดเจนนัก หรืออีกลักษณะหนึ่งคือถูกจุดประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟัง หรือการไปได้เห็นการดำเนินงานของเครือข่ายอื่นๆ มา แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกัน สร้างพันธสัญญาเป็นเครือข่ายช่วยเหลือและพัฒนาตนเอง เครือข่ายที่ว่านี้แม้จะไม่ได้เกิดจากแรงกระตุ้นภายในโดยตรงตั้งแต่แรก แต่ถ้าสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดี เมื่อได้รับการกระตุ้นและสนับสนุน ก็จะสามารถพัฒนาต่อไปจนกลายเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง^{๒๔}

๒.๖.๕ ปรัชญาการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายต้องคำนึงถึงเสมอว่า “เครือข่าย” เป็นกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ การนำเครือข่ายต้องมี LINK หมายถึง “การเชื่อมโยง”

^{๒๔} ธนา ประมุขกุล, เครือข่าย, วารสารส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม, ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน, ๒๕๔๔, หน้า ๒๕-๓๐.

L – Learning การเรียนรู้

I – Investment การลงทุน

N – Nature การฟูมฟักบำรุง

G (K) – Give การรักษาสัมพันธภาพ ซึ่งรวมกันเป็นคำว่า LINK หมายถึงการเชื่อมโยง

๒.๖.๖ การพัฒนาเครือข่าย เพื่อความยั่งยืน

๑) สมาชิกที่เข้าร่วม ต้องเข้าใจเป้าหมายในการรวมตัวกันว่าจะก่อให้เกิดความสำเร็จในภาพรวม

๒) สร้างการยอมรับในความแตกต่างระหว่างสมาชิก ยอมรับในรูปแบบและวัฒนธรรมองค์กรของสมาชิก

๓) มีกิจกรรมสม่ำเสมอและมากพอที่จะทำให้สมาชิกได้ทำงานร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่ต้องแน่ใจว่าทำได้ และกระจายงานได้ทั่วถึง ควรเลือกกิจกรรมที่ง่ายและมีแนวโน้มประสบความสำเร็จ อย่าทำกิจกรรมที่ยากโดยเฉพาะครั้งแรกๆ เพราะถ้าทำไม่สำเร็จอาจทำให้เครือข่ายที่เริ่มก่อตัวเกิดการแตกสลายได้

๔) จัดให้มีและกระตุ้นให้มีการสื่อสารระหว่างกันอย่างทั่วถึง และสม่ำเสมอ

๕) สนับสนุนสมาชิกทุกกลุ่ม และทุกด้านที่ต้องการความช่วยเหลือ เน้นการช่วยเหลือกลุ่มสมาชิกที่ยังอ่อนแอให้สามารถช่วยตนเองได้

๖) สร้างความสัมพันธ์ของบุคลากรในเครือข่าย

๗) สนับสนุนให้สมาชิกได้พัฒนาอย่างเต็มกำลังตามศักยภาพและความชำนาญที่มีอยู่ โดยร่วมกันตั้งเป้าหมายในการพัฒนางานให้กับสมาชิกแต่ละกลุ่ม ส่งผลให้สมาชิกแต่ละกลุ่มมีความสามารถพิเศษเฉพาะด้าน เป็นพื้นฐานในการสร้างความหลากหลายและเข้มแข็งให้กับเครือข่าย

๘) สร้างความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น ระหว่างบุคลากรทุกระดับของสมาชิกในเครือข่ายในลักษณะความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อน

๙) จัดกิจกรรมให้สมาชิกใหม่ของเครือข่าย เพื่อเชื่อมต่อกันกับคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ในการสืบทอดความเป็นเครือข่ายต่อไป

๑๐) จัดให้มีเวทีระหว่างคนทำงานเพื่อพัฒนาหรือแก้ปัญหาในการทำงานด้านต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งการให้กำลังใจซึ่งกันและกัน

๑๑) จัดให้มีช่องทางการทำงานร่วมกัน การสื่อสารที่ง่ายต่อการเข้าถึงที่ทันสมัยและเป็นปัจจุบัน เช่น สร้างระบบการส่งต่องาน และสร้างเว็บไซต์เพื่อเชื่อมโยงเครือข่ายเข้าด้วยกัน

๒.๖.๗ ปัญหาของเครือข่ายที่พบมีหลายประการดังนี้

๑) เครือข่ายที่ไม่มีทิศทางวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน ยากที่จะพัฒนากิจกรรมของเครือข่ายให้ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้อย่างต่อเนื่อง

๒) เครือข่ายที่มีสมาชิกหลากหลายประเภท หรือมีความแตกต่างมากระหว่างฐานะ ขนาด ความเข้มแข็งและสถานภาพอื่นๆ ของสมาชิก หน่วยงานใหญ่ มีทรัพยากรมาก และสถาบันที่เจ้าหน้าที่มีการศึกษาสูง เชื่อมั่นในตัวเอง มีแนวโน้มที่จะครอบงำองค์กรที่มีขนาดเล็กกว่า

๓) การรวมศูนย์เกิดขึ้นเมื่อผู้ประสานงานของเครือข่าย เลขาฯ การ คณะทำงาน และ คณะกรรมการ เริ่มควบคุมและดำเนินการเครือข่ายในนามตนเอง มากกว่าการประสานงานและ

อำนวยความสะดวกให้กับกิจกรรมของสมาชิก การตัดสินใจกฎรวมศูนย์และการติดต่อสื่อสารภายใน เครือข่ายดำเนินการโดยเลขานุการ

๔) บ่อยครั้งที่เครือข่ายประสบปัญหาอันเนื่องจากการขาดเงินทุนสำหรับกิจกรรมและการประสานงานภายในเครือข่าย โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายในการเดินทาง เพื่อให้สมาชิกมาร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย ส่วนเครือข่ายที่มีทุนก็มักเกิดความเครียดเนื่องจากปัญหาในการจัดการและจัดสรรค่าใช้จ่ายกับสมาชิกให้ทั่วถึง

๕) เนื่องจากภายในเครือข่ายข้อมูลข่าวสารจะแพร่กระจายไประหว่างคนหนึ่งไปให้กับคนอื่นๆ ได้อย่างเสรี ทำให้อาจมีการส่งข่าวสารข้อมูลที่ไม่ถูกต้อง เครือข่ายต้องสร้างบรรยากาศที่เอื้ออำนวยให้คนซักถามหรือวิพากษ์วิจารณ์ เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลข่าวสารภายในเครือข่ายได้

๖) เครือข่ายสามารถถูกกระทบจากการแข่งขันของเครือข่าย หรือองค์กรอื่นที่มีงานคาบเกี่ยวกัน ซึ่งอาจนำไปสู่การร่วมมือกัน แต่ก็อาจนำไปสู่การแข่งขันเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุนทรัพยากร และการเพิ่มจำนวนสมาชิกได้เช่นกัน แหล่งทุนสามารถใช้จำนวนเครือข่ายที่มีให้เลือกเป็นข้ออ้างที่จะไม่ให้ทุนสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่ายที่คล้ายคลึงกัน

๗) การแข่งขันระหว่างเครือข่ายที่มีขอบเขตการดำเนินงานเหลื่อมซ้อนกัน อาจนำไปสู่ความร่วมมือกัน และการชั่งชั่งเพื่อให้ได้รับการยอมรับ การสนับสนุน และการเข้าเป็นสมาชิกได้ในขณะเดียวกัน ทั้งนี้พบว่า การแข่งขันเป็นตัวการสำคัญในการทำลายเครือข่ายที่อยู่ลำดับท้าย ๆ และมีทรัพยากรน้อยอีกด้วย

๒.๖.๘ การสนับสนุนการบริหารงานของเครือข่ายนักส่งเสริมและพัฒนาเครือข่ายต้องมี

ความเข้าใจธรรมชาติของเครือข่าย การสนับสนุนให้เครือข่ายมีองค์กรแกนที่แข็งตัวเกินไปไม่เป็นประโยชน์ต่อการเติบโตของเครือข่าย นอกจากคำแนะนำจาก Starkey Burke และ อาจารย์จางง์ แรกพิณิจ ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วจะเห็นว่า การบริหารงานของเครือข่ายที่จะทำให้เครือข่ายมีความเติบโตและยั่งยืนยังต้องให้ความสำคัญใน ๓ เรื่อง คือ

๑) เครือข่ายจะจัดการให้มีการแลกเปลี่ยนอะไรระหว่างสมาชิก จะแลกเปลี่ยนกันอย่างไร แลกเปลี่ยนเพื่ออะไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์ ประโยชน์ที่ได้มีคุณค่าเพียงใดสำหรับสมาชิก

๒) เครือข่ายจะจัดการให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิกอย่างไร เรื่องอะไรที่ควรจะมีการติดต่อสื่อสาร จะใช้สื่อประเภทใดในการสื่อสาร สารที่สื่อมีความหมายต่อสมาชิกหรือไม่ อย่่างไร ความถี่ในการติดต่อสื่อสารมีมากน้อยแค่ไหน

๓) เครือข่ายจะจัดการให้ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกเป็นไปในทิศทางใด ทิศทางหรือไม่เป็นทางการ มีรูปแบบหรือไร้รูปแบบ เอื้ออาทรหรือทำตามหน้าที่ ผูกพันเป็นเจ้าของร่วม หรือเป็นเพียงผู้ถือหุ้นและรับกำไร ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกมีขอบเขตแค่ตัวแทนหรือสมาชิกกลุ่ม

๔) การติดตามและประเมินผลเครือข่ายมีค่อนข้างน้อย เนื่องจากธรรมชาติของเครือข่ายคือ ความไม่เป็นระบบ และมีโครงสร้างหลวมที่มุ่งเน้นความก้าวหน้าในอนาคต ไม่ใช่ประสบการณ์ในอดีต นอกจากนี้ ยังพบว่าเป็นการยากที่จะชี้วัดความสำเร็จของเครือข่าย

๕) เครือข่ายระดับชาติและเครือข่ายระหว่างประเทศ หลายแห่งพบกับปัญหาอุปสรรคทางการเมือง ทำให้มีสภาพที่ไม่มั่นคงและถูกควบคุมอย่างเข้มงวด โดยเฉพาะการแลกเปลี่ยนข่าวสารและการวิจารณ์รัฐบาล

สรุป การสร้างเครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านการสัมพันธ์ขอ 'สมาชิกภายในสังคม' ที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่เกิดโดยความสนใจต่างๆ อย่างไม่มีข้อจำกัดและไม่มีพรมแดน อันส่งผลให้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน

๒.๗ บริบทพื้นที่การวิจัย^{๒๕}

๑. ประวัติของจังหวัดขอนแก่น

ขอนแก่นเป็นจังหวัดที่มีขนาดพื้นที่ใหญ่เป็นอันดับที่ ๖ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมีประชากรมากเป็นอันดับที่ ๓ ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง คือ จังหวัดร้อยเอ็ด ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ โดยขอนแก่นเป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางปฏิบัติการของกลุ่ม^[3]

จังหวัดขอนแก่นมีเทศบาลนครขอนแก่นเป็นศูนย์กลางของจังหวัด ซึ่งตั้งอยู่ในจุดที่ถนนมิตรภาพ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒) และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๒ (ถนนสายเศรษฐกิจตะวันออกเฉียง-ตะวันตก) ตัดผ่าน ซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญอีกเส้นหนึ่งในการเดินทางจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลางเข้าไปสู่ภาคเหนือตอนล่างที่อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ และเดินทางเข้าสู่ประเทศลาวทางด้านทิศใต้ของลาว อาณาเขตทางทิศเหนือติดกับจังหวัดเลย จังหวัดหนองบัวลำภู และจังหวัดอุดรธานี ทิศตะวันออกติดกับจังหวัดมหาสารคามและจังหวัดกาฬสินธุ์ ทิศใต้ติดกับจังหวัดบุรีรัมย์และจังหวัดนครราชสีมา ทิศตะวันตกติดกับจังหวัดชัยภูมิและจังหวัดเพชรบูรณ์

เหตุที่เมืองนี้มีนามว่า เมืองขอนแก่นนั้นได้มีตำนานแต่โบราณเล่าขานสืบต่อกันมาว่า ก่อนที่เพี้ยเมืองแพนจะอพยพไพร่พลมาตั้งบ้านตั้งเมืองขึ้นนั้น ปรากฏว่าบ้านขาม หรือตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพองปัจจุบัน ซึ่งเป็นเขตแขวงร่วมการปกครองกับบ้านชีโล้น มีตอมะขามขนาดใหญ่ที่ตายไปหลายปีแล้ว กลับมีใบงอกงามเกิดขึ้นใหม่อีก และหากผู้ใดไปกระทำมิดีมิร้ายหรือดูถูกดูหมิ่นไม่ให้ความเคารพยำเกรง ก็จะมีอันเป็นไปในทันทีทันใด เป็นที่น่าประหลาดและมหัศจรรย์ยิ่งนัก^[4]

ดังนั้น บรรดาชาวบ้านชาวเมืองในแถบถิ่นนั้นจึงได้พร้อมใจกันก่อเจดีย์ครอบตอมะขามนั้นเอาไว้เสีย เพื่อให้เป็นที่สักการะของคนทั่วไป พร้อมกับได้บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ๙ บทเข้าไว้ในเจดีย์ครอบตอมะขามนั้นด้วย ซึ่งเรียกว่า พระเจ้า ๙ พระองค์ แต่เจดีย์ที่สร้างในครั้งแรกเป็นรูปปราสาท หลังจากได้ทำการบูรณะใหม่เมื่อราว ๕๐ ปีที่ผ่านมา จึงได้เปลี่ยนเป็นรูปทรงเจดีย์ และมีนามว่า พระธาตุขามแก่น ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตวัดเจติยภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น พระเจดีย์ขามแก่นถือว่าเป็นปูชนียสถานอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวจังหวัดขอนแก่น ซึ่งจะมิงานพิธีบวงสรวง เคารพสักการะกันในวันเพ็ญเดือน ๖ ทุกปี

^{๒๕} วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: [https://th.wikipedia.org/wiki/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๖๕\]](https://th.wikipedia.org/wiki/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๖๕])

ส่วนทางด้านทิศตะวันตกของเจดีย์พระธาตุขามแก่นนั้น มีซากโบราณที่ปรักหักพังปรากฏอยู่ โดยอยู่ห่างจากเจดีย์ราว ๑๕ เส้น หรืออยู่คนละฟากทุ่งของบ้านขาม ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบริเวณแถบนี้ น่าจะเป็นที่ตั้งของเมืองมาก่อน แต่ได้ร้างไปนาน ดังนั้น จึงได้ถือเอานิมิตนี้มาตั้งนามเมืองว่าขามแก่น แต่ต่อมาจึงเรียกเพี้ยนมาเป็นเมืองขอนแก่น จนกระทั่งทุกวันนี้

แต่จากการศึกษาเอกสารต่างๆ ของประมวล พิมพ์เสน ไม่เคยมีคำว่าเมืองขามแก่น มีเพียงชื่อเมืองขอรแก่น, ขรแก่น, ขรแก่น, และขอนแก่น และพระธาตุขามแก่นเดิมชื่อพระธาตุบ้านขาม พ.ศ. ๒๔๙๘ - ๒๔๙๙ พระราชสารธรรมมุนี (กัณหา ปภสฺสโร) ได้ทำการบูรณะพระธาตุบ้านขาม เปลี่ยนยอดเดิมที่เป็นไม้เป็นฉัตรโลหะ และเปลี่ยนชื่อจากพระธาตุบ้านขามเป็นพระธาตุขามแก่น และวัดบ้านขามเป็นวัดเจติยภูมิ และมีการรณรงค์ให้ชื่อเมืองขอนแก่นเพี้ยนมาจากเมืองขามแก่น ดังนั้นชื่อเมืองขอนแก่นน่าจะเชื่อได้ว่าแต่แรกเริ่มชื่อเมืองขอนแก่นอยู่แล้ว ไม่ได้เพี้ยนมาจากขามแก่นแต่อย่างใด

๒. การก่อตั้งเมืองขอนแก่น

ประวัติเมืองขอนแก่นนั้น มีความเกี่ยวข้องกับ เหตุการณ์สำคัญ นับตั้งแต่เกิดเหตุความวุ่นวาย ในราชอาณาจักรล้านช้าง และการสร้างบ้านแปงเมือง ในเขตตอนกลางภาคอีสาน โดยเดิมเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองสุวรรณภูมิ (เดิม เมืองท่งศรีภูมิ) ที่สถาปนาในปี พ.ศ. ๒๒๕๖ โดย เจ้าแก้วมงคล (พระบิดา ของ พระขัติวงศา (ทนต์) เจ้าเมืองร้อยเอ็ดท่านแรก) เป็น ผู้ครองเมืองพระองค์แรก ภายใต้การสถาปนาแต่งตั้ง ของ เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร กษัตริย์แห่งราชอาณาจักรล้านช้างจำปาสัก และต่อมา เพี้ยเมืองแพน ที่เป็นกรมการเมือง ของเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ในราวปี พ.ศ. ๒๓๓๑ ได้ขอแบ่งไพร่พล จำนวน ๕๐๐ คน แยกออกมาตั้งเมือง โดยแรกเริ่มอยู่บริเวณ บึงบอน จากนั้น ๙ ปี ต่อมา ในปี ๒๓๔๐ จึงได้รับการแต่งตั้งและสถาปนาเมืองเป็น เมืองขอนแก่น และ เพี้ยเมืองแพน (ตำแหน่งของกรมการเมือง ในระบบอาญาสี่) เป็น "พระนครศรีบริรักษ์" แยกอาณาเขตตั้งแต่บ้านกู่ทอง หนองกองแก้ว (ปัจจุบัน คือ เมืองชนบท) จากเขตเมืองสุวรรณภูมิ (ปัจจุบัน คือ อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) มานับแต่สมัยนั้น

โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้า นับจากสมัยที่ สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระเจ้ามหาชีวิตแห่งพระนครจันทบุรีศรีสัตนาคนหุตเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๒๓๑ พระองค์มีพระราชโอรสที่ยังทรงพระเยาว์มากองค์หนึ่งพระนามว่า เจ้าองค์หล่อ พระชนม์ ๓ พรรษา พระยาแสนสุรินทร ลือชัยไกรเสนาบดีศรีสรราชสงคราม (ท้าวมละ) ตำแหน่งพระยาเมืองแสนหรืออัครมหาเสนาบดีฝ่ายขวา จึงถือโอกาสแย่งเอาราชสมบัติจากพระราชกุมารที่ยังทรงพระเยาว์ เพื่อความชอบธรรมในการครองอำนาจพระยาเมืองแสนจึงหมายจะบังคับเอาเจ้านางสุมังคลราชเทวีพระมเหสีของสมเด็จพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระมารดาของเจ้าองค์หล่อและขณะนั้นพระนางก็ทรงพระครรภ์อยู่ด้วย มาเป็นมเหสีของตนเพื่อความชอบธรรมในราชบัลลังก์แต่พระนางไม่ยอม พระนางจึงขอความช่วยเหลือไปยังเจ้าราชครูหลวง วัดโพนเสม็ด (ญาคูขี้หอม)

เจ้าราชครูหลวง วัดโพนเสม็ดจึงวางอุบายให้ให้ศิษย์นำเสด็จพระนางเสด็จหนีไปหลบซ่อนที่ภูชะง้อหอคำ (อยู่ในแขวงบอลิคำไซ) และต่อมาพระนางได้ประสูติการพระราชโอรส เจ้าราชครูหลวงถวายพระนามว่า เจ้าหน่อกระษัตริย์ ส่วนเจ้าองค์หล่อนั้นขุนนางที่จงรักภักดีพาหนีไปยังเมืองพานภูชน

พระยาเมืองแสน เห็นว่าเจ้าราชครูหลวงวัดโพนเสม็ดเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือวางอุบายให้เจ้านางสุมังคลราชเทวีหลบหนีเป็นแน่ อีกทั้งเจ้าราชครูหลวงยังเป็นที่เคารพของราชวงศ์ล้านช้าง มีลูก

ศิษย์ที่เป็นเชื้อพระวงศ์และเป็นขุนนางในราชสำนักเป็นจำนวนมาก รวมถึงราษฎรล้านช้างก็ให้ความเคารพเชื่อฟังนับถือมาก ต่อไปในภายหน้าเจ้าราชครูหลวงวัดโพนเสม็ดคงจะวางอุบายชิงเอาบ้านเมืองกลับไปถวายเชื้อพระวงศ์ล้านช้างองค์ใดองค์หนึ่งอย่างแน่นอน จึงวางอุบายจะกำจัดเจ้าราชครูหลวงวัดโพนเสม็ด

เจ้าราชครูหลวงเองก็รู้ตัวอยู่แล้วว่าพระยาเมืองแสนหาทางจะกำจัดตน เจ้าราชครูหลวงจึงวางอุบายหนีด้วยการไปบูรณพระธาตุพนม ให้เจ้าแก้วมงคลแล้วและลูกศิษย์รวบรวมกำลังคนนัดแนะกันหนีออกจากพระนครจันทบุรีไปยังนครพนม ให้เจ้าจันทรสूरียวงศ์ไปอารักขาเจ้านางสมังคคาราชเทวีและเจ้าหน่อกระษัตริย์มายังบ้านจิวพันลำสมสนุก

เจ้าราชครูหลวงได้บูรณพระธาตุพนมอยู่สามปีจึงเสร็จ แล้วก็พาคณะศิษย์เดินทางลงทิศใต้เพื่อที่จะหาสถานที่ตั้งบ้านเมือง ระหว่างทางมีชาวบ้านขอติดตามไปด้วยเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งได้เดินทางล้าเข้าไปในดินแดนกรุงกัมพูชา พระเจ้ากรุงกัมพูชาจึงเรียกเก็บส่วย เจ้าราชครูจึงได้พาคณะเดินทางกลับขึ้นมาตามลำน้ำโขงจนถึงเมืองหนึ่งนามว่า นครกาละจำบากนาคบุรีศรี ซึ่งมีเจ้าผู้ครองนครเป็นผู้หญิงที่ทรงพระชราภาพมากแล้ว เจ้าราชครูหลวงจึงขอเข้าพักในเขตนครกาละจำบากนาคบุรีศรี

เจ้านางผู้ครองนครกาละจำบากนาคบุรีศรีซึ่งทรงชราภาพมากไม่สามารถบริหารบ้านเมืองได้และพระองค์ก็ทรงศรัทธาเจ้าราชครูหลวงเป็นอย่างมาก จึงทรงมอบพระราชอำนาจให้เจ้าราชครูหลวงเป็นผู้สำเร็จราชการทุกอย่างในพระนคร

พ.ศ. ๒๒๕๒ เจ้าราชครูหลวงจึงให้เจ้าแก้วมงคลนำกำลังขึ้นไปบ้านจิวพันลำสมสนุก เพื่อช่วย เจ้าจันทรสूरียวงศ์เชิญเสด็จเจ้าหน่อกระษัตริย์และพระมารดามายังนครกาละจำบากนาคบุรีศรี ต่อมาเกิดความวุ่นวายขึ้นในพระนครกาละจำบากนาคบุรีศรี แต่สามารถปราบได้อย่างรวดเร็ว

พ.ศ. ๒๒๕๖ เจ้าราชครูหลวง จึงจัดพระราชพิธีราชาภิเษกเจ้าหน่อกระษัตริย์ ขึ้นเป็นพระเจ้ามหาชีวิต ถวายพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร ครองราชย์สมบัติเป็นเอกราช เปลี่ยนนามนครใหม่ ว่า นครจำปาสักนัคบุรีศรี (อาณาจักรล้านช้างจำปาศักดิ์) จัดการบ้านเมืองตามโบราณราชประเพณีล้านช้างทุกประการ

และมีพระราชโองการให้ เจ้าแก้วมงคล โอรสของเจ้าองค์ศรีวิชัย, พระนัดดา (หลาน) ของเจ้ามหาอุปราชศรีวรมงคล, พระราชปนัดดา(เหลน)ของสมเด็จพระเจ้าศรีวรวงษาธิราช (เจ้ามหาอุปราชศรีวรวงษา หรือสยามออกพระนามว่า "พระมหาอุปราชวรวิงโส" นำกำลังในสังกัดข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งเมืองขึ้นบนบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำ (แม่น้ำเสียว) ซึ่งเป็นแหล่งเกลือและนาข้าวที่อุดมสมบูรณ์ ให้ชื่อว่าเมืองทุ่งศรีภูมิ มีพระราชโองการให้ เจ้าแก้วมงคล เป็นเจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (องค์ที่ ๑) ให้เจ้ามีดดำโดนเป็นอุปราช มีการจัดการบริหารบ้านเมืองเช่นเดียวกับนครจำปาสักนัคบุรีศรี

พ.ศ. ๒๒๖๘ เจ้าแก้วมงคล สิ้นพระชนม์ เมื่อ ๘๔ พรรษา มีโอรส ๓ องค์ คือ เจ้าองค์หล่อหน่อคำ (เจ้าเมืองน่าน) เจ้ามีดดำโดน, เจ้าสุหนตมณี สมเด็จพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรจึงมีพระราชโองการให้ เจ้ามีดดำโดนอุปราช ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (องค์ที่ ๒) ให้เจ้าสุหนตมณีเป็นอุปฮาดเมืองทุ่งศรีภูมิ เจ้ามีดดำโดนได้แต่งตั้งตำแหน่งเมืองแสน เมืองจันทร์ ท้าว เพี้ย เต็มอัตรากำลังเช่นเมืองหลวงทุกประการ

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรทรงพระประชวร จึงมีพระราชโองการให้เจ้ามหาอุปราชไชยกุมารเป็นผู้สำเร็จราชการ

พ.ศ. ๒๒๘๐ สมเด็จพระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๕๐ พรรษา ครองราชย์สมบัติได้ ๒๕ ปี เจ้ามหาอุปราชไชยกุมาร จึงขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์หลวง และมีพระราชโองการให้เจ้าธรรมเทโวผู้เป็นพระราชอนุชา(น้องชาย) เป็นเจ้ามหาอุปราช พ.ศ. ๒๓๐๖ เจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (เจ้ามีดดำโดน) สิ้นพระชนม์ มีโอรส ๓ องค์ คือ เจ้าเชียง เจ้าสูน เจ้าอุ่น(ปลัดเมืองขุขันธ์ซึ่งต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองศีระเกษท่านแรก นามว่า พระยารัตนวงศา อีกทั้งยังเป็นลูกเขยของพระยาไกรภักดีศรีนครลำดวนหรือตากะจะเจ้าเมืองขุขันธ์ท่านแรกและเป็นบิดาของพระประจันตประเทศหรือเจ้าเมืองชลบทวิบูลย์ท่านแรก)^[9] ^[10] สมเด็จพระพุทธเจ้าองค์หลวง พระเจ้ามหาชีวิตจึงมีพระราชโองการให้เจ้าสุทนต์มณีอุปราชขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (องค์ที่ ๓) เจ้าเชียงและเจ้าสูนโอรสเจ้ามีดดำโดนเจ้าผู้ครองเมืององค์ก่อนไม่พอใจ จึงสมคบกับขุนนางส่วนหนึ่งหนีไปพึ่งขุนหลวงเอกทัศน์แห่งกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๓๐๘ เจ้าเชียงและเจ้าสูนเมื่อไปถึงอยุธยาแล้วจึงของกองทัพเพื่อจะขึ้นมาตีเมืองทุ่งศรีภูมิ หากตีเมืองได้ เจ้าเชียงจะขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองและจะขอเป็นเมืองประเทศราชส่งเครื่องบรรณาการแก่อยุธยา แต่ระหว่างนั้นอยุธยากำลังถูกกองทัพพระเจ้ามังระแห่งย่างกุ้งรุกรานไม่สามารถส่งกองทัพขึ้นมาได้ ทางอยุธยาจึงส่งรวบรวมกำลังหัวเมืองขึ้นของอยุธยาที่อยู่ใกล้เข้าตีเมืองทุ่งศรีภูมิ จนแตก ประกอบกับช่วงนั้นทางนครจำปาสักนักบวชเกิดความวุ่นวายสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต พระพุทธเจ้าองค์หลวงทรงอ่อนแอไม่สามารถส่งกองทัพมาช่วยได้ เจ้าสุทนต์มณีจึงทิ้งเมืองหนี เจ้าเชียงจึงขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมือง (องค์ที่ ๔) และให้เจ้าสูนเป็นอุปราช เมืองทุ่งศรีภูมิจึงตกเป็นเมืองประเทศราชของกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๓๑๐ กองทัพพระเจ้ามังระก็ตีกรุงศรีอยุธยาแตกเป็นเหตุให้อาณาจักรอยุธยาล่มสลาย แต่ไม่นานในปลายปีเดียวกันพระยาตากขุนนางของกรุงศรีอยุธยาก็รวบรวมกองทัพขับไล่กองกำลังของพระเจ้ามังระที่ประจำอยู่ในอยุธยาแตกหนีกลับไปได้ และพระยาตากก็สถาปนาราชวงศ์ใหม่และย้ายเมืองหลวงมายังกรุงธนบุรี

พ.ศ. ๒๓๑๙ พระเจ้ากรุงธนบุรีได้ส่งกองทัพขึ้นมารวบรวมหัวเมืองที่เคยเป็นเมืองประเทศราชของกรุงศรีอยุธยาให้กลับไปเป็นเมืองประเทศราชส่งบรรณาการให้กับกรุงธนบุรี กองทัพกรุงธนบุรีมาถึงเมืองทุ่งศรีภูมิเจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (เจ้าเชียง) จึงออกไปอ่อนน้อมขอส่งเครื่องบรรณาการให้กรุงธนบุรีเช่นเดียวกับที่เคยส่งให้กรุงศรีอยุธยา เมืองกองทัพกรุงธนบุรีเข้าเมืองแล้ว เจ้าผู้ครองเมืองทุ่งศรีภูมิ (เจ้าเชียง) เห็นว่าเมืองทุ่งศรีภูมินั้นตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเสียวถึงฤดูฝนน้ำก็ท่วม จึงปรึกษากับแม่ทัพกรุงธนบุรีเพื่อขอพระราชโองการย้ายเมืองไปยังดงทำสาร ซึ่งห่างจากตัวเมืองเดิมประมาณ ๑๐๐ เส้น พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้ย้ายเมืองตามที่ขอ และพระราชทานนามเมืองใหม่ว่า เมืองสุวรรณภูมิประเทศราช

เจ้าเชียงมีบุตร ๓ คน คือ ท้าวเพ (เจ้าเมืองหนองหานท่านแรก) ท้าวโอะ (เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ) ท้าวพร และธิดาไม่ทราบนามอีก ๒ คน ในพื้นเมืองทุ่ง ระบุว่าท้าวพรซึ่งเป็นบุตรของท้าวเชียงมีบุตรชาย ๒ คน คือ เพี้ยเมืองแพน (พระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่นท่านแรก) เพี้ยศรีปาก (พระ

เสนาสงคราม เจ้าเมืองพุทไธสงท่านแรก และเป็นบิดาของพระยานครภักดี เจ้าเมืองแปะหรือบุรีรัมย์ท่านแรก)

ประวัติศาสตร์ พื้นที่ส่วนนี้ยังเป็นหมู่บ้านเล็กๆ กระจัดกระจายกันตามพื้นที่ราบสูง ในปี พ.ศ. ๒๓๒๒ ขณะนั้นเมืองเวียงจันทน์ได้เกิดเหตุพิพาทกับกลุ่มของเจ้าพระวอจนถึงกับยกทัพไปตีค่ายของเจ้าพระวอแตกที่บ้านดอนมดแดง (อุบลราชธานีปัจจุบัน) และจับเจ้าพระวอประหารชีวิต สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงถือว่าฝ่ายเจ้าพระวอเป็นข้าขอบขัณฑสีมาของไทยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกับเจ้าพระยาสุรสีห์ยกทัพขึ้นไปตีเวียงจันทน์ จากนั้นจึงได้ยกทัพกลับมายังกรุงเทพมหานคร พร้อมกับได้อัญเชิญพระแก้วมรกต พระพุทธรูปปฏิมากร และพระบางกลับมาถวายแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย

โดยในช่วงที่ พระรัตนวงษา (อ่อน) เป็นบุตร ของพระขัติยวงษาทนต์ และเป็นหลานของ เจ้าแก้วมงคล ได้ครองเมืองสุวรรณภูมิ แล้ว ได้ขอพระราชทาน แต่งตั้ง ท้าวโອ้ (บุตร พระรัตนวงษาเชียง) ที่ดำรงตำแหน่ง ราชบุตร เดิม นั้น ขึ้นดำรงตำแหน่ง เป็น "อุปฮาด" ต่อมา ราว พ.ศ. ๒๓๓๑ เพี้ยเมืองแพน ซึ่ง เป็นหนึ่ง ในตำแหน่งกรรมการเมืองสุวรรณภูมิ ได้ขอ พระรัตนวงษา (อ่อน) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ พาราษฎร์และไพร่พลประมาณ ๓๓๐ คน ขอแยกตัวออกจากเมืองสุวรรณภูมิไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ฝั่งบึงบอน ยกขึ้นเป็นเมืองที่บ้านดอนพยอมเมืองเพี้ย (ปัจจุบันคือ บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่) เพี้ยเมืองแพน (ภายหลังได้รับการสถาปนา เป็น พระยานครศรีบริรักษ์) ได้ขออพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในบ้านชีโล่ล่น คุมไพร่พลคนละ ๕๐๐ คน แยกออกมาจาก "เมืองท่ง" หรือ "เมืองสุวรรณภูมิ" และให้ขึ้นตรงต่อเมืองสุวรรณภูมิ ครั้นต่อมาอีกราว ๙ ปี ในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ เพี้ยเมืองแพนก็ได้พาราษฎร์และไพร่พล ย้ายมาตั้งเมืองใหม่ ที่บริเวณ เมืองเก่า ริมบึงแก่นนคร ในปัจจุบัน และได้รับพระบรมราชานุญาต ตั้งเป็นเมือง ขอนแก่น และ สถาปนายศ เจ้าเมือง "เพี้ยเมืองแพน" เป็น "พระนครศรีบริรักษ์" เจ้าเมืองขอนแก่น ท่านแรก ในปี พ.ศ. ๒๓๔๐ โดยในปีเดียวกันนั้น เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ พระรัตนวงษา (อ่อน) เป็นบุตร ของพระขัติยวงษาทนต์ ได้ครองเมืองสุวรรณภูมิ แล้ว ได้ขอพระราชทาน แต่งตั้ง ท้าวโອ้ (บุตร พระรัตนวงษาเชียง) ที่ดำรงตำแหน่ง ราชบุตร เดิม นั้น ขึ้นดำรงตำแหน่ง เป็น "อุปฮาด" ต่อมา และมีใบบอกไปยังกรุงเทพมหานครฯ ว่า เพี้ยเมืองแพน ได้ขอแบ่งไพร่พล และตั้งเป็นเมืองขอนแก่น นับแต่นั้น โดยแบ่งพื้นที่ตั้งแต่ บ้านกู่ทอง หนองกองแก้ว ขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น

บึงบอนหรือดอนพยอมในปัจจุบันได้ตื่นขึ้นเป็นที่นาไปหมดแล้ว แต่ก็ยังปรากฏเป็นรูปของบึงซึ่งมีต้นบอนขึ้นอยู่มากมาย ต่อมาก็ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ เจ้าเมืองขอนแก่น ดังปรากฏข้อความในพงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสานของ หม่อมอมรวงศ์วิจิตรว่า

เอกสารพงศาวดารอีสานฉบับพระยาขัติยวงศา (เหล่า ณ ร้อยเอ็ด) ได้กล่าวถึงการตั้งเมืองขอนแก่นว่า “...ได้ทราบข่าวว่าเมืองแพน บ้านชีโล่ล่น แขวงเมืองสุวรรณภูมิ พาราษฎร์ ไพร่พลประมาณ ๓๓๐ คน แยกจากเมืองสุวรรณภูมิไปขอตั้งฝั่งบึงบอนเป็นเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เมืองแพนเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น..” ขอนแก่นจึงได้ที่มาว่าเป็นเมืองคู่กับมหาสารคามนั่นเอง

ส่วนเมืองบริวารอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแยกตัวออกมาจากเมืองสุวรรณภูมิ และภายหลังมีการแยกออกมาตั้งเป็น เมือง ในเขตจังหวัดขอนแก่น หลังปี พ.ศ. ๒๓๔๐ นั้น ได้แก่ เมืองมัญจาคีรีหรืออำเภอมัญจาคีรี ปรากฏอยู่ในทำเนียบมณฑลอุดร กล่าวว่่า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ ๕) โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเมืองขึ้นชื่อเมืองมัญจาคีรี โดยมีจางวางเอกพระยาพฤดิคุณธนะเชษ (สน สนธิสัมพันธ์) เป็นเจ้าเมืองคนแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓-๒๔๓๘

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พุฒิกัทร เป็กเตปิน^{๒๖} ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านงานจักสาน เช่น ไซ ตะกร้า กระบุง เป็นต้น ด้านการเจาะครกหิน และด้านการเย็บหมอนโบราณ ๒) ภูมิปัญญาด้าน ศาสนาและประเพณี ด้านการทำกรวยดอกไม้ (สวยกาบ) ด้านการทำเครื่องสืบชะตา ด้านการทำ กระถาง (สะตวง) ข ๒. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอลำปาง เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือจากคนในครอบครัว ซึ่งการถ่ายทอดนั้นเกิดจาก ความสนใจของผู้ที่จะเรียนรู้เข้าไปหาผู้รู้ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ผู้เรียนต้องมันใช้ทักษะ กระบวนการในการเรียนรู้ เพราะส่วนมากไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากผู้ ถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มักไม่ได้เรียนหนังสือ อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ จึงต้องใช้วิธีการ อธิบายให้เข้าใจ การสาธิต และให้ลงมือปฏิบัติ เพื่อเพิ่มทักษะประสบการณ์โดยตรง การจัดเก็บ ความรู้จึงไม่ได้มีรูปแบบการจัดเก็บที่เป็นแบบแผนที่เป็นเอกสาร หนังสือ หรือสารสนเทศอื่น ๆ เป็น การจัดเก็บโดยใช้ความจำและความชำนาญของผู้รู้เท่านั้น ๓. รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ซึ่งสามารถ กำหนดรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้ ๑) การกำหนดความรู้เป็นการตัดสินใจร่วมของช่างบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนร่วมกัน กำหนดลวดลาย ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษโดย ใช้วัตถุดิบที่มีจากท้องถิ่น ๒) การแสวงหาความรู้ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ด้วยการอธิบายและลง มือทำแบบลองผิดลองถูก เพื่อเป็นการฝึกทักษะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ๓) การแลกเปลี่ยนความรู้ มีการจัดอบรมสัมมนา ให้เกิดการแสวงหาความรู้มาพัฒนาผลงาน ต่อยอดภูมิปัญญาของตนเอง ให้เกิดการบูรณาการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ไปสู่ผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ได้ ๔) การจัดเก็บความรู้ การอธิบายโดยตัวบุคคลผู้รู้ ไปสู่การบันทึกภาพหรือวีดีโอ การจดบันทึกในเอกสาร และนำไปสู่แหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ การจัดเก็บองค์ความรู้และเผยแพร่โดยผ่านช่องทางเว็บไซต์ และสื่อสังคมออนไลน์ที่นิยมกันในปัจจุบัน เป็นการจัดเก็บความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ให้ผู้สนใจ

^{๒๖} พุฒิกัทร เป็กเตปิน, “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอลำปาง จังหวัดลำปาง”, (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕), บทคัดย่อ.

ค้นคว้า ซึ่งความรู้ภูมิปัญญานั้นจะไม่สูญหายไปตามตัวบุคคล ๕) การถ่ายทอดความรู้ นอกจากการถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคลเป็นหลัก โดยเน้นการปฏิบัติให้ดูการสาธิตขั้นตอนการจัดสรรอย่างละเอียด เพราะว่าเป็นงานที่ใช้ทักษะอย่างสูง ซึ่งการถ่ายทอดนั้นผู้ถ่ายทอดจะสอนบุคคลในครอบครัว เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และจำเป็นที่จะต้องเรียบเรียงความรู้เหล่านั้นเพื่อเป็นคู่มือการปฏิบัติ

ธีระวัฒน์ ชุ่ม^{๒๗} (บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชมการวิจัยได้รวบรวมและจัดระบบความรู้ต่างๆ ด้วยการใช้การวิเคราะห์จากแนวความคิดและทฤษฎีด้านการจัดการความรู้ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการสื่อสาร ผลการศึกษาได้สร้างชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพระราชพิธีทางศาสนาและความมั่นคงของบ้านเมือง ตลอดจนคุณค่าทางศิลปกรรม ด้วยการผนวกเอาความคิด คติ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และสมมุติเทวราช มาถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรม ในการศึกษาจึงได้ประมวลและจัดระบบความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ และด้านพระราชพิธี และสังเคราะห์เป็นชุดความรู้ที่มีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ คือ เป็นการจัดการความรู้โดยมีเนื้อหาดำเนินไปตามเส้นทางของการนำชมของเจ้าหน้าที่

พิรยา มหาภิตติคุณ^{๒๘} นำเสนอบทความวิชาการ เรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: สำนวนพรรณแดนแห่งความรู้ พบว่า ชุมชนคลองรังสิตเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ผู้คนในชุมชนมองเห็นตัวเอง และเห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน ๒ ความหมาย คือ (๑) คลองรังสิตเป็นอยู่ข้างน้ำที่สมบูรณ์แบบและเป็นชุมชนลูกผสมของคนหลากหลายเชื้อชาติศาสนา และวัฒนธรรม แม้ว่าในปัจจุบัน คลองรังสิตได้เปลี่ยนไป จากการใช้ “เรือ” เป็น ถนนที่ต้องใช้ “รถ” เป็นพาหนะ แต่คลองรังสิตยังคงเป็นจุดบรรจบของการคมนาคมจากจังหวัดต่างๆ ที่ต้องผ่านเพื่อเข้าสู่กรุงเทพฯ มหานครอันเป็นเมืองหลวงของประเทศ พื้นที่แห่งนี้จึงยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการค้า การคมนาคมขนส่ง และแหล่งชุมนุมของผู้คนที่หลากหลายเช่นในอดีต สิ่งที่เพิ่มเติมขึ้นมา คือ การเป็นพื้นที่อุตสาหกรรม เป็นที่ตั้งสถาบันการศึกษา หน่วยราชการ ห้างสรรพสินค้า ที่อยู่อาศัย ผู้คนที่พำนักพักอาศัยจึงยังคงความเป็นชุมชนลูกผสมที่มีผู้คนหลากหลายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น (๒) คลองรังสิตเป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนมีความทรงจำ “ร่วมกัน” ทั้งความทรงจำดีๆ ที่ยังมีอยู่และความทรงจำที่เลือนหายไปแล้ว ความทรงจำดีๆ ที่มีอยู่ร่วมกันเป็นความทรงจำเกี่ยวกับการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์กับวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของผู้คนที่ศึกษากหลากหลาย โดยมีชาวจีนเป็นอัตลักษณ์หลักของชุมชนคลองรังสิต ส่วนความทรงจำที่เลือนหายไปแล้วและที่กำลังจะหายไป แต่

^{๒๗} ธีระวัฒน์ ชุ่ม, การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม: วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, (กรุงเทพมหานคร: ม.ศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้าบทคัดย่อ. แหล่งที่มา: <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/12826> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๔]

^{๒๘} พิรยา มหาภิตติคุณ, “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: สำนวนพรรณแดนแห่งความรู้”, วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยรังสิต, ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒, หน้า ๑๔๓-๑๔๔.

ผู้คนในชุมชนบางส่วนเริ่มเห็นว่า เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนคลองรังสิตมีอัตลักษณ์แตกต่างจากชุมชนอื่น และยังสามารถนำมาใช้สร้างความ “อเมซซิ่ง” (Amazing) ให้แก่ชุมชนได้คือ สถานีรถไฟคลองรังสิต ที่ตัวอาคารสถานีตั้งอยู่ติดกับคลอง ต้องอาศัยเรือเพื่อเดินทางไปขึ้นรถไฟที่สถานีเท่านั้น หรือพันธุ์ข้าวประจำถิ่น เช่น ข้าวนางลอย ข้าวนาเมือง ซึ่งทนแล้ง ทนน้ำ สามารถเจริญได้ดีแม้น้ำจะท่วม และต้องใช้เรือเพื่อเกี่ยวข้าว

พระครูวัชรสุวรรณาทธ (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ^{๒๙} ได้ศึกษาเรื่องการผลิตภัณฑท์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน พบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑท์จากต้นตาส่งมูลค่าเพิ่มให้ท้องถิ่นด้วยอัตลักษณ์ชุมชน เนื่องจากผลิตภัณฑท์ท้องถิ่นนั้นถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนยังคงมีการรักษาไว้ แต่อยู่อย่างกระจัดกระจายและลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของต้นตาลในท้องถิ่น ส่วนมาจึผลมาจากการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย สวนบางแห่งถูกทิ้งร้าง และสวนบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนแปลงเพื่อสนองความต้องการตามวิถีชีวิตที่ทันสมัย

พระครูกัลป์ญาณสิทธิวัฒน์ และคณะ^{๓๐} ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมปฏิบัติกรอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมผลประโยชน์การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง

พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์^{๓๑} ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชนพบว่าการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้เป็นการอาศัยระหว่างวัดและชุมชน ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกันมาแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน และไม่สามารถแยกจากกันได้ เพราะส่วนหนึ่งการพัฒนาในอดีตนั้นต้องอาศัยวัดเป็นฐานเป็นแหล่งเรียนรู้และมีการพัฒนาตามลำดับเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันไปสู่สภาพในอนาคต เพื่อปรับเปลี่ยนทิศการพัฒนาให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อม ล้อมต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลาของยุคโลกาภิวัตร์ และเพื่อความเจริญของวัดคือกระบวนการแสวงหาแนวทางเพื่อพัฒนาวัดอย่างเป็นระบบ โดยนำความรู้ทางพระพุทธศาสนาและความทางโลกผสมผสานวิธีการพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน

รัมภา ศิริวงศ์และคณะ^{๓๒} ได้วิจัยการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนาได้กล่าวถึงเรื่องความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับบ้านลำปางหลวง สรุปสาระว่า สังคมแต่ละสังคมย่อมมีประวัติความเป็นมาไม่เหมือนกัน ทั้งสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ทำเลที่ตั้งของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิตความเชื่อ ค่านิยมขนบธรรมเนียมประเพณี ขณะเดียวกันก็จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสภาวการณ์

^{๒๙} พระครูวัชรสุวรรณาทธ, ดร. (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ, “ผลิตภัณฑท์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน”, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), บทคัดย่อ.

^{๓๐} พระครูกัลป์ญาณสิทธิวัฒน์, ผศ. และคณะ, “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นได้”, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

^{๓๑} พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์, การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน, ๒๕๖๑), หน้า บทคัดย่อ, แหล่งที่มา: <http://ojs.mcu.ac.th>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๖]

^{๓๒} รัมภา ศิริวงศ์และคณะ, “การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔), บทคัดย่อ.

แต่ละยุคแต่ละสมัยเพื่อให้สมาชิกภายในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สิ่งเหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรม จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กัน เป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด และการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่องค์กรชุมชนขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน ด้านความเชื่อ การตัดสินใจ ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออกอันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการ

ธงชัย สิงอุตมและธีระวัฒน์ แสนคำ^{๓๓} การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย พบว่าสภาพและสาเหตุปัญหาการรุกรานทำลาย และละเลยการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในบริเวณกลุ่มแม่น้ำเลยที่สำคัญได้แก่ การบุกรุกทำลายด้วยความไม่เห็นคุณค่า ขาดการเอาใจใส่ของหน่วยงานที่รับผิดชอบ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี และขาดความร่วมมือการอนุรักษ์ดูแลแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาของชุมชน

พระครูศรีวรพินิจและคณะ^{๓๔} การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา พบว่า การจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา แบ่งออกเป็น ๓ ด้าน คือ

๑. รูปแบบการจัดการ ได้แก่ (๑) การจัดการโดยชุมชน เป็นรูปแบบการจัดการตามธรรมชาติ ไม่เป็นทางการ ทำด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา (๒) การจัดการโดยภาครัฐ เป็นการจัดการที่เป็นทางการโดยกรมศิลปากร (๓) การจัดการโดยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยสนับสนุนงบประมาณให้แก่ชุมชนในการทำกิจกรรมตามประเพณีอย่างต่อเนื่อง (๔) การจัดการในรูปแบบการศึกษาวิจัยและ (๕) การจัดการในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น

๒. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการ ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมของวัดกับคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น การมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นกับหน่วยงานภาครัฐ การมีส่วนร่วมของชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐและการมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถาบันการศึกษา

๓. สภาพปัญหาในการจัดการได้แก่ การเสื่อมสลายของแหล่งโบราณคดี เกิดจากธรรมชาติเกิดจากกาลเวลา กระกระทำของมนุษย์ ระบบการจัดการไม่ชัดเจน การทำลายแหล่งโบราณคดีโดยนักท่องเที่ยว ตลอดจนการขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริง

^{๓๓} ธงชัย สิงอุตม และธีระวัฒน์ แสนคำ, “การอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่มแม่น้ำเลย จังหวัดเลย”, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

^{๓๔} พระครูศรีวรพินิจ และคณะ, “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา”, รายงานการวิจัย, (พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

วนิดา นาคีสังข์^{๓๕} ทำการวิจัยเรื่อง “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่อุตสาหกรรมสินค้าชุมชน” ผลการวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา ที่สามารถ นำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร หรือผลผลิตจากวัฒนธรรมสู่การเป็นสินค้าชุมชน สามารถสรุปผลได้ว่า พริกกะเหรี่ยง น้ำผึ้งป่า และผ้าทอกะเหรี่ยง สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสู่การเป็นสินค้าชุมชน ผ่านการมีส่วนร่วมของกลุ่มคนหลายฝ่ายในชุมชนเพื่อต่อยอดสินค้าชุมชนอันจะนำไปสู่การเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนในอนาคต ได้แก่ ประชาชนชุมชน ผู้สูงอายุในครอบครัว ผู้ปกครอง ผู้นำในชุมชน สถานศึกษาหน่วยงานภาครัฐ เพื่อร่วมกันเสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนให้ดีขึ้น เนื่องจากพบว่า คราวเรือนมีความต้องการเพิ่มรายได้ ร้อยละ ๑๐๐ สาเหตุหลักมาจากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างรายได้และหนี้สิน พบว่า คราวเรือนชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา มีรายจ่ายจากหนี้สินมากกว่ารายรับ กระบวนการบูรณาการการเพิ่มมูลค่าสินค้าของเยาวชนด้วยความรู้ใหม่จึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างแนวทางการหารายได้ให้แก่ชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา โดยมีเยาวชนเป็นกลไกในการขับเคลื่อน และอาศัยแหล่งเรียนรู้จากบุคลากร องค์กร หรือสถานศึกษา รวมทั้งสื่อสมัยใหม่เพื่อสร้างคุณค่าเพิ่มในการรังสรรค์สินค้าชุมชน

ไตรเทพ สหะขันธุ์^{๓๖} ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน เพื่อพัฒนา ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์” ผลการวิจัยพบว่า อัตลักษณ์และความเชื่อเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน มีคุณค่า ทางความงามที่ถูกสร้างขึ้นด้วยความประณีตของช่างภายในหมู่บ้าน ด้านคุณค่าทางเรื่องราวภาพวาด บอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการสร้างสิ่งที่มีความหมายและ จุดประสงค์ที่แฝงอยู่ภายในภาพจิตรกรรม ด้านความสำคัญ ของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดยางทวงวรา รามและวัดป่าเลไลยก์พบว่า ๑) มีความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง ๒) ความสำคัญในเรื่องศรัทธา ๓) ความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวในอดีตและ ๔) ความสำคัญในการกล่อมเกล่าจิตใจ นอกจากนี้ยัง พบเรื่องราวที่เป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของสิ่งทั้งสองหลังคือคติความเชื่อเกี่ยวกับของซุกที่มีความเชื่อ เปลี่ยนไปจากเดิม คือเมื่อครั้งอดีตมีความเชื่อว่าซุกเป็นตัวร้าย เจ้าเล่ห์ตัวช่วย แต่ในปัจจุบันความ เชื่อนั้นถูกเปลี่ยนไปมองซุกว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภและความร่ำรวยและอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้วิจัยนำอัตลักษณ์และความเชื่อของซุกมาสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ ผ่านโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางความคิด โดยนำอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของซุกมาเป็น แนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เน้นความทันสมัย สวยงาม สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์อย่าง ทรงคุณค่าและสอดคล้องกับความเชื่อของผู้คนและความต้องการของตลาด ทั้งยังเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนได้เห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมอีสานมรดกท้องถิ่น เพื่อการสืบสานวัฒนธรรมอีสานให้ ยั่งยืน ตลอดจนเป็นงานวิจัยต้นแบบในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์อีกด้วย

^{๓๕} วนิดา นาคีสังข์, “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่อุตสาหกรรมสินค้าชุมชน, การวิจัยหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต, สาขาวิชาบัณฑิตอาสาสมัคร, (วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ

^{๓๖} ไตรเทพ สหะขันธุ์, “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านเพื่อพัฒนา ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ๒๕๖๒), บทคัดย่อ.

นฤตล สวัสดิ์ศรีและมัสนลิน ปูนอน^{๓๗} ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัด มหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้นั้น จะต้องเน้นการพัฒนาด้านองค์ความรู้ และการศึกษา โดยมีกิจกรรมที่ เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ เช่น การอบรม ความเป็นมาทางด้านประวัติศาสตร์วัฒนธรรมประเพณี และสามารถที่ สืบค้นได้จากแหล่งข้อมูลต่างๆ ประเด็นถัดมาจะต้องเน้นการพัฒนาด้านการสร้างสรรค์ผลงาน ให้มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ วัฒนธรรม หรือประเพณีและเป็นผลงานที่สามารถพัฒนาต่อยอดได้ และต้องพัฒนาด้านเทคโนโลยี นวัตกรรมสมัยใหม่ มีการนำเสนอข้อมูลสถานที่ท่องเที่ยวผ่าน ระบบอิเล็กทรอนิกส์ มีความเชื่อมโยงการท่องเที่ยวผ่านช่องทางออนไลน์ เช่น เฟสบุ๊ก ไลน์ เว็บไซต์ และ แอปพลิเคชันต่างๆ

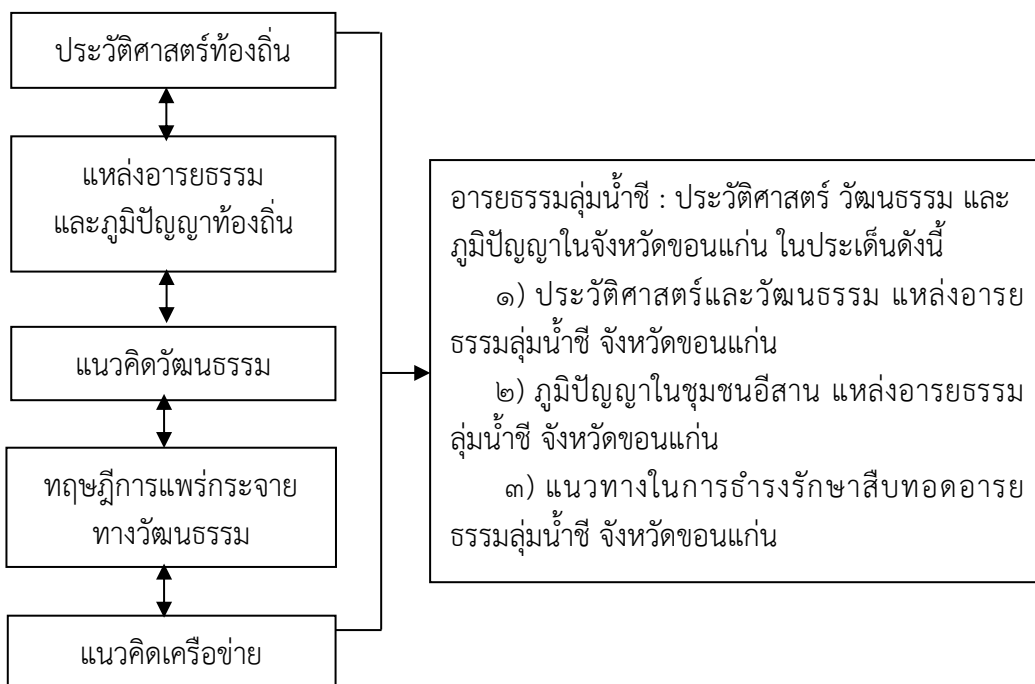
สรุปการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า อารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ที่ผ่านมาเป็นการศึกษาและเป็นการวิจัย ในภาพกว้าง ยังไม่มีการทำวิจัยการเจาะลึกที่จังหวัดขอนแก่น ในด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และ ภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี เมื่อเป็นเช่นนี้ คณะผู้วิจัยจึงนำประเด็นที่ยังไม่มีใครทำวิจัย มาทำงานวิจัยที่เจาะลึก เพื่อถอดบทเรียนแล้วนำมาสร้างแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น เพื่อนำองค์ความรู้มาสร้างเป็นพิมพ์เขียว แล้วนำไปใช้ในการดำรงรักษาและการสืบทอด ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่นที่วัดไชยศรี บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และได้เกิดแหล่งเรียนรู้ เกิดความเจริญงอกงาม และเกิดความภาคภูมิใจ ของอนุชนรุ่นหลังที่มีบรรพบุรุษได้สรรค์สร้างอารยธรรมที่ดั่งงามเอาไว้

๑.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร โบราณวัตถุ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วสามารถสรุปออกมาเป็น กรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

^{๓๗} นฤตล สวัสดิ์ศรี และมัสนลิน ปูนอน, “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมใน จังหวัดมหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์”, รายงานการวิจัย, สาขาวิชาบริหารธุรกิจเกษตร, (คณะ เทคโนโลยีการเกษตร: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม) ๒๕๖๒, บทคัดย่อ.

ภาพประกอบที่ ๒.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัย “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” คณะผู้วิจัยได้เลือกสถานที่การวิจัย คือชุมชนบ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี และเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีประวัติความเป็นมายาวนานตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งมีหลักฐานชัดเจนคือภาพกิจกรรมผนังสีซึ่งเป็นภาพกิจกรรมผนังที่วาดตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง มีความผสมของอารยธรรมหลายหลาย เพื่อการรวบรวมอารยธรรม วัฒนธรรม ภูมิปัญญาทำการอนุรักษ์ไว้ เพราะโบราณวัตถุบางอย่าง เริ่มสูญหายและถูกทำลายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงกาล ขาดคนดูแลรักษา

คณะผู้วิจัยและทีมงานได้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม พร้อมทั้งการทำกิจกรรมร่วมกับบุคคลต่างๆ ในพื้นที่ ด้วยการให้ความรู้ การอบรม ตลอดจนการพาคณะศึกษางานเกี่ยวกับแหล่งอารยธรรมพื้นที่อื่นๆ จากนั้นได้นำข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ตามแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพทั่วไปตามขั้นตอน ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
- ๓.๓ เครื่องมือการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีปฏิบัติการร่วมกับบุคคลในพื้นที่ทำการวิจัย ดังนี้

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง พระไตรปิฎก หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม ภาพถ่าย เอกสารหนังสือตำราด้านอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังนี้

๑) ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งพงศาวดาร คัมภีร์ไบเบิล หนังสือ รายงานการวิจัย รายงานการประชุม และเอกสารอื่นๆ โดยอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และแนวคิดเครือข่ายจังหวัดขอนแก่น

๒) ทำการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางอารยธรรม ศิลปะ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

๓) ศึกษาวิเคราะห์แนวคิดทางอารยธรรม ศิลปะ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น โดยนำชุดความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญา ท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และแนวคิด เครือข่าย มาเป็นตัวเชื่อมโยง

๔) สรุปผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิด หลักการ ความเป็นมา รูปแบบเพื่อใช้ในการ พัฒนาชุมชนเพื่อรองรับการท่องเที่ยวตามเส้นทางท่องเที่ยวทางธรรมชาติ

๒. การศึกษาคูณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปฏิบัติการ ลงพื้นที่ร่วมด้วย แบบผสมผสานเพื่อทราบถึง อารยธรรม ศิลปะ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ในจังหวัด ขอนแก่น โดยมีขั้นตอนการศึกษาสืบค้น ดังนี้

๑) ทำการศึกษาคูณภาพ สภาพแวดล้อม อารยธรรม ศิลปะ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น โดยลงสำรวจพื้นที่ชุมชน ทำงานในพื้นที่ร่วมกับชุมชนในพื้นที่ พระธาตุขามแก่น วัดวัดเจติภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง และ พื้นที่บ้านสาวตี่ ตำบล สาวตี่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๒) ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากการเก็บข้อมูล การสัมภาษณ์ สังเกตพฤติกรรม จาก ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลและประชากรกลุ่มตัวอย่างที่ร่วมทำกิจกรรม ได้แก่ประชาชนใน ชุมชนในพื้นที่ เยาวชน ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่นเทศบาล ผู้ดูแลเกี่ยวข้อง ประชาชนชาวบ้าน ผู้มีความรู้ นักวิชาการด้านโบราณคดี พระภิกษุสงฆ์ จำนวนประมาณ ๓๐ รูป/คน ในพระธาตุขามแก่น วัดวัดเจติภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอเมือง และพื้นที่บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

๓) ดำเนินการศึกษาวเคราะห์แนวคิด รูปแบบ โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม การทำ กิจกรรมร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการศึกษาวิจัย

๔) สรุปแนะนำเสนอผลการศึกษาที่ได้ทั้งจากการศึกษาในเชิงเอกสารและการลง ปฏิบัติการในพื้นที่โดยนำมาวิเคราะห์ตามประเด็นที่สำคัญ

๕) สรุปผลการศึกษาวิจัย และข้อเสนอแนะ

๓.๒ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิจัยครั้งนี้เพื่อให้งานวิจัยบรรลุวัตถุประสงค์และได้งานวิจัยที่มีคุณภาพ และ ประสิทธิภาพ คณะผู้วิจัยเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก ดังนี้

๑) เป็นผู้ที่มีองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาลุ่มน้ำชี

๒) เป็นผู้เคยเข้าร่วมในกิจกรรมด้านอารยธรรม หรือวัฒนธรรม หรือภูมิปัญญาอย่างใด อย่างหนึ่งมาก่อน

๓) เป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชนสาธารณะ
คณะผู้วิจัยได้จำแนกผู้ให้ข้อมูลสำคัญออก ดังนี้

๑) นักวิชาการ จำนวน ๗ คน

๒) ประชาชนชาวบ้าน จำนวน ๗ คน

๓) ผู้แทนภาครัฐและเอกชน จำนวน ๗ คน

รวมผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้งสิ้น จำนวน ๒๑ คน

๓.๓ เครื่องมือการวิจัย

ผู้วิจัยใช้เครื่องมือการวิจัยแบบผสมผสานทั้งการวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยเชิงคุณภาพ และปฏิบัติการด้วยการลงพื้นที่สำรวจผลงานทางอารยธรรมโบราณสถาน ในแต่ละพื้นที่จากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้พื้นที่ในชุมชนของจังหวัดขอนแก่น จากวรรณกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ศิลาจารึก พงศาวดาร คำบอกเล่า เอกสาร และหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ พื้นที่บ้านสาวตี่ ตำบลสาวตี่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ที่จะนำมาสังเคราะห์ให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ดังนั้น จึงมีเครื่องมือในการวิจัยประกอบด้วย

๑. แบบสัมภาษณ์เชิงลึก
๒. แบบสนทนากลุ่ม
๓. ชุดกิจกรรมองค์ความรู้ตลอดชีวิต

เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

ก) อุปกรณ์สำหรับบันทึกข้อมูลอุปกรณ์สำหรับบันทึกข้อมูล ได้แก่ เทปบันทึกเสียง กลองถ่ายภาพ เครื่องเขียนกระดาษสำหรับจดบันทึก และแฟ้มสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูล

ข) แบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการจัดทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นเอกสารที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นจากการคนควาจาก พงศาวดาร วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม ศิลาจารึก โบราณวัตถุ คำบอกเล่า เอกสาร ตำรา แนวคิดและทฤษฎีต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของใช้เพื่อเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

๑. การสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) การสัมภาษณ์ และการสอบถาม โดยเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก อย่างมีจุดมุ่งหมาย มุ่งเน้นการสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งประกอบไปด้วยนักโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ซึ่งจะมีทั้งพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม นักวิชาการ ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่ โดยมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา และการอนุรักษ์โบราณสถาน ในวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในพุทธศิลป์เพื่อการต่อยอดสู่การเรียนรู้ เช่นการสร้างมัคคุเทศก์น้อย เป็นต้น

๓) การจัดการแสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น

๔) การจัดสร้างเครือข่ายแนวทางในการธำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๒. การสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (Key informant) ในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น ได้แก่ พระสงฆ์เจ้าอาวาส ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำทางพิธีกรรม นักวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา นักวิชาการท้องถิ่น ผู้นำชุมชน และประชาชนทั่วไปในพื้นที่ โดยมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

๑) ประวัติความเป็นมา และการอนุรักษ์โบราณสถาน ในวัดและชุมชน

๒) กิจกรรมการอนุรักษ์และการนำองค์ความรู้ที่ปรากฏในพุทธศิลป์เพื่อการต่อยอดสู่การเรียนรู้ เช่นการสร้างมัคคุเทศก์น้อย เป็นต้น

๓) การจัดการแสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น

๔) การจัดสร้างเครือข่ายแนวทางในการดำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๓. การสร้างเครื่องมือวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยมีขั้นตอนในการออกแบบการวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้นมีดังนี้

๑) การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา ความเป็นมาของชุมชนลุ่มน้ำชี

๒) การสนทนากลุ่ม เป็นการศึกษาสภาพที่เป็นจริงการลงพื้นที่ เพื่อให้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคและความพร้อมในจะพัฒนาพื้นที่แสดงองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น

๔. การพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม คณะผู้วิจัยทำการพัฒนาพื้นที่วัดบ้านสาววัดดี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ให้เป็นที่สภาพเป็นพื้นที่การเรียนรู้ อารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ตลอดชีวิต

๔.๑ การวิเคราะห์ประมวลข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นพื้นฐานการออกแบบพื้นที่ที่จะทำการพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม

๔.๒ วางแผนและทำการเขียนแบบร่างคร่าวๆ บริเวณโดยรอบของพื้นที่ที่จะทำการพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม

๔.๓ ทำต้นฉบับและสร้างพิมพ์เขียวเพื่อนำไปสู่การทำกิจกรรมในพื้นที่จริง

๔.๔ นำไปสู่การดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ที่วัดไชยศรี บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองจังหวัดขอนแก่น แบบมีส่วนร่วม

๕. การจัดกิจกรรมประกอบการประเมินตามสภาพจริงที่เน้นกลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้และฝึกปฏิบัติจริง จำนวน ๒ แผนการจัดกิจกรรม ได้แก่

กิจกรรมที่ ๑ การพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม เป็นการสอบถามความต้องการของชุมชน ว่าชุมชนต้องการพัฒนาพื้นที่เรื่องอะไรอย่างไรบ้าง ใช้แนวคิด ทฤษฎีการมีส่วนร่วม แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและแนวคิดเครือข่าย นำมาสร้างแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถาม

กิจกรรมที่ ๒ สร้างมัคคุเทศก์น้อย การเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติ ใช้ทฤษฎีแรงจูงใจ แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แนวคิดอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แนวคิดวัฒนธรรมและประเพณีไทย ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและแนวคิดเครือข่าย มาสร้างชุดความรู้มัคคุเทศก์น้อย โดยจะมีกิจกรรมการฝึกอบรมมัคคุเทศก์น้อยให้แก่กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นักเรียน เยาวชน ลูกหลานชาวบ้านในพื้นที่

แสดงรูปแบบของงานในแต่ละกิจกรรม

กิจกรรม	รายละเอียด
ที่ ๑	<p>กิจกรรมที่ ๑ การพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม</p> <p>ดำเนินการ ————</p> <ul style="list-style-type: none"> ——— สัมภาษณ์เชิงลึก ——— สนทนากลุ่ม <p>เพื่อจัดการพัฒนาพื้นที่องค์ความรู้แบบมีส่วนร่วม</p>
ที่ ๒	<p>กิจกรรมที่ ๒ สร้างมีคคุเทศก์ชุมชน การเรียนรู้ อบรมและการฝึกปฏิบัติ เพื่อสร้างมีคคุเทศก์ชุมชน</p>

ตารางที่ ๓.๑ แสดงรูปแบบของงานในแต่ละกิจกรรม

ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย ได้แก่

๑. พระสุธีรัตนบัณฑิต,รศ.ดร. เจ้าอาวาสวัดสุทธิวราราม ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒. พระมหาเสรีชน นริสสุโร, ดร. กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๓. พระมหานันทวิทย์ ธีรภทฺโท,ดร. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง ๓ ท่านได้ให้คำแนะนำและให้ความเห็นชอบ ดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิ	คำแนะนำและให้ความเห็นชอบ
พระสุธีรัตนบัณฑิต,รศ.ดร.	เพิ่มข้อมูลเชิงเอกสารและข้อมูลเชิงพื้นที่ให้ชัดเจนในเรื่องการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม แล้วการถอดบทเรียนแนวทางการดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ให้เป็นรูปธรรม
พระมหาเสรีชน นริสสุโร, ดร.	เพิ่มแหล่งอารยธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ชัดเจน พร้อมกับการลงพื้นที่ในการสำรวจให้ชัดเจน
พระมหานันทวิทย์ ธีรภทฺโท,ดร	แก้ไข ตรวจสอบระเบียบวิธีการวิจัยให้ถูกต้อง พร้อมทั้งตรวจสอบรูปแบบและจัดองค์ประกอบของการวิจัยให้ครบถ้วนและให้ถูกต้องตามระเบียบของสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการจดบันทึก และนำข้อมูลทั้งหมดพร้อมรูปภาพลงในคอมพิวเตอร์ อย่างเป็นระบบอันประกอบด้วย การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เชิงคุณภาพแบบผสมผสาน และปฏิบัติลงพื้นที่ด้วย เพื่อประมวลความรู้ต่างๆ ศึกษาแนวคิด หลักการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับ อารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น โดยศึกษาจากคัมภีร์ เอกสารที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่ เพื่อเก็บข้อมูล และทำการกิจกรรมต่างๆ โดยดำเนินการ ดังต่อไปนี้

- (ก) การจัดประชุมทีมวิจัย
- (ข) ศึกษารวบรวมเอกสาร ชุดความรู้ และความเป็นมาเกี่ยวกับแนวคิด หลักการ การอยู่ร่วมกันของชุมชน
- (ค) การลงสำรวจข้อมูลภาคสนาม
- (ง) ทำการประชุมกลุ่มย่อย
- (จ) การจัดพิมพ์เอกสารรายงานความก้าวหน้างานวิจัย เพื่อนำเสนอรายงานความก้าวหน้าแก่แหล่งทุนสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อพัฒนาและปรับปรุงรายงานความก้าวหน้างานวิจัยและนำเครื่องมือการวิจัยไปทดสอบความตรงเชิงเนื้อหาและทดสอบความเชื่อมั่นในการจัดทำฉบับสมบูรณ์
- (ฉ) การสรุปองค์ความรู้เกี่ยวกับอารยธรรมลุ่มน้ำชี ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญา
- (ช) ส่งผลงานให้กับพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐ จัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ วิดีโอ ผลงานวิจัย วิดีทัศน์ นำเสนอ เผยแพร่สู่สื่อสารมวลชน และการจัดพิมพ์เอกสารรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

การแปลผลข้อมูลจะดำเนินการหลังจากทำเก็บรวบรวมข้อมูลนำข้อมูลที่ได้นำมาทำการบันทึกให้เป็นระเบียบ โดยเริ่มจากการถอดเทปที่ได้ทำการบันทึกเสียงไว้ ซึ่งจะบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไว้ทั้งหมด หลังจากนั้นจึงอ่านเพื่อการตรวจสอบข้อมูลที่ยังไม่ชัดเจนหรือครบถ้วน เพื่อที่จะนำไปสัมภาษณ์เพิ่มเติมในการสัมภาษณ์ครั้งต่อไป

- (๑) ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล โดยในครั้งต่อไปเมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่ซ้ำอีกครั้งจะนำข้อมูลที่ได้ออกจากการแปลผลไปสอบถามย้อนกลับเพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลได้ยืนยันความถูกต้องของข้อมูล
- (๒) การสิ้นสุดการเก็บรวบรวมข้อมูลจะพิจารณาจากข้อมูลที่ได้ว่ามีความสมเหตุสมผล หรือไม่อาจมีการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมจากที่มีอยู่แล้วอีกจากนั้นจึงนำไปสู่การวิเคราะห์ข้อมูลต่อไป

การวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิจัยเชิงคุณภาพและปฏิบัติการลงพื้นที่ของการวิจัยด้วย ในครั้งนี้เกิดจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก สอบถาม สันทนาการกลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยได้ทำงานอย่างตั้งใจและสนใจจนกระทั่งถึงจุดสุดท้าย ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดความคลาดเคลื่อนในการวิจัย^๑

^๑ สุวิมล ติรกันันท์, ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์แนวทางการปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๕๘.

และใช้การวิเคราะห์ข้อมูล ด้วยคอมพิวเตอร์โปรแกรม (Microsoft Excel) คำนวณหาค่าความถี่และค่าร้อยละ (Percentage)^๒ นำมาอธิบายผลวิธีพรรณนา มีการดำเนินการดังนี้

(๑) ศึกษาเนื้อหาในเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูล จัดประเด็นและ จัดหมวดหมู่เพื่อการศึกษาชุมชนและความพร้อมต่างๆ ของชุมชน ทั้งพื้นที่และผลิตภัณฑ์ ในจังหวัดขอนแก่น

(๒) ลงพื้นที่เก็บข้อมูลสอบถาม สังเกตพฤติกรรม ดำเนินกิจกรรมต่างๆ และปรึกษาผู้รู้ด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และหัตถกรรมศิลปกรรมต่างๆ ที่เป็นอารยธรรมลุ่มน้ำชี

(๓) แยกแยะข้อมูลในด้านต่างๆ ตามวัตถุประสงค์อย่างเป็นระบบ

(๔) จากนั้นนำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากการลงพื้นที่ จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และจากการทำกิจกรรมต่างๆ มาวิเคราะห์

(๕) นำผลที่ได้เพื่อการพัฒนาพื้นที่แสดงองค์ความรู้ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น อารยธรรมลุ่มน้ำชี ต่อไป

(๖) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการพรรณนา

(๗) สรุปการวิเคราะห์ข้อมูล

^๒ สรชัย พิศาลบุตร, การวิจัยทางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิทยพัฒน์, ๒๕๕๙), หน้า ๔๒.

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” จากการศึกษาเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก และข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่ม แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูล ได้ในประเด็นดังนี้

๔.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์แม่น้ำชี

๔.๑.๒ ประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่น

๔.๑.๓ วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น

๑) งานเทศกาลสงกรานต์ กอดอกคุณเสียดแคน ถนนข้าเหนียว

๒) งานเทศกาลโหมขนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด

๔.๑.๔ อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น

๑) อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์

๒) อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์

๓) อารยธรรมสมัยทวารวดี

๔) อารยธรรมสมัยลพบุรี

๕) อารยธรรมสมัยล้านช้าง

๔.๒ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๔.๒.๑ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

๑) ภูมิปัญญาการแพทย์

๒) ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ

๓) ภูมิปัญญาการจักสาน

๔) ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง

๕) ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม

๖) ภูมิปัญญาการทอผ้า

๔.๒.๒ แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑) แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี

๒) แหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี

๔.๓ แนวทางการอนุรักษ์รักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๔.๓.๑ สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

๔.๓.๒ สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์

๔.๓.๓ สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

๔.๓.๔ สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน

๔.๓.๕ สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

๔.๓.๖ ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน
๔.๕ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

๔.๑ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น เพื่อให้เกิดความเข้าใจง่ายและเพื่อความชัดเจนในการทำวิจัย ผู้วิจัยได้แยกทำการศึกษาดังนี้

๔.๑.๑ ประวัติศาสตร์แม่น้ำชี

แม่น้ำชีถือว่าเป็นแม่น้ำสายหลักหรือสายชีวิตของคนอีสานหลายจังหวัดเพราะแม่น้ำชีเป็นแม่น้ำที่ไหลผ่านหลายจังหวัด ผู้คนอีสานจำนวนมากได้อาศัยแม่น้ำในการหล่อเลี้ยงชีวิตมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงทำให้อารยธรรมของอีสานจำนวนมากมีต้นกำเนิดจากลุ่มแม่น้ำชี ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยเจาะประเด็นประวัติศาสตร์ อารยธรรม ภูมิปัญญาของคนอีสานที่เกิดจากลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น ซึ่งคณะผู้วิจัยจะได้เขียนรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) กำเนิดแม่น้ำชี

แม่น้ำชีเป็นแม่น้ำสายหลักในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีความยาวประมาณ ๗๕๖ กิโลเมตร ขนาดพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ ๔๙,๔๘๐ ตารางกิโลเมตร เป็นแม่น้ำที่มีความยาวมากที่สุดในประเทศไทย แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดจากที่ราบด้านตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์ นับตั้งแต่เขาสันปันน้ำ เขาแปปันน้ำ เขาเสลียงตาเถด เขาอุ่มน้ำ เขายอดชี เขาครอก จนถึงเขาเทวดา ซึ่งเป็นแนวภูเขาชายเขตแดนด้านตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดชัยภูมิ แม่น้ำชีไหลผ่านจังหวัดชัยภูมิ จังหวัดนครราชสีมา จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี และจังหวัดศรีสะเกษ และไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูลที่บ้านวังยาง ตำบลบุ่งหวาย อำเภอวารินชำราบ เขตรอยต่อจังหวัดศรีสะเกษกับจังหวัดอุบลราชธานี

๒) ตำนานแม่น้ำชี^๑

ชื่อของแม่น้ำชี เกิดจากแม่หม้ายคนหนึ่งอยู่กับลูกสาว สามีนางเสียชีวิตนานแล้ว วันหนึ่งนางไปหาหน่อไม้บนภูเขาซึ่งมีหน่อไม้มาก วันนั้นนางหาหน่อไม้ได้มากกว่าทุกวัน นางจึงได้นำหน่อไม้ที่ทำไปขายในตลาดกับลูกสาวของนาง ปรากฏว่าหน่อไม้ของนางขายดีได้เงินมาเป็นจำนวนไม่น้อย เมื่อได้เงินจากการขายหน่อไม้ นางได้พาลูกสาวของนางไปซื้อเสื้อผ้าซื้อของที่ลูกของนางอยากได้ เมื่อนางและลูกสาวซื้อของเสร็จกำลังจะออกจากร้าน เจ้าของร้านก็ได้บอกนางว่า “ผู้หญิงคนนี้สวยจริง ๆ เลย” ต่อมามีคนพูดว่า “ลูกสาวของป้าสวยอย่างนี้ทำไมไม่ให้เข้าไปอยู่ในวังจะได้สบาย” ต่อมานางจึงส่งลูกสาวเข้าไปอยู่ในวัง เมื่อลูกสาวของนางได้ไปอยู่ในวังก็เป็นที่หมายปองของชายทั้งหลาย และได้พบกับลูกขุนนาง และตกลงใจแต่งงานกัน โดยไม่บอกมารดา เพราะไม่อยากให้คนรู้ว่าตนเองเป็นหญิงชาวบ้าน ต่อมานางก็รู้ว่าลูกสาวของนางได้แต่งงานแล้วแต่ไม่บอกนาง นางก็ไม่โกรธและวันหนึ่งนางได้เข้ามาหาลูกสาวในวัง

^๑ เผยตำนานแม่น้ำชี แม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย, แหล่งที่มา: <https://www.tnews.co.th/social/538509>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖]

เมื่อลูกสาวพบหน้ามารดาทำท่าเหมือนไม่รู้จัก ซ้ำยังไล่เหมือนกับว่าไม่ใช่แม่ สร้างความเสียใจให้แก่ผู้เป็นแม่มาก นางกลับบ้านด้วยความเสียใจ เมื่อกลับถึงบ้านนางยังคงร้องไห้อยู่ทุกวัน เสียใจกับลูกที่นางรักปานแก้วตาดวงใจ ที่ทำกับนางเช่นนี้แม้ชีวิตก็ยอมสละให้ลูกได้ นางคิดว่าในชีวิตของนางไม่เหลืออะไรอีกแล้ว เพราะคนที่นางรักยังไม่สนใจใยดี นางจึงไปวัดไปหาความสงบในชีวิตที่เหลือน้อยเต็มที ในที่สุดก็ตัดสินใจบวชชี และได้เดินทางไปบวชเณรซึ่งนางเคยหาหน่อไม้กับลูกสาวของนาง และได้นั่งร้องไห้บนภูเขาจนน้ำตาของนางกลายเป็นสายน้ำที่ไหลอยู่ทุกวันนี้และได้จบชีวิตลง ณ ที่แห่งนั้น ชาวบ้านจึงเรียกชื่อแม่น้ำสายนี้ว่า “แม่น้ำชี” ตำนานของแม่น้ำชี ยังมีปรากฏอีกแห่ง ซึ่งอยู่ในตำนานอุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) ซึ่งต้นฉบับดั้งเดิมจารึกไว้เป็นตัวอักษรธรรมอีสานบนแผ่นใบลาน คาดว่าถูกคัดลอกต่อกันมาไม่ต่ำกว่า ๔๐๐ ปี

กรมศิลปากร ได้ปริวรรตเป็นตัวอักษรไทยสยามไว้ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ บรรยายความเกี่ยวกับกำเนิดแม่น้ำสายต่าง ๆ ลุ่มน้ำโขงว่า แต่เดิมมีหนองน้ำแห่งหนึ่งชื่อว่า หนองแส (คาดว่าปัจจุบันคือ ทะเลสาบเออไห่ เมืองท่าหลี่ มณฑลยูนนาน ประเทศจีน) หนองแสแห่งนี้ มีขนาดอาศัยอยู่ด้วยกัน ๘ ตัว คือ พินทะโยนกวดินาค เป็นใหญ่ทางหัวหนอง, ธนะมุนนาค เป็นใหญ่ทางท้ายหนอง, ชีวายะนาค, หัตถิศรีสัตตนาคน, สุกขรนาคน, ปัพพารนาคน, สุวรรณนาคน และพุทโธปาปะนาค โดย พินทะโยนกวดินาคและธนะมุนนาค ได้ให้คำสัตย์ต่อกันว่า หากอาหารได้เท่าไร จะต้องแบ่งครึ่งเท่า ๆ กัน อยู่มาวันหนึ่ง พินทะโยนกวดินาค จับमेंได้เป็นอาหาร และแบ่งครึ่งตามสัญญาปรากฏว่าธนะมุนนาค กินไม่พออึด เนื่องจากกลางแควลงใจที่ ขนमेंยาวเป็นคอก จะได้เนื้อมันนิดเดียวได้อย่างไร จึงเกิดเรื่องวิวาทกันระหว่างนาคทั้ง ๒ ฝ่าย ทำให้น้ำในหนองแสขุ่นมัว และสร้างความเดือดร้อนแก่สัตว์อื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกัน เรื่องจึงเดือดร้อนถึงสวรรค์ พระอินทร์จึงสั่งให้พระวิสุกรรมเทวบุตร ลงมาปราบนาคทั้ง ๒ ฝ่าย นาคทั้งหลายในหนองแส จึงถูกขับไล่และเหวี่ยงโยนออกจากหนองแส และบางตัวได้เลื้อยแถมแผ่นดินจนกลายเป็นสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้ ๑) พินทะโยนกวดินาค และ ชีวายะนาค ถูกเหวี่ยงออกไปตกนอกหนองแส นาคทั้ง ๒ ได้ใช้หน้าอกกล้าตัวเลื้อยแถมแผ่นดินไปหาแม่น้ำโขง รอยเลื้อยจึงกลายเป็น แม่น้ำอู ใน สปป.ลาว ๒) จากนั้น พินทะโยนกวดินาคได้ทางเมืองเชียงใหม่ และแหวกแผ่นดินกลายเป็น แม่น้ำปิง และเมืองโยนกวดินคร ๓) ศรีสัตตนาคน หนีไปอยู่ ดอยนันทกังฮี (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๔) สุวรรณนาคน หนีไปอยู่ ปู่เวียน (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๕) พุทโธปาปะนาค คู้ควกแผ่นดินจนกลายเป็น หนองบัวบาน (ยังไม่ชัดเจนว่า จะหมายถึงเมืองหนองบัวลุ่มพูหรือไม่) ๖) ปัพพารนาคน หนีไปอยู่ภูเขาหลวง (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) แต่มีเงือกและ พญาภูพลัดหลงไปด้วย แต่เงือกและพญาภู ทั้ง ๒ ได้คู้ควกแผ่นดิน จนกลายเป็น แม่น้ำเงือกงู หรือ แม่น้ำจิมในปัจจุบัน (อยู่ สปป.ลาว) ๗) สุกขรนาคน หนีไปอยู่เวินหลอด (ยังสรุปไม่ได้ว่า หมายถึงที่ไหน) ๘) ธนะมุนนาค และบริวาร ตอนแรกพลัดไปอยู่ใต้ดอยกัปปนคีรี (ภูกำพร้าว หรือ เมืองธาตุพนม) แต่ธนะมุนนาค ได้เลื้อยไปตามลำน้ำโขงต่อไปจนถึงลี่ผี แล้วไม่สามารถเลื้อยต่อไปได้ จึงเลื้อยแถมแผ่นดินไปทางทิศตะวันตก ไปถึงเมืองกรุงนทะนคร รอยแถมแผ่นดิน จึงกลายเป็น “มุนนที” หรือ แม่น้ำมุน ในปัจจุบัน ๙) ชีวายะนาค ได้หนีไปตามเส้นทางของ ธนะมุนนาค ก่อนที่จะเลื้อยแถมแผ่นดินไปทางด้านเหนือ โดยอ้อมเมืองพระยามหาสุรอุทก ไปจนถึงเมืองหนองหานหลวง และเมืองหนองหานน้อย รอยเลื้อย จึงได้กลายเป็น “ชีวายะนที” ตามชื่อของ ชีวายะนาค หรือ แม่น้ำชี ในปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่งคือ คำว่า “ชี” นั้น มาจาก

ภาษาอีสาน (ลาว) ท้องถิ่นแถบลุ่มน้ำชีบริเวณต้นน้ำนั้น คือคำว่า “ชี” ซึ่งหมายถึงการเจาะทะลุเป็นรู โดยลักษณะต้นกำเนิดของน้ำชีนั้นมีสายน้ำที่ไหลผ่านลอดใต้เทือกเขาหินปูน ที่เรียกว่า “ชีตัน” และไหลทะลุลอดผ่านมาอีกฝั่งหนึ่งของเทือกเขา เรียกว่า “ชีผุด” เป็นเช่นนี้เป็นส่วนใหญ่ในบริเวณต้นกำเนิดสายน้ำชี จึงทำให้เรียกสายน้ำชีตามลักษณะพิเศษที่ลำน้ำไหลชี (ไหลทะลุ) ลอดผ่านใต้เทือกเขานั้นว่า “ลำน้ำชี” ในภาษาถิ่น หรือ ลำน้ำชี ในภาษากลางนั่นเอง

๔.๑.๒ ประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นมีแม่น้ำชีไหลผ่านตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองขอนแก่น บรรพบุรุษของชาวจังหวัดขอนแก่น ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ลุ่มแม่น้ำชี เดิมทีเดียวทั่วพื้นที่ได้มาเห็นว่าบริเวณลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น เป็นที่ลุ่มเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและเหมาะสำหรับการทำเกษตร จึงได้รวบรวมคนจำนวนหนึ่งมาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกที่บริเวณริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) ซึ่งเป็นบริเวณลุ่มน้ำชี แล้วตั้งวัดเหนือ (หนองแวง)ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำชี จึงตั้งชื่อวัดตามลักษณะภูมิประเทศ โดยมีวัดกลางและวัดธาตุ เมื่อเป็นเช่นนี้อารยธรรมจังหวัดขอนแก่นจึงเป็นเป็นอารยธรรมที่เกิดจากลุ่มน้ำชี ซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวรายละเอียดต่อไป

๑) สถานที่ตั้งจังหวัดขอนแก่น

จังหวัดขอนแก่นตั้งอยู่บริเวณตอนกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๔๕ กิโลเมตร อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ ๑๕-๑๗ องศาเหนือ และเส้นแวงที่ ๑๐๑-๑๐๓ องศาตะวันออก มีพื้นที่ ๑๐,๘๘๐ ตารางกิโลเมตร หรือ ๖.๘ ล้านไร่ และมีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๑ แผนที่จังหวัดขอนแก่น^๒

^๒ ที่ท่องเที่ยวขอนแก่น แหล่งท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์และโบราณคดี, แหล่งที่มา: [https://www.sanook.com/travel/1399409/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน\]](https://www.sanook.com/travel/1399409/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน])

๒) พื้นที่จังหวัดขอนแก่น

ทิศเหนือ ติดต่อกับ จังหวัดอุดรธานี และหนองบัวลำภู

ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดนครราชสีมา และบุรีรัมย์

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ จังหวัดชัยภูมิ และเพชรบูรณ์

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดกาฬสินธุ์ และมหาสารคาม

ขอนแก่น อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานคร ๔๔๙ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๑๐,๘๘๖ ตารางกิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น ๒๐ อำเภอ คือ อำเภอเมืองขอนแก่น อำเภอหนองเรือ อำเภอสีขอมพู อำเภอ น้ำพอง อำเภอกระนวน อำเภอชุมแพ อำเภอบ้านไผ่ อำเภอชนบท อำเภอแม่จันทน์ อำเภอหนองสองห้อง อำเภอพล อำเภอภูเวียง อำเภอแวงน้อย อำเภออุบลรัตน์ อำเภอบ้านฝาง อำเภอเขาสมอทอง อำเภอพระยืน อำเภอแวงใหญ่ อำเภอเปือยน้อย และอำเภอภูผาม่าน

๓) สภาพภูมิประเทศ

จังหวัดขอนแก่นมีสภาพพื้นที่ลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปทิศตะวันออกและทิศใต้ บริเวณที่สูงทางด้านตะวันตกมีสภาพพื้นที่เป็นเขาหินปูนตะปุ่มตะป่ำสลับกับพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดเล็กน้อย มีระดับความสูงประมาณ ๒๐๐-๒๕๐ เมตรจากระดับน้ำทะเล มีภูเขารูปแอ่งหรือภูเขาเวียงวางตัวอยู่ติดอำเภอภูเวียง บริเวณที่สูงตอนกลางและด้านเหนือมีสภาพพื้นที่เป็นเทือกเขา ได้แก่ ภูเก้า ภูเม็ง ภูพานคำ เป็นแนวขวางมาจากด้านเหนือ แล้ววกลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ ไล่เลาะด้านนอกมีความสูงและลาดชันมาก สูงประมาณ ๓๐๐-๖๖๐ เมตร ไล่เลาะด้านในมีความลาดชันน้อย มีระดับความสูงประมาณ ๒๒๐-๒๕๐ เมตร

บริเวณแอ่งโคราช ครอบคลุมพื้นที่ทางด้านใต้จังหวัด สภาพพื้นที่เป็นลูกคลื่นลอนลาดเล็กน้อย มีความสูงประมาณ ๑๕๐-๒๐๐ เมตร มีบางส่วนเป็นเนิน สูงประมาณ ๑๗๐-๒๕๐ เมตร และลาดต่ำไปทางราบลุ่มที่ขนานกับลำน้ำชี มีความสูงประมาณ ๑๓๐-๑๕๐ เมตร จากนั้น พื้นที่จะลาดชันไปทางตะวันออก มีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาดมีความสูงประมาณ ๒๐๐-๒๕๐ เมตร และค่อนข้างราบ มีความสูงประมาณ ๑๗๐-๑๘๐ เมตร

๔) สภาพภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของขอนแก่น โดยทั่วไปเป็นแบบทุ่งหญ้าในเขตร้อน คือ มีฝนตกสลับกับแห้งแล้ง ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีอุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย ๓๖.๓๕ องศาเซลเซียส และมี ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม อากาศร้อนจัดในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนตุลาคม โดยจะมีฝนตกชุกในช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี และฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงเดือนกุมภาพันธ์ สภาพอากาศจะหนาวเย็น โดยทั่วไปจะหนาวจัดในช่วงเดือนธันวาคมจนถึงเดือนมกราคมของทุกปี อุณหภูมิต่ำสุดเฉลี่ย ๑๕.๔ องศาเซลเซียส

๕) การก่อตั้งเมืองขอนแก่น

ประวัติเมืองขอนแก่นซึ่งได้ข้อมูลจากหลายแห่งเพื่อให้เกิดความชัดเจนมากที่สุด คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการตามกระบวนการตั้งแต่การสืบค้นจากเอกสาร ตำรา ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องเล่าการตั้งเมืองขอนแก่นที่ปรากฏในเจดีย์และมีการจัดเสวนาวิชาการเรื่อง “ป้อบ้าน: ชำระต้นเค้าเมืองขอนแก่น” ทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการตั้งเมืองขอนแก่นดังต่อไปนี้

เมืองขอนแก่นหรือจังหวัดขอนแก่นมีผู้ดำเนินการก่อตั้งเมืองครั้งแรกคือ ท้าวพันซึ่งต่อมาได้รับราชการแต่งตั้งเป็นเพี้ยเมืองแพนได้รวบรวมผู้คนประมาณ ๓๕๐ คนภายใต้การแนะนำจาก บุตรสาวเจ้าจอมคำแ่วน ก็ได้ตระเวนเลือกดูเพื่อเสาะหาทำเลที่ตั้งบ้านใหม่ จนกระทั่งมาเจอบึงมีหนองน้ำใสมีปลาชุกชุม รอบๆ หนองเป็นพื้นที่ราบ เหมาะแก่การทำนาเพราะปลูกข้าวอย่างยิ่ง จึงตั้งกองคาราวาน ณ ริมบึงบอนฝั่งตะวันตกและตกลงเลือกบริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งบ้านบึงบอน จวบวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสี่ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๒ จึงทำพิธีแยกที่ ซึ่งเป็นพิธีบวงสรวงพระภูมิเจ้าที่ขอตั้งบ้านแปงเมืองพร้อมทั้งทำพิธีฝังบือบ้าน (จุดกึ่งกลางบ้านที่พ่อจ้ำหรือพ่อพราหมณ์เสี่ยงเลือกจุด ซึ่งต่อมาก็คจะเป็นเสาหลักบ้าน หรือศาลหลักเมืองของบ้านหรือเมืองนั้นๆ ต่อไป) ซึ่งปัจจุบันบือบ้านก็ยังปรากฏอยู่ที่ชุมชนเมืองเก่า บริเวณชุมชนคุ้มวัดกลาง จริงๆ แล้วถ้านับจากวันเวลาที่ฝังบือบ้านมาจนถึงวันนี้ (พ.ศ. ๒๕๖๔) เมืองขอนแก่นจะมีอายุ ๒๓๒ ปีพอดี

หลังจากได้ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านและได้ทำพิธีแยกที่ฝังบือบ้านเสร็จเรียบร้อย ท้าวพันหรือท้าวเพี้ยเมืองแพน ก็ได้แจ้งแก่เจ้าเมืองสุวรรณภูมิขอแยกบ้านบึงบอนเพื่อขอตั้งเป็นเมืองในโอกาสข้างหน้า บ้านที่มีฐานะเป็นเมืองในขณะนั้น นอกจากเมืองสุวรรณภูมิแล้ว ยังมีเมืองกาฬสินธุ์ เมืองชลบท เมืองนครราชสีมา แต่ละเมืองก็จะมีเจ้าเมืองปกครอง มีอาณาเขตเมืองที่แน่ชัด การจัดเก็บส่วยหรือภาษีต่างเมืองก็ต่างเก็บตามอาณาเขตของตน ท้าวเพี้ยเมืองแพนเป็นผู้นำที่ขยันขันแข็งต่างก็เร่งสร้างบ้านแปงเมือง เงินทองสิ่งของต่าง ๆ ก็ได้รับความช่วยเหลือจากบุตรสาวซึ่งเป็นสนมเอกเจ้าจอมคำแ่วนส่งมาช่วยก่อนสร้างเมืองตลอดเวลา แม้แต่วัดทั้งสามแห่งคือวัดคุ้มเหนือซึ่งก็คือวัดหนองแวง พระอารามหลวงในปัจจุบัน วัดคุ้มกลางก็คือวัดกลาง และวัดคุ้มใต้ก็คือวัดธาตุ พระอารามหลวงในปัจจุบัน สามารถสร้างเสร็จภายในไม่กี่ปี เข้าสู่ พ.ศ. ๒๓๓๘ บ้านบึงบอนกลายเป็นชุมชนใหญ่มีบ้านเรือนถนน มีตลาดเป็นระเบียบสวยงาม ไฟرف้าหน้าใส มีความเป็นอยู่อุดมสมบูรณ์โดยทั่วหน้า

พ.ศ. ๒๓๔๐ เจ้าจอมคำแ่วนจึงขอพระราชทานพระบรมราชโองการแต่งตั้งเพี้ยเมืองแพนขึ้นเป็นพระยาศรีบริรักษ์เจ้าเมืองคนแรกของเมืองขอนแก่น โดยขอแยกการปกครองออกจากเมืองสุวรรณภูมิ พร้อมทั้งแบ่งแยกเขตแดนกับเมืองกาฬสินธุ์และเมืองชลบท ให้ถูกต้องตรงกัน หลักฐานการตั้งเมืองและแต่งตั้งเจ้าเมือง เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๐ ยืนยันได้จากใบบอกเมืองขอนแก่น ที่เก็บรักษาไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร แม้ใบบอกนี้จะบันทึกเอาไว้หลังจากตั้งเมืองกว่า ๙๓ ปี ก็ตาม รายละเอียดใบบอกมีดังนี้

“ใบบอกเมืองขอนแก่นตามเอกสาร ร.๕ ม.๒.๑๒๓/๑(๙๒) ณ วันที่ ๒๘ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๙

ข้าพเจ้าอุปฮาดราชวงศ์ ราชบุตรหลวงพรหมภักดีผู้ช่วยเมืองแสน เมืองจันทร์ท้าวเพี้ยกรมการเมืองขอนแก่นบอกปรณินบัติค่านับมายังท่านออกพันนายเวร ขอให้ข้าขึ้นกราบเรียนพทหัวเจ้าท่านลูกขุน ณ ศาลาทรงทราบ”

๖) การย้ายเมืองขอนแก่น

ถ้านับจากการตั้งบ้านบึงบอนมาเป็นเมืองขอนแก่นตั้งแต่ ปี ๒๓๔๐ ไปจนถึงปี ๒๔๔๒ เมืองขอนแก่นมีการย้ายเมืองถึง ๔ ครั้ง เหตุผลในการย้ายที่ตั้งเมืองบางครั้งก็เกิดจากความไม่ลงรอยกันกับเมืองรอบข้าง สภาพดินฟ้าอากาศอาจจะมียางปีที่เกิดความแห้งแล้ง ความชอบพอในถิ่นที่อยู่

ใหม่ของเจ้าเมืองในสมัยนั้น ๆ หรือบางครั้งก็เกิดการรุกที่แย่งหมู่บ้านแย่งชุมชนกันระหว่างเมือง เพื่อขยายพื้นที่เก็บส่วยให้ได้มากขึ้น เป็นต้น สรุปรายการย้ายเมือง ๔ ครั้ง มีดังนี้

(๑) การย้ายเมืองครั้งที่ ๑ จากบ้านบึงบอนไปบ้านดอนพันชาดใน พ.ศ. ๒๓๕๒

บ้านดอนพันชาด ในปัจจุบันคือบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านแพง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม สาเหตุที่ย้ายเมืองเนื่องจากเกิดการกระทบกระทั่งกับเมืองชลบทในเรื่องเขตแดนของเมือง เมืองชลบทรุกพื้นที่มากถึงบ้านท่อม (ตำบลบ้านท่อมในปัจจุบัน) เจ้าคำยวงเจ้าเมืองขอนแก่นในขณะนั้น ได้มอบให้อุปะฮาดสุวันเป็นผู้ไปเจรจากันพระยาจันทประเทศ หรือท้าวคำพาวเจ้าเมืองชลบทอยู่หลายรอบแต่ก็ไม่สำเร็จ เจ้าคำยวงจึงตัดสินใจย้ายเมืองไปตั้งอยู่ดอนพันชาด เพื่อหลีกเลี่ยงการทะเลาะเบาะแว้งกัน

(๒) การย้ายเมืองครั้งที่ ๒ จากบ้านดอนพันชาดไปที่บ้านโนนทันและบ้านดอนบม ใน พ.ศ. ๒๓๘๑

บ้านโนนทัน ปัจจุบันก็คือชุมชนบ้านโนนทัน ที่อยู่ฝั่งตะวันออกบึงบอนหรือบึงแก่นนครนั่นเอง ท้าวคำยวงถึงแก่กรรมเมื่อปี ๒๓๗๘ ที่บ้านดอนพันชาด ท้าวหนูขึ้นเป็นเจ้าเมืองแทน ต่อมาได้รับคำสั่งให้ไปเป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร ท้าวอินซึ่งเป็นบุตรชายคนที่ ๒ ของท้าวคำยวง ได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองขอนแก่นแทนท้าวหนู เมื่อปี ๒๓๘๑ จึงคิดย้ายเมืองกลับไปใกล้ ๆ เมืองเก่าบ้านบึงบอน สภาพชุมชน วัฒนาอารามที่เสื่อมโทรมไปบ้าง ก็ได้รับการบูรณะฟื้นฟูกลับคืนมาอีกครั้ง ประกอบกับดอนพันชาด บางปีน้ำชีหลากท่วมไร่นาได้รับความเสียหายอยู่เป็นประจำ

ท้าวอินได้ตั้งเสาหลักเมืองที่บริเวณหลังศาลเจ้าญาติโยน (ศาลเจ้าปู่เย็น) แล้วสร้างวัดท่าแขกไว้ต้อนรับแขกบูรณปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ให้เป็นวัดประกอบพิธีสำคัญ เช่น พิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น ท้าวอินได้ตั้งท้าวอู่ เป็นที่หลวงศรีวรรณศรีผู้ช่วยเจ้าเมืองท้าวอู่ เป็นบุตรชายของเพี้ยวรบุตรและนางน้อยซึ่งเป็นหลานของเพี้ยเมืองแพน ซึ่งเสียชีวิตแล้วทั้งคู่ หลวงศรีวรรณศรี (ท้าวอู่) เป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ เป็นนักดาบและนักกระบี่กระบอง ท้าวอินซุบเลี้ยงมาด้วยความรักเหมือนลูกตัวเอง (ท้าวอู่ต่อมาได้เป็นพระยานครศรีบริรักษ์บรมราชภักดีศรีสุภสุนทร ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น) พระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวอิน) ถึงแก่อนิจกรรมที่บ้านโนนทันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๗ อุปะฮาดมุงจึงรักษาราชการต่อมา

เมื่อท้าวอู่ได้รับแต่งตั้งเป็นราชบุตร ท่านได้ไปสร้างบ้านอยู่ที่บ้านดอนบม ตั้งเป็นกองราชบุตรแยกเก็บส่วยต่างหาก ฝ่ายท้าวมุงเจ้าเมืองตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านกกบก (บริเวณโรงแรมรสสุคนธ์ปัจจุบัน) ฝ่ายอุปะฮาดและราชวงศ์อยู่บ้านโนนทันในเวลานั้น การเก็บส่วยจะแบ่งกันเป็นหมวดเป็นกองแล้วนำมารวมกันส่งไปกรุงเทพฯ ประชาชนหรือที่เรียกว่า “ตัวเล็ก” จะสมัครใจอยู่ฝ่ายใดกองใดก็ได้ กองเจ้าเมืองต้องดูแลเมืองขึ้นด้วย ในขณะนั้นเมืองขอนแก่นมีเมืองขึ้นอยู่ ๓ เมือง คือ ๑. เมืองพล ๒. ภูเวียง ๓. เมืองคำพองน้อย (น้ำพอง)

การแบ่งแยกเมืองขอนแก่น (บ้านโนนทันและบ้านดอนบม) พ.ศ. ๒๔๑๘ แผ่นดินลาวถูกกองทัพจีนฮ่อรุกราน กองทัพจีนฮ่อเป็นนักรบกองโจรมาจากตอนใต้ของประเทศจีน เมื่อก่อนเคยเป็นส่วนหนึ่งของกองทัพจีน แต่เกิดขัดใจกันจึงแยกตัวออกมาเป็น ๔ ก๊ก เทียวปล้นสะดมลงมาถึงลาวตอนเหนือ จึงมาถึงเวียงจันทน์ ทหารฮ่อเป็นทหารที่เชี่ยวชาญในการรบ และแต่ละก๊กก็จะมีหัวหน้าใหญ่ ดังนี้

๑. อ้อหลิวตาหยัน ใช้ธงดมาเป็นเครื่องหมาย
๒. อ้อยบมันโต ใช้ธงเหลืองเป็นเครื่องหมาย
๓. อ้ออาเจียง ใช้ธงแดงเป็นเครื่องหมาย
๔. อ้อไกรซิง ใช้ธงลายเป็นเครื่องหมาย

ลาวได้มีใบบอกมาถึงกรุงเทพฯ ทางฝ่ายกรุงเทพฯ จึงมอบหมายให้หัวเมืองลาวในภาคอีสานจัดทัพไปปราบฮ่อ โดยมีเมืองอุบล เมืองร้อยเอ็ด (เมืองร้อยเอ็ดเป็นเมืองที่มีประตูเข้าสิบเอ็ดทาง ตัวเลขเขียน ๑๐๑ เป็นภาษาไทยน้อย อ่านว่าสิบเอ็ด แต่คนภาคกลางอ่านเป็นร้อยเอ็ด) เมืองมหาสารคาม เมืองชลบท เมืองขอนแก่นและเมืองนครราชสีมาเป็นกองหนุน ในการรบกับกองทัพฮ่อครั้งนั้น กองทัพเมืองขอนแก่นนำโดยราชบุตร (ท้าวอู่) ได้แสดงวีรกรรมอย่างห้าวหาญ ตีกองทัพฮ่อแตกทุกแห่ง โดยเฉพาะกองทัพใหญ่ของฮ่อที่ตั้งอยู่ด้านเหนือของกรุงเวียงจันทน์แตกพ่ายไป หลังจากการปราบฮ่อในครั้งนี้ หลวงศรีวรวงศ์ (ท้าวอู่) ราชบุตรได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นพระนครศรีบริรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองขอนแก่น ตราตั้งลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๒๐ แม้ว่าเจ้าเมืองขอนแก่นคนเดิม (ท้าวมุง) ยังคงอยู่ในตำแหน่งเจ้าเมืองคนใหม่จึงยกกองราชบุตร ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านดอนบมขึ้นเป็นเมืองขอนแก่น เมืองขอนแก่นจึงถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่ายคือ เมืองขอนแก่นที่บ้านโนนทัน ถือเป็นฝ่ายเมืองเดิมมีพระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวมุง) เป็นเจ้าเมือง และเมืองขอนแก่นที่บ้านดอนบมถือเป็นฝ่ายเมืองใหม่มีพระนครศรีบริรักษ์ (ท้าวอู่) เป็นเจ้าเมือง ศาลาว่าราชการตั้งอยู่ห่างกัน ๖ กิโลเมตร เมืองขอนแก่นจึงมีเจ้าเมือง ๒ คน

(๓) การย้ายเมืองครั้งที่ ๓ จากบ้านโนนทันไปบ้านทุ่มใน พ.ศ. ๒๔๒๔

บ้านทุ่มในปัจจุบันก็คือ บ้านทุ่ม ตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ในสมัยท้าวมุง ซึ่งเป็นเจ้าเมืองต่อจากท้าวอินได้ถึงแก่กรรม ท้าวอู่ได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นเจ้าเมือง และในช่วงนี้เองเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้นในกรมการเมือง ทั้งอุปฮาดและราชบุตรเกิดขัดใจกับเจ้าเมือง (ท้าวอู่) อุปฮาดขณะนั้นคือท้าวสุริยวงศ์ที่ถูกท้าวอู่กล่าวหาว่าไปถือน้ำพิพัฒน์สัตยากับเมืองชลบท เก็บส่วยและผลเร็วเอง โดยไม่ส่งเจ้าเมือง ส่วนท้าวสุริยวงศ์อุปฮาดก็ตอบได้ว่า การย้ายเมืองมาบ้านทุ่ม ก็เพราะสายโทรเลขและถนนจะผ่านมาจากเมืองชลบทมาที่บ้านทุ่ม ไม่ได้ผ่านบ้านดอนบมและโนนทัน การเก็บส่วยนั้นท้าวสุริยวงศ์ก็บอกได้เก็บส่งแล้ว เจ้าเมืองค้ำไว้ไม่ส่งส่วนกลางเอง ความขัดแย้งดังกล่าวร้อนถึงพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ ได้มีใบบอกสั่งการบัญชาว่า เมืองขอนแก่นถ้าจะแยกเป็น ๒ เมืองพื้นที่ก็น้อยข้าราชการและประชาชนก็จะทะเลาะกัน อีกทั้งเส้นทางคมนาคมถนนและเส้นทางโทรเลขจะตัดตรงจากเมืองนครราชสีมาตรงเมืองพล เมืองชลบท ผ่านบ้านทุ่ม จึงเห็นสมควรให้ย้ายเมืองจากดอนบมโนนทันไปรวมกันที่บ้านทุ่ม หลังจากนั้นการทะเลาะเบาะแว้งจึงจบลงด้วยดี

(๔) การย้ายเมืองครั้งที่ ๔ จากบ้านทุ่มกลับไปบ้านบึงบอนเมืองเก่าใน พ.ศ. ๒๔๔๒

ในปีที่บ้านทุ่มเกิดความแห้งแล้งกันดารน้ำอย่างหนัก ประกอบกับเส้นทางคมนาคมเส้นทางโทรเลข พร้อมกับมีการสำรวจเส้นทางรถไฟจากนครราชสีมาไปจนถึงหนองคาย เกิดการสำรวจเพื่อตัดเส้นทางบกใหม่ ซึ่งจะต้องคู่ขนานไปกับทางรถไฟ ซึ่งก็คือถนนมิตรภาพในปัจจุบัน ซึ่งจะตัดผ่านมาที่เมืองเก่า เจ้าเมืองและประชาชนชาวขอนแก่นจึงเห็นพ้องที่จะย้ายเมืองกลับไปที่บ้านบึง

บอนเมืองเก่า โดยตั้งศาลว่าการเมืองใหม่ที่ด้านทิศเหนือปึงบอนซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสถานีโทรทัศน์ช่อง ๑๑ นั่นเอง

ความเป็นมาของเมืองขอนแก่นจากอดีตจนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่า ได้มีเหตุการณ์ต่างๆ เกิดขึ้นมากมายจากเริ่มตั้งเมืองเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๒ จนถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ รวมระยะเวลา ๑๑๐ ปี เป็นเหตุให้ย้ายที่ตั้งเมืองจำนวนถึง ๔ ครั้ง แต่สุดท้ายก็มีเหตุให้ย้ายเมืองเข้ามาตั้งอยู่ ณ จุดเดิมอันเป็นที่ตั้งบ้านเมือง และฝั่งหลักป้อบ้านไว้ตั้งแต่ต้น ซึ่งสอดคล้องกับแผ่นประวัติศาสตร์หลักเมืองเมืองเก่า (ป้อบ้าน) ในวรรคที่ ๒ ที่ระบุว่า

“ใจบ้าน ป้อบ้าน หลักบ้าน หลักเมือง เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและมีข้อห้ามละเมิดไว้อย่างมากมาย เช่น ห้ามบุคคลใดทำการเคลื่อนย้ายอย่างเด็ดขาด ห้ามชาวบ้านย้ายที่ตั้งของหมู่บ้านไปอยู่ที่แห่งใหม่จนกว่า ใจบ้าน ป้อบ้านจะผูกพันลงตามอายุชัย ฯลฯ..”

ประเพณีไทยีสาน เมื่ออพยพไปหาสถานที่ตั้งหมู่บ้านแห่งใหม่ ครั้นได้ทำเลที่เหมาะสมที่จะตั้งหมู่บ้านแล้ว ก็จะพากันประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวเจ้าที่ ไทยีสาน ถือว่าสถานที่ทุกแห่งมีเจ้าที่เจ้าทางรักษาอยู่ เมื่อประกอบพิธีกรรมบอกกล่าวเสร็จแล้ว ก็จะหาที่ตั้ง “ศาลปู่ตา” (ตา ภาษาขอม แปลว่าบรรพบุรุษ) หรือดอนปู่ตา เป็นบริเวณป่าไม้ไม่ไกลจากหมู่บ้านมากนักมีต้นไม้ใหญ่เป็นป่าที่บ่ไม่มีใครกล้าเข้าไปรบกวน จากนั้นก็จะพากันสร้างศาล บางแห่งก็เรียกว่า “ตูปู่ตา” ครั้นสร้างศาลเสร็จก็จะหาไม้มาแกะสลักเป็นรูปปู่ตา หากดินเหนียวปั้นเป็นรูปข้าทาสบริวาร ช่างม้าวัวควายและเครื่องมือเครื่องใช้ของปู่ตา แล้วนำขึ้นไว้บนศาล หมอธรรมผู้ทำหน้าที่เป็นพราหมณ์จะทำพิธีเชิญเจ้าที่ขึ้นสถิตอยู่บนศาล และมีการเลี้ยงฉลองกันทุกปี เพื่อเป็นสิริมงคล ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล ทำนาทำไร่อุดมสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ โจรผู้ร้ายไม่มารบกวน ใครประพฤตินอกกลุ่มนอกทางเรียกว่า “ผีมาต้อง มาขุน” ได้รับความเจ็บ หรือเจ็บไข้ได้ป่วย ต้องทำการบวงสรวงเช่นไหว้ ตามข้อกำหนดไว้ แล้วจึงพากันตั้งใจสร้างป้อบ้าน สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย มีพิธีขึ้นบ้านใหม่ ครั้นหมู่บ้านอุดมสมบูรณ์จึงพากันสร้างวัด เพื่อจะได้ทำบุญตามฮีตและคองปัจจุบันป้อบ้านหรือศาลหลักเมืองหลักแรกของเมืองขอนแก่น ตั้งอยู่ในซอยป้อบ้าน (ซอยกลางเมือง ๒๑) ชุมชนคุ้มวัดกลาง ถนนกลางเมือง ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ในเขตเทศบาลนครขอนแก่น ได้ทำการปรับปรุงซ่อมแซมมาแล้ว ๔ ครั้งคือ ครั้งที่ ๑ ปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๓ ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๒๘ และครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๔๕ เทศบาลนครขอนแก่นได้ทำการสร้างมณฑปครอบ “ป้อบ้าน” ใหม่เป็นศิลปะร่วมสมัยเพื่ออนุรักษ์สถานที่ประวัติของเมืองเอาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา

๗) คำขวัญประจำจังหวัดขอนแก่น

คำขวัญประจำจังหวัด คือ "พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองแรกมวยโอลิมปิก "

๘) ตราประจำจังหวัดขอนแก่น

ตราประจำจังหวัดขอนแก่นเป็นรูปเจดีย์เก่าครอบต้นมะขาม เรียกว่า เจดีย์ขามแก่น ซึ่งเป็นปูชนียสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัด มีเรื่องเล่าต่อ ๆ กันมาว่าครั้งหนึ่งต้นมะขามใหญ่ถูกตัดโค่นลงไว้หลายปีกลับงอกงามมีกิ่งก้านสาขาขึ้นอีก ประชาชนถือว่าเป็นสิ่งมหัศจรรย์จึงพากันสร้างเจดีย์ครอบต้นมะขามนั้นไว้เรียกว่า เจดีย์ขามแก่น และถือเป็นปูชนียสถาน เคารพกราบ ดังภาพ

ภาพประกอบที่ ๔.๒ ตราประจำจังหวัดขอนแก่น

๙) รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น

รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น คือ รูปสีโท มีความหมายอันเป็นสิริมงคล เปรียบส่วนหัวของสีโทที่เหมือนช้าง หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองมาสู่เมืองขอนแก่น ส่วนลำตัวเหมือนราชสีห์ ที่มีความสง่างาม มั่นคงทั้งทางด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น ปติมากรรมสีโท จึงเป็นสัญลักษณ์เมืองที่มีความมั่งคั่งมาอยู่คู่กับการพัฒนาไปสู่ความเจริญด้วย

ภาพประกอบที่ ๔.๓ สัญลักษณ์ประจำจังหวัดขอนแก่น

๔.๑.๓ วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น

วัฒนธรรม จังหวัดขอนแก่น คือ สิ่งที่คนขอนแก่นสร้างขึ้นหรือสิ่งที่คนขอนแก่นได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง แล้วทำการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันนี้ และเป็นลักษณะเฉพาะของจังหวัดขอนแก่น ที่บ่งบอกถึงการดำเนินชีวิตที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าเป็นสิ่งดีงาม โดยสร้างเป็นกฎเกณฑ์แบบแผน เพื่อนำไปปฏิบัติให้เป็นไปตามรูปแบบ ของคนขอนแก่น ถือเป็น "มรดกคน

ขอนแก่น" เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดให้แก่ อนุชนรุ่นหลัง จนเป็นวิถีของสังคม มีดังนี้

๑. งานเทศกาลไหมนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด

งานเทศกาลไหมนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็น วัฒนธรรมอันดีงามที่ชาวขอนแก่นได้ทำสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นจนและได้มีพัฒนาจน กลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดแก่น ดั่งมีรายละเอียดดังนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๔ ภาพผูกเสี่ยว^๓

๑) ความสำคัญของประเพณีผูกเสี่ยว

ประเพณีผูกเสี่ยว เป็นประเพณีดั้งเดิมของคนกลุ่มวัฒนธรรมไทยลาว หรืออีสานมาแต่อดีต สมัยนาน จนไม่สามารถจะสืบค้นได้ว่าเริ่มตั้งแต่เมื่อใด

คำว่า “เสี่ยว” ในความหมายของชาวอีสานนั้น หมายถึง “เพื่อนรัก” “เพื่อนตาย” “เพื่อน ร่วม ชะตาชีวิต ร่วมทุกข์ร่วมสุข” ถ้อยเสมือนมีชีวิตเดียวกัน คู่เสี่ยวจะติดต่อกันมาหาสู่และเกื้อกูลกันอยู่ ตลอดเวลา

“การผูกเสี่ยว” หมายถึง การที่คนสองคน ชายกับชาย หญิงกับหญิง หรือในอดีต ชายกับ หญิงก็ เคยมี (ปัจจุบันไม่นิยมทำแล้ว) ซึ่งรักใคร่สนิทสนมกัน รักนิยมนคล้ายกันเกิดปีเดียวกัน มีบุคลิก คล้ายกัน พ่อ แม่เห็นว่าเด็กรักกันอย่างนั้น จึงนำมาผูกแขนต่อหน้าผู้ใหญ่ อบรมให้รักกันและกันแล้ว ทั้ง ๒ คนก็ได้ชื่อว่า เป็นเสี่ยวกันไปตลอดจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ประเพณีผูกเสี่ยวจึงเป็นประเพณีแห่งความรัก ปลุกมิตรภาพ ระหว่างมวลมนุษย์ซึ่งเป็นประเพณีดีงามที่หาได้ยากในโลกปัจจุบัน

^๓ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม, แหล่งที่มา: [https://th-th.facebook.com/DCP.culture/posts/\[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖\]](https://th-th.facebook.com/DCP.culture/posts/[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖])

๒) ความเป็นมาของการผูกเสี่ยว

การผูกเสี่ยวเริ่มมาแต่เมื่อใดไม่มีใครสืบทราบได้ คงเป็นของคู่กับสังคมโลกมานาน เพราะทุกคน ต้องการมีมิตร มีเพื่อนเช่นเดียวกัน จึงมีการผูกมิตรกันในรูปแบบต่าง ส่วนในอีสานสามารถค้นพบได้ใน ๒ ลักษณะ คือ

(๑) ด้านวรรณคดี ได้พบข้อมูลเป็นกลอน วรรณคดีอีสาน กล่าวคำว่าเสี่ยวอยู่หลายแห่ง เช่น อันว่า บิดาพระพ่อพญาภายพูน ฮ้อยว่า จักไปหาเจ้าสหายแพงเป็นเสี่ยว (พระลักพระราม) สั่งเล่า มา ล้วงม้าง พญาเกล้าพ่อพระองค์กุมพลสุริวงเป็นเสี่ยว (สุริวง) นับเป็นหลักฐานชิ้นหนึ่งที่บอกว่า การผูกเสี่ยวในอีสานปรากฏมานานแล้ว แม้วรรณคดีในอีสานทั้ง ๒ เรื่อง ดังกล่าว

(๒) ในประวัติศาสตร์ชาติไทย ท่านจากรูปตรี เรื่องสุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้สำรวจประชาชนไทยที่มี วัน เดือน ปี เกิดตรงกับวันพระราชสมภพเพื่อขึ้นบัญชีเป็น “สหชาติ” โดยเฉพาะ ในรัชกาลที่ ๗ นั้นได้พระราชทานเหรียญมงคลเป็นที่ระลึกแก่ สหชาติ คือเพื่อนร่วมวันเกิด

ในพงศาวดารล้านนาไทย ปรากฏว่า พ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนเม็งราย พ่อขุนงำเมือง ได้จัดให้มี พิธีกรรมปฏิญาณตนเป็นสหาย หรือ “เสี่ยว” กันโดยการกรีดเลือดลงในจอกสุรา แล้วทรงดื่มเลือดของกัน และกัน พร้อมกับกราบไหว้เทพอารักษ์ให้เป็นพยานด้วย ซึ่งนับเป็นหลักฐานสำคัญอันหนึ่งของการผูกเสี่ยว

๓) การผูกเสี่ยววิธีการต่างๆ

การผูกเสี่ยวทำให้เกิดมิตรภาพต่อเนื่องกันมายาวนาน และไม่ขาดสาย ต่างหมู่บ้านก็อาจมีวิธีผูก เสี่ยวที่แตกต่างกันไป แต่ผลที่ต้องการก็เป็นอย่างเดียวกันคือ “มิตรภาพ” ในอีสานสามารถประมวลวิธีผูก เสี่ยวได้ ๕ วิธี ดังนี้

(๑) แบบที่ ๑ เมื่อคู่เสี่ยวมาพร้อมกันแล้ว ผู้เป็นประธานจะนำมิดสะนาทคือ มิดหนีบหมาก มิดหนีบ สีเสียด มาตั้งไว้กลางขันหมากและถือว่ามีดสะนาทเป็นหลักเป็นตัวเปรียบเทียบกับ มิดจะใช้ประโยชน์ได้ต้องมี ๒ ขา และจะต้องติดกันเหมือนคนเราจะมีชีวิตปลอดภัยต้องมีมิตร เป็นมิตรกันในทุกแห่ง คนจะต้องมีเพื่อน คอยช่วยเหลือซึ่งกันและกันเหมือนมิดสะนาท จะอยู่คนเดียวโดดเดี่ยวไม่ได้ แล้วทำพิธีผูกแขนให้คู่เสี่ยว

(๒) แบบที่ ๒ เมื่อคู่เสี่ยวมาพร้อมกันแล้ว ก่อนจะผูกเสี่ยวผู้เป็นประธานจะนำเกลือ พริก มาวางไว้ ต่อหน้าในพิธี โดยให้เกลือกับพริกเป็นตัวเปรียบ เกลือมีคุณสมบัติคือเค็มไม่จี๊ดจาง พริกเผ็ดไม่เลือกที่ เสี่ยว จะต้องมิดลักษณะรักษาคุณสมบัติคือรักกันให้ตลอดไป เหมือนเกลือรักษาความเค็ม แล้วจะทำพิธีผูกแขนให้คู่ เสี่ยว

(๓) แบบที่ ๓ เป็นแบบที่ง่ายก็คือ เมื่อคู่เสี่ยวพร้อมแล้ว ผู้เป็นประธานก็จะผูกแขนให้คู่เสี่ยว และ อวยชัยให้พร ใช้คำพูดเป็นหลักในการโน้มน้าวให้คู่เสี่ยวรักกันและกัน

(๔) แบบที่ ๔ เป็นแบบที่มีการจองคู่เสี่ยวกันไว้ก่อน หรือมีการพิจารณาเด็กที่รักกัน ไปด้วยกัน ทั้งๆที่เด็กไม่รู้อาจจะเป็นคู่เสี่ยวกัน จึงนำเด็กมาผูกเสี่ยวกันโดยการเห็นดีเห็นงามของผู้หลักผู้ใหญ่ โดยผู้เป็น ประธานจะนำผ้ายผูกแขนมาผูกให้คู่เสี่ยวต่อหน้าบิดามารดาของคู่เสี่ยว ให้รับรู้ความรักของเด็กทั้ง ๒

(๕) แบบที่ ๕ เป็นพิธีผูกเสี่ยวแบบผู้ใหญ่ คือ ผู้ใหญ่ที่รักกันมาตั้งแต่เด็กหรือมาชอบพอกันเมื่อโต แล้ว รักรับราชการด้วยกัน ทำธุรกิจด้วยกัน หรือด้วยเหตุผลอื่นก็ตาม มีใจตรงกันจะผูกเสี่ยวก็ขอให้ผู้หลัก ผู้ใหญ่ผูกแขนเป็นเสี่ยวกันให้ หรือผูกในพิธีผูกเสี่ยวที่จัดขึ้นเป็นกิจจะลักษณะก็ได้

๔) การผูกเสี่ยวที่ขอนแก่น

การผูกเสี่ยวที่ขอนแก่น เกิดมีขึ้นเป็นทางการปี ๒๕๒๓ ในงานเทศกาลไหม จังหวัดขอนแก่น โดย การดำริของศูนย์วัฒนธรรมอีสานมหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งมีศาสตราจารย์วิชัย วัฒนศัพท์ อดีตอธิการบดี มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นประธานขณะนั้นมีชื่อว่า ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน ได้ร่วมกับนายจรินทร์ กาญจ โนนัย และท่านผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่นในขณะนั้น คือนายชำนาญ พงษา โดยได้ความคิดจากการจัด ประเพณีผูกเสี่ยวที่ กิ่ง อ.เปือยน้อย จัดโดยนายเลื่อน รัตนมงคล หัวหน้ากิ่งในขณะนั้น และได้จัดเกือบทุก ปีจนทุกวันนี้ รวมแล้ว ๑๖ ครั้ง ปีนี้เป็นปีที่ ๑๗ (มีงบจัดประเพณีผูกเสี่ยวอยู่หนึ่งปี) การจัดประเพณีผูกเสี่ยวที่ขอนแก่นนี้ ได้ประยุกต์เอาวิธีผูกเสี่ยว ๕ วิธีดังกล่าว มาจัดให้ยิ่งใหญ่และ เหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบัน โดยผนวกเอาพิธีกรรมต่างๆ เข้ามาด้วย ทำให้งานผูกเสี่ยวยิ่งใหญ่และมี ความหมายยิ่งขึ้นดังนี้

- (๑) มีการให้คู่เสี่ยวจองการผูกเสี่ยวโดยการหาคู่มาเอง
- (๒) ให้อำเภอต่างๆ ในจังหวัดขอนแก่นส่งคู่เสี่ยวจากอำเภอเข้าร่วมผูกเสี่ยว
- (๓) มีพานบายศรีที่ใหญ่โตเป็นพานหลัก มีพราหมณ์ หรือหมอสวดมนต์ช่วย มีการรำบายศรีก่อน จะทำ พิธี และมีการมอบเกียรติบัตรคู่เสี่ยว
- (๔) มีการจัดประกวดพานบายศรี
- (๕) มีการจัดเลี้ยงแบบ “พาแลง” ขึ้นในงานผูกเสี่ยว เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองคู่เสี่ยว
- (๖) มีผู้หลักผู้ใหญ่ เช่น รัฐมนตรี หรือผู้แทนมาเป็นประธานในพิธี และนำผูกแขนคู่เสี่ยว
- (๗) มีพระสงฆ์มาร่วมประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อสวัสดีมงคลต่อคู่เสี่ยว
- (๘) จัดให้มีแขกมงคลเป็นผู้ผูกแขนคู่เสี่ยว และมีแขกผู้มีเกียรติร่วมอวยพรและเป็นสักขีพยาน

จุดประสงค์สำคัญของประเพณีผูกเสี่ยว

ในการจัดประเพณีผูกเสี่ยว มีจุดประสงค์สำคัญอยู่ ๔ ประการ คือ ๑. เพื่อให้คนในชาติเข้าใจคำว่า “เสี่ยว” อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ๒. เพื่อฟื้นฟู อนุรักษ์ ประเพณีอันดีงามของอีสานไว้เป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” ๓. เพื่อปลุกเร้าให้คนในชาติตระหนักถึงความเป็นมิตรกัน ๔. เพื่อนำค่าแห่งมิตรภาพ ไปร่วมพัฒนาประเทศชาติ และขยายผลการผูกเสี่ยวไปสู่คนในชาติให้มาก ยิ่งขึ้น จำนวนคู่เสี่ยว การผูกเสี่ยวในปีแรกจำนวน ๒๐๐ คู่ ปีต่อๆ มา ได้ถือมา ๑๐๐ คู่ เป็นหลักและถือเอาโอกาสอันควรเป็นตัวเลขกำหนด เช่น ๙๐ คู่ สำหรับปี ๙๐ พรรษาสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เป็นต้น ในปี ๒๕๓๗ มีคู่เสี่ยวมาร่วมผูกเสี่ยวในพิธี ๕๐ คู่ มาร่วมผูกเสี่ยวในคุ้มวัฒนธรรมตอนกลางคืนตลอดงาน ๑๔๘ คู่ รวมทั้งสิ้น ๑๙๘ คู่ เฉลี่ยแล้วปีละประมาณ ๑๐๐ คู่ ๑๔ ปี ที่ผ่านมาจะได้คู่เสี่ยวไม่ต่ำกว่า ๑๔๐๐ คู่ สำหรับปี (๒๕๓๘) คณะกรรมการก็ถือโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองสิริราชสมบัติ ได้เป็นปีที่ ๕๐ จึงจัดคู่เสี่ยวจำนวน ๕๐ คู่ โดยให้อำเภอต่าง ๆ จัดหาคู่เสี่ยวให้อำเภอละ ๒ คู่และคู่เสี่ยว จากสถาบันต่างๆ อีก รวมเป็น ๕๐ คู่ เพื่อร่วมพิธีในวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ นอกจากนั้น ในเทศกาลไหมปี ๒๕๓๕

คณะกรรมการได้ริเริ่มให้มีการผูกเสี่ยวทุกคืนเป็นครั้งแรกมีคู่ เสี่ยวมาผูกเสี่ยวกันเป็นจำนวนมาก เห็นว่าเป็นผลดี จึงจัดให้มีการผูกเสี่ยวเช่นนั้นมาทุกปี ปี ๒๕๓๘-๒๕๓๙ และ ๒๕๔๐ นี้จึงจัดให้มีการผูกเสี่ยวที่คุ้มศิลปวัฒนธรรมทุกคืนเช่นเดิม คาดว่าจะมีผู้สนใจมาผูกเสี่ยวอย่างปีที่แล้ว การผูกเสี่ยวเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นการสร้างมิตรภาพที่จะหาที่ใดไม่ได้อีกแล้ว นอกจากนี้อีสาน ณ จังหวัดขอนแก่น ท่านที่สนใจจะผูกเสี่ยวสามารถแจ้งความจำนงได้ที่จังหวัดขอนแก่น และโครงการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น โทร. ๒๔๑๓๓๑-๙ ต่อ ๒๓๙๙ ทุกวันในเวลาราชการ

๒. งานประเพณีสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณ เสียงแคน และถนนข้าวเหนียว

เทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายน ของทุกปี บริเวณบึงแก่นนครซึ่งเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และชุมนุมสังสรรค์ของชาวขอนแก่น

๑) ความสำคัญ เป็นงานที่จัดขึ้นเพื่อชุมนุมสังสรรค์ของชาวขอนแก่นในงานนี้จะตกแต่งด้วยดอกไม้หลากสี เพื่อความสวยงามและแนวคิดสร้างสรรค์จุดเด่นของงานจะเป็นความงามของขบวนรถบุปผาชาติเสียงเพลงและสาวงาม

๒) ความเป็นมาของถนนข้าวเหนียว

แต่เดิมจังหวัดขอนแก่นไม่ค่อยมีแหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจ และแหล่งท่องเที่ยวส่วนใหญ่ก็อยู่ห่างจากตัวเมืองทำให้เมื่อมีการจัดงานประเพณีต่าง ๆ จึงไม่มีผู้มาเยือนมากมายนักเทศบาลนครขอนแก่นมีความคิดที่จะผลักดันให้จังหวัดขอนแก่นให้เป็นสุดยอดงานสงกรานต์อีสานจึงได้เสนอถนนสายหลักที่เล่นน้ำสงกรานต์ได้สนุกสนาน เช่นเดียวกับถนนข้าวสารที่กรุงเทพฯ จึงใช้ชื่อสถานที่เล่นสงกรานต์ที่ขอนแก่นว่า "ถนนข้าวเหนียว" เพื่อรองรับการเล่นสงกรานต์ของคนขอนแก่น คนภาคอีสาน และคนจากที่อื่นๆ ในปี ๒๕๔๕ โดยกำหนดสถานที่ที่จัดเป็นถนนข้าวเหนียวขึ้นที่บริเวณถนนหลังสำนักงานเทศบาลนครขอนแก่นซึ่งก็ได้รับการตอบรับเป็นอย่างดีจากประชาชนชาวขอนแก่นและใกล้เคียงแต่เนื่องจากถนนดังกล่าวมีความคับแคบ การจัดงานในปี ๒๕๔๖ จึงย้ายมาอยู่ที่ถนนศรีจันทร์ ซึ่งมีกิจกรรมจัดขึ้นให้สนุกสนานกันเต็มที่ตั้งแต่วันที่ ๑๓ - ๑๕ เมษายน โดยมีเวทีกิจกรรมที่น่าสนใจมากมาย ทำให้ถนนศรีจันทร์แห่งนี้มีสีสันแห่งความสนุกตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา เทศบาลจึงได้ปรับรูปแบบการจัดงานเป็น "สุดยอดสงกรานต์อีสานเทศกาลดอกคูณเสียงแคน และถนนข้าวเหนียว" โดยแบ่งการจัดกิจกรรมเป็น ๒ โซนคือบริเวณบึงแก่นนคร เป็นโซนของวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ส่วนที่ถนนข้าวเหนียว (ถนนศรีจันทร์) เป็นโซนกิจกรรมตามสมัยนิยมทำให้งานสงกรานต์ที่จังหวัดขอนแก่นได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศหลั่งไหลมาเที่ยวสงกรานต์เพิ่มขึ้นทุกปีจนได้รับการบรรจุให้เป็นหนึ่งในกิจกรรมสุดยอดประเพณีสงกรานต์ในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศที่ประชาชนให้ความสนใจมาเที่ยวเป็นจำนวนมาก

ภาพประกอบที่ ๔.๕ งานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น^๔

๔.๑.๔ อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น

อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษาแหล่งอารยธรรมในจังหวัดขอนแก่นทั้งที่เป็นโบราณวัตถุ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต พร้อมทั้งศึกษาเอกสารที่บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในรูปของหนังสือ ตำรา เอกสารวิชาการ บทความ และงานวิจัย พบว่า จังหวัดขอนแก่น เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมมาช้านานแล้ว มีการตั้งชุมชนอยู่อาศัยกันมาไม่น้อยกว่า ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว และอยู่ต่อเนื่องกันมาหลายยุคหลายสมัย มีโบราณสถาน และโบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นจำนวนมาก ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อเนื่องมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน สรุปได้ดังนี้

๑. อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์

อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นั้นก็แสดงว่าจังหวัดขอนแก่นได้มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ที่เป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) อารยธรรมโนนนกทา

อารยธรรมโนนนกทา คืออารยธรรมที่ถูกค้นพบที่บริเวณโนนนกทา บ้านนาดี ตำบลบ้านโคก อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น จึงตั้งชื่ออารยธรรมตามแหล่งที่ขุดค้นพบ สำหรับสิ่งที่ขุดค้นพบได้แก่ โครงกระดูกมนุษย์และเครื่องปั้นดินเผา จากการสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณวัตถุ ได้ทำการขุดค้นป่าช้าโบราณดึกดำบรรพ์ พบชั้นดิน ๘ ชั้น เรียงกันอยู่ใต้ดินอีก ๑๒ ชั้น ในชั้นดิน ๘ ชั้น มีหลักฐานที่แน่นอนบ่งถึงการทำเครื่องสำริด ส่วนในชั้นดินอีก ๑๒ ชั้น พบทั้งเครื่องสำริดและเหล็ก เครื่องสำริดพบเป็นครั้งแรกในชั้นดินที่ ๒๐ การกำหนดอายุโดยพิสุจน์คาร์บอน ๑๔ จากชั้นดินที่

^๔ ภาพงานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น , แหล่งที่มา: <http://www.dhammathai.org/culture/songkrankhonkaen.php> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖]

๑๙ ปรากฏว่ามีอายุ ๔,๒๗๕ มาแล้ว (คืออาจคลาดเคลื่อนได้ไม่มากนักไม่น้อยเกิน ๒๐๐ ปี) หมายความว่าได้มีการทำเครื่องสำริดที่นั่นมากกว่า ๑,๐๐๐ ปี ก่อนที่จะเริ่มทำเครื่องสำริดที่ประเทศจีนในสมัยราชวงศ์ซาง และก่อนที่เจ้าของวัฒนธรรมฮาร์ปปาในลุ่มแม่น้ำสินธุ ประเทศอินเดีย จะเริ่มทำเครื่องสำริดเกือบหรือกว่า ๑๐๐ ปี

๒) อารยธรรมโนนชัย อยู่ที่บ้านโนนชัย อำเภอมือง ๓ ลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ พบหลักฐานการตั้งชุมชน เมื่อ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว มีการทำนาข้าว และผลิตเครื่องใช้เหล็ก และสำริด มีการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนร่วมสมัยที่ห่างไกล มีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิด มีการใช้ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเคลือบน้ำโคลนสีแดง และเขียนลายสี

๒. อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์

อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์ ที่ค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่ สมัยประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัย อยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) อารยธรรมโนนเมือง อยู่ที่บ้านนาโพธิ ตำบลชุมแพ อำเภอุมชุมแพ เป็นที่อยู่อาศัยของ ชุมชนโบราณที่มีการพัฒนาต่อเนื่อง ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ประมาณ ๒,๕๐๐ ปี มาแล้ว ตลอดมาจนถึงสมัยทวารวดี ระยะนี้มีการขุดคุ้ยน้ำเป็นคูเมืองสร้างคันดินเป็นกำแพงเมือง เป็น ขอบเขตเมืองสองวงซ้อนกัน เมืองนี้ได้อยู่มาจนถึงสมัยลพบุรีจึงทิ้งร้างไปในที่สุด เมืองชั้นในรูปทรง ค่อนข้างกลม มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๔๒๐ เมตร เมืองชั้นนอกรูปทรงยาวรีมีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๖๐๐ เมตร มีเสมาหินทรายปักอยู่ในเมืองและพื้นที่โดยรอบ จากการขุดค้นพบว่า มีการฝังศพเป็นจำนวนค่อนข้างมาก นับว่าเป็นโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดขอนแก่น

ภาพประกอบที่ ๔.๖ เมืองโบราณโนนเมือง

๒) อารยธรรมบ้านเมืองเพี้ย อยู่ที่บ้านเมืองเพี้ย ตำบลเมืองเพี้ย อำเภอบ้านไผ่ ลักษณะ เมืองเป็นเนินดินรูปวงรี เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๒ กิโลเมตร มีคูน้ำคันดินล้อมรอบสองชั้น จากการ สสำรวจพบภาชนะบรรจุกระดูก แห้งหินบดยา แม่พิมพ์แหวนหรือกำไลดินเผา พระพุทธรูปปางสมาธิทำ ด้วยหินทราย เครื่องมือเหล็ก เครื่องประดับสำริด ลูกปัดแก้ว และหิน บริเวณเมืองยังมีใบเสมาหิน ทรายทั้งแบบเรียบ และแบบมีลวดลายหม้อน้ำ

๓) อารยธรรมชัยวาน อยู่ที่บ้านโพธิ์ไชย ตำบลโพธิ์ไชย กิ่งอำเภอกอโกโพธิ์ไชย ตัวเมืองมี รูปทรงเป็นวงรี ลักษณะเป็นเนินดินมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ ๘๐๐ เมตร ใน บริเวณเมืองพบโบราณวัตถุเนื่องในพระพุทธศาสนาหลายประเภท และโบราณวัตถุสมัยก่อน

ประวัติศาสตร์บางส่วน โบราณวัตถุที่สำคัญคือ พระเจ้าใหญ่พระพุทธรูปปางสมาธิทำด้วยหินทราย ได้พบกลุ่มเสมาอีกสามกลุ่ม กลุ่มแรกอยู่บริเวณใกล้กับพระเจ้าใหญ่ มีเสมาปักอยู่รอบเนินดินทั้งแปดทิศ กลุ่มที่สองเรียกว่าสิมมะลืออยู่หกหลัก กลุ่มที่สามอยู่บริเวณวัดป่ามีประมาณสิบกว่าหลัก

๔) อารยธรรมดงเมืองแอม อยู่ที่บ้านดงเมืองแอม ตำบลดงเมืองแอม อำเภอลำทะเมนชัย เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย มีขนาดตามแนวตะวันออก-ตะวันตกประมาณ ๒,๔๐๐ เมตร มีผังเมืองเป็นเมืองแฝดสองวงต่อเนื่องกัน เมืองทางด้านทิศตะวันตกมีรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน เมืองทางด้านทิศตะวันออก มีรูปทรงวงรีแต่ด้านทิศใต้ขยายแผ่อ้อมไปทางทิศตะวันตก พบศิลาจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันเป็นจารึกบนแผ่นหินทราย จารึกด้วยภาษาสันสกฤต อักษรปัลลวะ มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อความกล่าวถึงพระนามมเหศวรมัน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งอาณาจักรเจนละ พบร่องรอยการอยู่อาศัยมาตั้งแต่ก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ชากโบราณสถานศิลาแลงในวัฒนธรรมลพบุรี

๓. อารยธรรมสมัยทวาราวดี

อารยธรรมสมัยทวาราวดี ที่ถูกค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยทวาราวดีซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ว่าเป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง อยู่ที่บ้านโนนสะอาด ตำบลไชยสอ อำเภอลำทะเมนชัย เป็นประติมากรรมสลักบนหน้าผาเป็นรูปพระพุทธไสยาสน์ พระพุทธไสยาสน์องค์นี้สร้างตามพุทธศิลป์แบบทวาราวดี ผสมผสานกับฝีมือช่างท้องถิ่นอีสานตามคตินิยมการสลักภาพพระพุทธรูปบนผาหินหรือผนังถ้ำ ชาวขอนแก่นมีประเพณีปีนเขาขึ้นไปนมัสการองค์พระนอนนี้เป็นประจำทุกปี ในเดือนเมษายน

ภาพประกอบที่ ๔.๗ พระพุทธไสยาสน์ภูเวียง

๒) อารยธรรมบ้านบัวสิมมา อยู่ที่บ้านบัวสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอลำทะเมนชัย เป็นชุมชนโบราณในวัฒนธรรมทวาราวดี อยู่ต่อเนื่องมาถึงสมัยวัฒนธรรมลพบุรี พบกลุ่มเสมาหินทรายปักกระจายเป็นวงภายในบริเวณวัดหนองสระพัง มีขนาดต่างๆ กัน บางแผ่นสลักเป็นเสารองรับวงล้อพระธรรมจักรตามแบบศิลปะอินเดีย บางแผ่นทำลวดลายแกนกลางเป็นสันรูปสลับหินทรายแกะสลักเป็นเศียรนาคฝังจมทรายอยู่บริเวณเดียวกัน นอกจากนี้บริเวณใกล้เคียงยังมีเนินดินที่พบโบราณวัตถุเป็นกลุ่มๆ อีก ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก ตอนปู่ตามีฐานรากโบราณสถานศิลาแลง สระน้ำโบราณ แลเสมานหินทรายสาม
แผ่นเคยพบพระพุทธรูปสำริด และพระพุทธรูปหินอ่อนสีขาว

กลุ่มที่สอง อยู่ที่โนนกกแจงใกล้ดินปู่ตาพบเสมาสีแผ่น

กลุ่มที่สาม ที่ดอนตาล พบร่องรอยโบราณสถานและเศษภาชนะดินเผาเล็กน้อย

หลักฐานที่พบในชุมชนโบราณบ้านบัวสิมมาแสดงให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่มีขนาดใหญ่
พอสมควร มีพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แทนศาสนสถานอยู่หลายแห่ง และอาจเป็นการรวมกลุ่มกันของชุมชนก่อน
ประวัติศาสตร์ตอนปลาย เพื่อพัฒนาระบบเป็นสังคมเมือง

๓) อารยธรรมท่ากระเสริม อยู่ที่บ้านท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง เป็นเมืองโบราณมีคูน้ำ
คันดินล้อมรอบ ลักษณะเป็นเนินดินรูปวงรี กว้างประมาณ ๘๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๑,๐๐๐ เมตร
ปัจจุบันคูเมืองแทบทุกด้านถูกทำลาย บริเวณกลางเนินดินเป็นที่ตั้งวัดป่า หรือวัดโนนเมืองเก่า ทางวัด
ได้นำเสมานที่พบบริเวณตัวเมืองมาปักล้อมรอบโบสถ์ใหม่

๔. อารยธรรมสมัยลพบุรี

อารยธรรมสมัยลพบุรี ที่ถูกค้นพบในจังหวัดขอนแก่น ที่มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยลพบุรี
ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ที่เป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่และมีความ
เจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ มีดังนี้

๑) ปราสาทเปือยน้อย อยู่ที่บ้านหัวขัว ตำบลเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย เป็นเทวสถาน
ในศาสนาพราหมณ์ มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ รูปแบบศิลปะแบบบาปวน นครวัดของ
ขอม ประกอบด้วยกลุ่มปราสาทอิฐสามหลัง ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลงฐานเดียวกัน ทางมุมด้านทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้มีอาคารบรรณาลัยอยู่หนึ่งหลัง ทั้งหมดมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีซุ้มประตู (โคปุ
ระ) ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง คือด้านทิศตะวันออก และทิศตะวันตก และมีคูน้ำรูปเกือกม้าล้อมรอบ
อีกชั้นหนึ่ง ด้านหน้าสุดมีขาลาที่ยกระดับดินสูงกว่าเบื้องล่าง ถัดไปทางด้านทิศตะวันออกอีกฟากถนน
มีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่ชื่อสระวงษ์ พบหินทรายสลักซึ่งเป็นส่วนประกอบอาคารที่สวยงาม หลายชิ้น
เช่นทับหลังนารายณ์บรรทมสินธุ์ หน้าบันของบรรณาลัยรูปอุมาเมศวร ทับหลังรูปคชลักษณ์ และพบ
จารึกที่รอบประตูปราสาทประธาน อักษรขอมโบราณภาษาสันสกฤต กล่าวถึงชื่อนิสิวันตยา และ
พระฤๅษีไวศัมปายนา การก่อสร้างและพิธีบูชาโยนิ มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ พบแผ่นหิน
สลักรูปเทพพระเคราะห์และเทพผู้รักษาทิศ

ปราสาทเปือยน้อยขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๘ กำหนด
ขอบเขตโบราณสถาน ๘ ไร่ ๒ งาน ๕๒ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕

๒) กู่แก้ว อยู่ที่บ้านหัวสระ ตำบลดอนช้าง อำเภอเมือง เป็นโบราณสถานสำคัญอีกแห่ง
หนึ่งของจังหวัดขอนแก่น สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่ง
อาณาจักรขอม มีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ กู่แก้วเป็นศาสนสถานประจำโรงพยาบาลใน
สมัยนั้นที่เรียกว่าโรคยาศาล สร้างด้วยศิลาแลง และหินทรายประกอบด้วยปราสาทประธานทรง
สี่เหลี่ยม มีมุขด้านข้างและบรรณาลัยเป็นอาคารสี่เหลี่ยมขนาดเล็กอยู่ที่มุมด้านหน้า มีกำแพงศิลาแลง
ล้อมรอบโดยมีซุ้มประตู (โคปุระ) ทางด้านทิศตะวันตก นอกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระ
น้ำกรูขบด้วยศิลาแลงหนึ่งสระ

คูแก้วขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๕ และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน จำนวน ๒ ไร่ ๒ งาน ๑๔ ตารางวา จากการขุดแต่งได้พบโบราณวัตถุที่เป็นหลักฐานสำคัญหลายชิ้น ได้แก่ ศิลากาจิกรูปเคารพศิลปะสมัยขอมมีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ คือพระวัชรสัตว์ พระโพธิสัตว์วัชรปาณีทรงครุฑ และรูปเทพบนหลังสัตว์

๓) กุ๋บ้านนาคำน้อย (กุ๋ประภาชัย) อยู่ที่บ้านนาคำน้อย ตำบลบัวใหญ่ อำเภอน้ำพอง เป็นศาสนสถานที่ยังเรียกว่า อโรคยาศาล สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีปราสาทประธานสร้างด้วยศิลาแลง ๑ หลัง บรรณาลัย ๑ หลัง มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ มีซุ้มประตู (โคปุระ) อยู่ทางด้านทิศตะวันออกด้านเดียว นอกกำแพงด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีสระน้ำ กรูขอบด้วยศิลาแลงอยู่หนึ่งสระ จะเห็นว่าองค์ประกอบของกุ๋บ้านนาคำน้อย กับกุ๋แก้วนั้นเหมือนกัน

กุ๋บ้านนาคำน้อยขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และกำหนดขอบเขตโบราณสถานพื้นที่ ๓ ไร่ ๒ งาน ๒๙ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖

จากการขุดแต่ง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้พบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก และหลายประเภทด้วยกันเช่น เศียรพระวัชรสัตว์ ชิ้นส่วนจารึก และพระพุทธรูปบุเงิน - บุษทอง เป็นต้นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมล้านช้าง

๔) รอยพระพุทธรูปหินลาดและแหล่งตัดหิน อยู่ที่บ้านหนองดับเต่า ตำบลป่าปอ อำเภอบ้านไผ่ บริเวณลานหินทรายทางด้านทิศเหนือของวัดป่า มีรอยพระพุทธรูปข้างซ้ายหนึ่งรอย ยาว ๑๗๒ เซนติเมตร ปลายพระบาทกว้าง ๘๐ เซนติเมตร สันพระบาทกว้าง ๔๐ เซนติเมตร มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓

ในบริเวณลานหินเดียวกันมีร่องรอยการสกัดหินไปใช้งานสองจุดด้วยกัน เป็นหินทรายสีแดง รอยสกัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๖๕-๘๐ เซนติเมตร ยาวประมาณ ๑๕๐-๑๘๐ เซนติเมตร ลักษณะเนื้อหินและขนาดใกล้เคียงกับหินทรายที่ใช้ก่อสร้างปราสาทเป็อยน้อย ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ ๑๒ กิโลเมตร

๕. อารยธรรมสมัยล้านช้าง

อารยธรรมสมัยล้านช้าง เป็นยุคที่คนจังหวัดขอนแก่นได้รับอิทธิพลของอาณาจักรล้านช้าง ไม่ว่าจะเป็นปรัชญา ความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิต ตามแบบฉบับล้านช้าง ซึ่งได้แก่

๑) อารยธรรมบ้านขาม ซึ่งมีจุดศูนย์กลางอยู่ที่วัดเจติยภูมิ บ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอคำชะอี ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของจังหวัดขอนแก่น มีหลักปรากฏชัดเจนคือ**พระธาตุขามแก่น** จากการศึกษาทางสถาปัตยกรรมพบว่าพระธาตุรูปแบบนี้น่าจะสืบทอดรูปทรงมาจากพระธาตุศรีสองรัก ที่อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลยซึ่งสร้างขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ และพระเจ้าไชยเชษฐา เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แต่รูปทรงของเจดีย์องค์นี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากต้นแบบเดิมไปพอสมควร รูปแบบที่เป็นอยู่ปัจจุบัน สันนิษฐานว่า มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕

พระธาตุขามแก่นขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสำคัญของชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และกำหนดขอบเขตโบราณสถาน พื้นที่ ๒ งาน ๖๒ ตารางวา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๐

๔.๒ ภูมิปัญญาอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๔.๒.๑ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน คือองค์ความรู้ ความสามารถของบรรพบุรุษอีสานที่ประดิษฐ์ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเครื่องมือทำมาหากิน สิ่งอำนวยความสะดวก ศิลปะ วัฒนธรรม จารีตประเพณี เช่น เครื่องจักสาน เครื่องมือจับสัตว์ เครื่องนุ่งห่ม การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้ เกิดจากการสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษ แล้วถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงยุคปัจจุบัน สำหรับภูมิปัญญาอีสานในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยขอยกเอาภูมิปัญญาอีสานที่มีความโดดเด่นเพียง ๖ ด้าน ดังนี้ ๑) ภูมิปัญญาการแพทย์ ๒) ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ ๓) ภูมิปัญญาการจักสาน ๔) ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ๕) ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม ๖) ภูมิปัญญาการทอผ้า

๑. ภูมิปัญญาการแพทย์

คนอีสานรู้จักการใช้สมุนไพรมาตั้งแต่สมัยโบราณ ก่อนที่ระบบการแพทย์แผนปัจจุบันจะถูกนำเข้ามาเผยแพร่ การใช้สมุนไพรในการบำบัดรักษาโรคก็ยังคงมีการใช้อยู่ทั้งในเขตเมืองและในเขตชนบท โดยเฉพาะในเขตชนบทที่ห่างไกลตัวเมืองนั้นจะมีหมอยาสมุนไพรประจำหมู่บ้าน โดยหมอยาสมุนไพรจะทำการรักษาโรคขั้นพื้นฐานให้กับคนในหมู่บ้านก่อนที่จะส่งไปรักษาที่โรงพยาบาล เพื่อให้หมอทางโรงพยาบาลรักษาตามขั้นตอนของแพทย์แผนปัจจุบันต่อไป ดังนั้นหมอพื้นบ้านจึงมีความสำคัญมากในยามเจ็บป่วยของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ตามชนบทห่างไกล การรักษาโรคด้วยหมอพื้นบ้านจึงถือว่าเป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งของคนอีสานมาตั้งแต่บรรพบุรุษจนถึงทุกวันนี้

๑) หมอพื้นบ้านหรือหมอยา

หมอพื้นบ้านหรือหมอยา คือผู้รักษาผู้ป่วยด้วยยาสมุนไพร ด้วยการเป่า ด้วยการสีกยา ด้วยการจับเส้นเอ็น ด้วยน้ำมันต์ เป็นต้น การรักษาด้วยวิธีการเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาอีสานที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษล้านช้างและการรักษาแบบพื้นบ้านนี้ยังสืบทอดมาถึงปัจจุบันนี้ ถึงแม้ในปัจจุบันมีความเจริญด้านการแพทย์และเป็นที่ ทุกคนสามารถเข้าถึงบริการในการรักษาตามสถานพยาบาลหรือตามโรงพยาบาลต่างๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชน แต่ถึงกระนั้นการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณก็ยังไม่เสื่อมคลายไปจากสังคมอีสาน แต่กลับกันปัจจุบันแพทย์แผนโบราณได้มีการพัฒนาและเป็นที่ยอมรับของคนในสังคมอย่างมาก โดยมีการเปิดหลักสูตรแพทย์แผนไทยในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในประเทศไทย และมีการรักษาตามโรงพยาบาลต่างๆ คู่กันไปกับแพทย์แผนปัจจุบัน สำหรับหมอยาแบ่งออกดังนี้

๒) หมอยาฮากไม้ (รากไม้) คือหมอยารากไม้หรือหมอยาสมุนไพร ซึ่งเป็นหมอที่ทำการรักษาผู้ป่วยและรักษาสัตว์ด้วยสมุนไพร สำหรับยาสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่มหลัก^๕ ดังนี้

(๑) สมุนไพรที่เป็นพืช คือหมอยาจะมีความรู้สรรพคุณของต้นไม้แต่ละชนิดว่า มีคุณสมบัติในการรักษาโรคอะไรและจะใช้ส่วนไหนของพืชในการทำยา พืชบางชนิดอาจจะใช้ลำต้น ใช้เถาเครือ ใช้รากเหง้า ใช้ใบ ใช้ดอกในการทำยา

^๕ วัฒนาพร ชินพรและคณะ, การใช้สมุนไพรในชุมชน อำเภอคำม่วง และกิ่งอำเภอสามชัย จังหวัดกาฬสินธุ์, (กาฬสินธุ์: โรงพยาบาลคำม่วง, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙-๒๐.

(๒) สมุนไพรที่เป็นสัตว์ คือหมอยาจะมีความรู้สรรพคุณสัตว์แต่ละชนิดว่า มีคุณสมบัติในการรักษาโรคอะไรและจะใช้ส่วนไหนของสัตว์ในการทำยาจะมีทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ เช่น เปือกห้อย กระดุกสัตว์ เขาสัตว์ หนังสัตว์ น้ำมันสัตว์ เป็นต้น

(๓) แร่ธาตุ คือ จำพวกแร่ธาตุที่สลายตัวยากและสลายตัวย่าง่าย

ตัวยาสมุนไพรทั้ง ๓ ชนิดนี้ จะใช้ตามสัดส่วนของยาแต่ละชนิดในการรักษาโรค และในขณะเดียวกันก็มีการรักษาควบคู่ไปกับคาถาอาคม โดยมีการเสกเป่าก่อนการรักษา เช่น การปลุกเสกยาก่อนปรุงหรือผสมตัวยาเพื่อเอาเคล็ดในการรักษาโรค สำหรับการปลุกเสกยาของหมอพื้นบ้านแต่ละคนล้วนมีสูตรที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากครูบาอาจารย์โดยมีการสืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น เพราะคนโบราณมีความเชื่อว่าทุกอย่างนั้นมีจิตวิญญาณ โดยเฉพาะวัตถุต่างๆ นั้นเมื่อนำมาปรุงเป็นยา ก็จะต้องมีการปลุกเสกก่อนจึงจะมีความศักดิ์สิทธิ์หรือมีคุณค่าทางยา ความเชื่อในการเข้าป่าเก็บยาสมุนไพรมาทำยารักษาโรคจะต้องขุดหรือตัดยาผู้ตัดต้องอยู่ทางทิศตะวันตกของต้นยาในตอนเช้าเพื่อที่จะไม่ให้เงาของเราไปทับต้นไม้ที่เราจะเอาไปทำยา มิฉะนั้นจะถือว่าเป็นการลบหลู่คุณของยา ซึ่งจะทำให้ยาไม่มีสรรพคุณดีเท่าที่ควร ด้วยความเชื่อว่ายาดีต้องมีเทพรักษาคุ้มครอง

๓) หมอเป่า คือหมอที่มีวิธีการในการรักษาโรคด้วยการเสกเป่า ส่วนมากจะเคี้ยวสมุนไพรประกอบในการเป่า เช่น เคี้ยวหมากเป่า เคี้ยวกระเทียมเป่า หมอเป่ารักษาโรคต่างๆ เช่น ฝี โรคกำเริบ (เด็กที่คลอดใหม่มักร้องไห้ในเวลากลางคืน) ปวดศีรษะด้านเดียว ตลอดจนโรคผิวหนังบางชนิด เช่น งูสวัด (โรคติดเชื้อไวรัส มีสาเหตุมาจากเชื้อไวรัสชนิดเดียวกับเชื้อที่เป็นสาเหตุของโรคอีสุกอีใส) หมอเป่าก็จะทำการรักษาด้วยการเป่า โดยพิธีกรรมและอุปกรณ์ประกอบในการเป่ารักษาตามที่ตนได้เคยรักษาแบบสืบทอดกันมา

๔) หมอน้ำมันต์ คือหมอที่ใช้คาถาอาคมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยการเสกคาถาลงในน้ำทำเป็นน้ำมันต์แล้วทำการพรมลงไปยังคนไข้หรือให้ดื่มกินน้ำมันต์ เพื่อขับสิ่งชั่วร้ายที่เข้าสิงอยู่ในร่างกาย เช่น ฝีเข้า ถูกคุณไสยโดยการกระทำของผู้ไม่หวังดีในทางไสยศาสตร์ซึ่งเป็นเป็นเรื่องลึกลับไม่สามารถจะมองเห็นได้ในระดับของสามัญชนธรรมดา

๕) หมอเอ็น คือหมอนวดที่จับเส้นเอ็นคลายความปวดเมื่อยซึ่งเป็นที่แพร่หลายอยู่ในขณะนี้ โดยเฉพาะต้นตำรับหมอนวดวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) เป็นการบีบนวดเพื่อรักษาโรค ในขณะเดียวกันก็ยังมีหมออีกประเภทหนึ่งที่ได้รับการสืบทอดมาจากประเทศจีน คือหมอฝังเข็ม ก็ทำการรักษาโรคด้วยการฝังเข็มตรงจุดเส้นเอ็นที่มีอาการเจ็บป่วยนั้น แต่การรักษาโรคทั้งสองแบบนี้ก็มีจุดหมายเดียวกัน เช่น โรคอัมพฤกษ์ อัมพาต แก้วปวดเมื่อยตามร่างกาย นวดคลายเส้นเอ็น นวดคลายเครียดโดยการใช้หัวแม่มือและนิ้วชี้ ตลอดจนการใช้เท้าเหยียบไปตามร่างกายด้วยพิธีกรรมที่ได้ศึกษามา

๖) หมอเหยียบ คือการรักษาโรคด้วยการใช้เท้าเหยียบ ซึ่งเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์อาศัยศรัทธาและคาถาอาคมประกอบในการรักษาโรค สำหรับโรคที่ทำการรักษา เช่น โรคอัมพฤกษ์ โรคอัมพาต ปวดตามร่างกาย ตลอดจนโรคผิวหนังต่างๆ ส่วนวิธีการรักษา หมอจะเหยียบอาศัยความร้อนจากเหล็กที่นำไปเผาให้แดงแล้วเอาเท้าไปเหยียบน้ำมันงาที่ผสมกับน้ำมันมะพร้าวและผสมกับยาสมุนไพรต่างๆ ตามสูตรของหมอที่ทำการรักษา หลังจากเอาเท้าไปเหยียบน้ำมันแล้วก็เอาเท้าไปเหยียบเหล็กกล้าที่นำออกมาจากไฟ แล้วเหยียบเหล็กแดงแล้วก็เอาเท้าไปเหยียบคนป่วยอีกต่อหนึ่ง ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าอาการจะดีขึ้นหรือหายจากโรคภัยไข้เจ็บ

๗) **หมอน้ำมัน** คือการรักษาโรคอีกแขนงหนึ่งของคนโบราณอีสานที่สืบทอดกันมาถึงปัจจุบัน หมอน้ำมันจะรักษาโรคด้วยการทาน้ำมันแทนการนวดหรือแทนการเหยียบ ยาที่นำมารักษาทำมาจากน้ำมันสัตว์และน้ำมันพืช เช่น น้ำมันเสือ น้ำมันเลียงผา น้ำมันมะพร้าว น้ำมันงา น้ำมันที่ได้จากพืชตระกูลถั่วต่างๆ แล้วนำมาผสมกันตามอัตราส่วนที่กำหนดแล้วนำไปทาตามร่างกาย เพื่อรักษาโรคอัมพฤกษ์ อัมพาต ปวดตามร่างกาย ปวดตามข้อตามกระดูก เป็นต้น

๘) การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟ^๖

วิธีการรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟเป็นวิธีหนึ่งของการแพทย์พื้นบ้านอีสาน ใช้รักษาผู้ป่วยที่ได้รับบาดเจ็บจากอุบัติเหตุ เช่น ตกต้นไม้ ควายชน หรือรถจักรยานยนต์ล้ม ผู้ที่ได้รับอุบัติเหตุมีอาการเคล็ด ขัดยอก ฟกช้ำดำเขียว แผลถลอก การย่างไฟมีจุดเด่นในการแก้อาการเจ็บป่วย โดยช่วยให้เลือดลมในร่างกายไหลเวียนดี ทำให้เลือดกระจายและป้องกัน เลือดตกในหรือเลือดคั่งค้าง เป็นการให้ความร้อนที่เหมาะสมผ่านตัวยา สมุนไพร เพื่อให้ออกฤทธิ์และความร้อน อบอุ่นจะทำให้น้ำมันหอมระเหย ในสมุนไพร ช่วยบำบัดเลือดลมในร่างกายให้เป็นปกติ

การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟเป็นภูมิปัญญาอีสานที่ใช้รักษามาตั้งแต่บรรพบุรุษ การย่างไฟเป็นทั้งกระบวนการปฐมพยาบาลและรักษาผู้ที่ ประสบอุบัติเหตุที่มีการใช้มานานนับร้อยปี โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ ต่าง ๆ ในภาคอีสาน การย่างไฟมีวิธีการ ดังนี้

(๑) นำแคร่มาวางไว้ที่โล่ง ติดไฟใช้ไม้พินหรือถ่าน ไม้ที่นิยมนำ มาใช้ ได้แก่ จิก (เต็ง) ชี้เหล็ก สะแกนา จากนั้นเทข้าวเปลือกที่นึ่งใหม่ แล้วเกลี่ยกระจายให้ทั่วบริเวณแคร่ตามที่ต้องการ

(๒) วางสมุนไพรลงบนแคร่ให้ทั่ว (แล้วแต่สูตรตำรับ) พูผ้า หรือเสื้อที่ชุบน้ำแล้วบนชั้นของสมุนไพร (ต้องชุบน้ำก่อนอย่างเสมอและ หลังจากย่างได้ ๒-๓ ชั่วโมง ต้องพรมน้ำให้ชุ่ม) สำหรับสมุนไพรที่ใช้ในการรักษาผู้ป่วยด้วยการย่าง สมุนไพรหลัก ได้แก่ ใบนาค ใบเป่า ใบพับพิง เป็นต้น

(๓) ก่อนทำการรักษาให้ผู้ป่วยดื่มเหล้าขาว ๔๐ ดีกรี ๑-๒ กิง (ประมาณ ๓๐-๔๐ มิลลิลิตร) ผสมน้ำตาลทราย ๑-๒ ช้อนโต๊ะก่อน เพื่อป้องกันและรักษาอาการ “เลือดดีขึ้น” หมายถึง ภาวะเลือดตกใน ทำให้เลือดไม่แข็งตัว

(๔) ผู้ป่วยต้องอาบน้ำให้สะอาด โดยการอาบน้ำอุ่นที่มีส่วนผสม ของใบมะขามและใบหนาดต้มให้เดือด

(๕) ให้สวมเสื้อผ้าหลวม ๆ ระบายอากาศหรือถ่ายเทความร้อน ได้ดี เวลาอย่างไฟจะได้ไม่อบและร้อนเกินไป

(๖) การนอนบนแคร่ที่มีไอร้อน ต้องเฝ้าระวังหรือประเมิน อาการผู้ป่วยทุกระยะ เพื่อป้องกันไม่ให้ความร้อนมากเกินไปจนผิวหนัง ลวกพอง

(๗) ระยะเวลาที่ใช้ย่างขึ้นอยู่กับอาการของผู้ป่วย ว่าผู้มีอาการหนักมากน้อยเพียงใด หมอพื้นบ้านก็จะทำการวินิจฉัย แล้วจึงทำการรักษาโดยการย่างตามอาการนักเบา ซึ่งมีการย่างอยู่ ๓ ระยะ ดังนี้

ก. **ระดับเล็กน้อย** ย่างไฟครั้งละ ๒ - ๔ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๑ - ๒ วัน

ข. **ระดับปานกลาง** ย่างไฟครั้งละ ๓ - ๕ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๒ - ๔ วัน

^๖ กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๑๖๐.

ค. ระดับการเจ็บป่วยรุนแรง เช่น กระจกหัก หมดสติ ย่างไฟครั้งละ ๔-๗ ชั่วโมง ทำต่อเนื่อง ๓ - ๕ วัน

ปัจจุบันยังมีการถือปฏิบัติอยู่หลายชุมชน แต่ละชุมชน มีหลักการเหมือนกัน แต่อาจมีตำรายาที่ใช้ในการย่างไฟแตกต่างกัน ในการรักษาผู้ประสบอุบัติเหตุ การประกาศขึ้นบัญชี การย่างไฟ การรักษาผู้ป่วยด้วยการย่างไฟ ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

๙) การรักษาผู้ป่วยด้วยการสัทยา^๗

การรักษาผู้ป่วยด้วยการสัทยาเป็นภูมิปัญญาในการรักษาโรคของคนที่ส่านประเภทหนึ่ง เช่น สักเพื่อลดอาการปวดศีรษะ ลดอาการปวดบวมตามข้อ ถอนพิษต่าง ๆ โดยเฉพาะพิษจากแมงมุมกัด ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ น้ำยาที่ใช้ประกอบการสัทยาและวิธีการสัทยา

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา น้ำยาที่ใช้ประกอบการสัทยา ประกอบด้วย ว่านกระจาย ว่านแก้ว เส้นขอด ว่านขมิ้นขาว ว่านถอนพิษร้อยแปดและน้ำมันบั้งแดง ถ้าไม่มี ให้ใช้น้ำมันเลียงผาแทน แต่คุณภาพจะด้อยกว่าน้ำมันจากบั้งแดง การเตรียมน้ำยาเพื่อใช้ในการสัทยา ให้นำหัวว่านสดทั้งหมดมาหั่นให้เป็น ชิ้นบาง ๆ แล้วนำไปหุงกับน้ำมันมะพร้าวผสมกับน้ำมันงา โดยมี คาถากำกับในการสัทยา ส่วนการจับบั้งแดงมาใช้ต้องระวังเป็นพิเศษ เพราะถ้าถูกบั้งกัดอาจตายได้

วิธีการสัทยาเริ่มจากการหยดน้ำยาลงบริเวณที่ต้องการรักษา เช่น กรณีรักษาพิษให้หยดน้ำยา รอบ ๆ ปากแผล แต่ถ้ารักษาอาการปวดเมื่อย ให้หยดน้ำยาไปตามเส้นที่ต้องการรักษาอาการปวด จากนั้นใช้เข็มสัก บริเวณที่มีหยดน้ำยาทุกหยด ๕-๖ ครั้ง แขนงบริเวณผิว ๆ ไม่ลึกเหมือน การสักยันต์ เมื่อน้ำยาแห้งแล้ว ใช้สำลีชุบน้ำมันบั้งแดงหรือน้ำมันเลียงผา เช็ดบริเวณที่สักไว้ ตำรับพ่อแพง นาคะ อินทร์ มีคาถาในขณะที่เช็ดน้ำมัน ว่า “โอมสามเฒ่า โอมสามแก้ว โอมสามพาข้าว โอมเฒ่าผีโพง โอมเฒ่าผี พาย โอมสหายยาเด้อ มนตร์อันนี้กูชื้อยเลือดขึ้น มนตร์อันนี้กูชื้อย เลือดลง ว่าชิลงเลือดแล้วกูชื้อ เปาเลือดหมู่นี้ให้มันมุ่นบัดนี้แล้วนครโอม สะหะโอมสหายยาแพ้อ” (คาถาสลายเลือด) ข้อห้ามของการสัทยา มี ๒ ประการ คือ น้ำยาที่สกัดจาก ว่านห้ามนำมาสูดดม และเมื่อได้รับการรักษาด้วยสัทยาไปแล้ว ห้ามกินผักคั่ว โดยเด็ดขาด เพราะโปรตีนจากผักคั่วจะไปลดประสิทธิภาพของยาที่อยู่ ในร่างกาย ทั้งนี้ การสัทยา คือ การทำให้ผิวหนังเป็นรู เพื่อให้ยาซึมเข้า สู่บริเวณที่เป็นปัญหาโดยตรง ส่วนน้ำมันที่ใช้มีลักษณะเป็นน้ำกระสาย ยา ช่วยให้ยาเดินได้ดีขึ้น จากบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัจจุบัน การสัทยา เพื่อรักษาโรคลดลง ในปัจจุบันอาจมีผู้รู้ไม่เกิน ๒๐ ท่าน ปัญหาที่สำคัญ คือ ยังไม่มีการถอดองค์ความรู้ทางด้านนี้ เพื่อนำมาอนุรักษ์ฟื้นฟูและ พัฒนาการใช้ในขั้นต่อไป การสัทยาเพื่อใช้ในการรักษาโรคยังคงปรากฏในหมอสักในบางพื้นที่ของภาคอีสาน

การประกาศขึ้นบัญชี การสัทยา ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๗

^๗ อ้างแล้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๑๖๑.

๒. ภูมิปัญญาอาหารและโภชนาการ

การรับประทานอาหารของคนอีสานแต่ละเมื่อจะมีอาหารหลายประเภท ทำให้คนอีสานได้รับประทานอาหารแต่ละเมื่อครบ ๕ หมู่ ซึ่งเป็นคุณค่าอาหารด้านโภชนาการ สำหรับอาหารที่เป็นอัตลักษณ์ของคนอีสาน ปลา ร้า ส้มตำ แจ่วบอง เป็นต้น

๑) ปลา ร้า หรือ ปลาแดก^๔

ปลา ร้า หรือ ปลาแดก เป็นภูมิปัญญาในการถนอม อาหารของคนไทยในทุกภูมิภาคที่มีมาแต่โบราณ เพื่อที่จะเก็บปลาที่มาจากธรรมชาติ ในช่วงต้นฤดูฝนไว้กินนาน ๆ วิธีการทำปลา ร้า คล้ายคลึงกัน แต่จะแตกต่างกันที่ส่วนผสม และระยะเวลาในการหมัก

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา การหมักปลา ร้า ต้องหมักในไห ภาคอีสานจึงเรียกว่า “ปลาแดก” ตามลักษณะของการบรรจุปลาลงในไห การแดก คือ การยัดปลาให้แน่น ที่สุดแล้วปิดฝาไหให้สนิท การหมักปลา ร้า มี ๒ แบบ คือ ๑) ปลา ร้า ข้าวคั่ว ได้จากการหมักปลาขนาดกลางและขนาดใหญ่ร่วมกับเกลือและข้าวคั่ว ปลา ร้า ที่ได้จะมีลักษณะแฉะ เนื้ออ่อนนุ่ม สีเหลืองเข้มและมีกลิ่นหอม ปลาสดที่นิยมใช้ คือ ปลากระดี่ ปลาสดิต ปลาหมอเทศ ปลาดุก ปลาช่อน นิยมนำไปปรุงอาหารประเภทน้ำพริก และป่น (ป่น คือ ปลาต้มกับน้ำปลา ร้า ใส่หอม กระเทียมและพริกเผา โขลกให้เข้ากันทำเป็นเครื่องจิ้ม) ๒) ปลา ร้า ร้า ได้จากการหมักปลาขนาดเล็ก เช่น ปลาสร้อย ปลาชิว ปลากระดี่ หมักร่วมกับเกลือและร้า หรือร้าผสมข้าวคั่ว ปลา ร้า ที่ได้จะมีสีคล้ำ ปลา ยังมีลักษณะเป็นตัวเนื้อไม่นิ่มมาก มีกลิ่นรุนแรงกว่า ปลา ร้า ข้าวคั่ว นิยมนำไปปรุงอาหารเพื่อเพิ่มรสชาติ เช่น ปรุงน้ำแกง ปรุงในส้มตำ ปรุงในลาบ ก้อย คั่วไก่ คั่วเนื้อ รส กลิ่น สีของปลา ร้า ขึ้นอยู่กับสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่าง ปลา เกลือและอุณหภูมิ ส่วนกลิ่นที่หอมและรสที่ไม่เค็มเกินไป ขึ้นอยู่กับ การใช้ข้าวคั่วและร้าใหม่ที่มีคุณภาพ ปลา ร้า ที่หมักนานประมาณ แปดเดือนขึ้นไปถึงหนึ่งปี จะให้รสชาติที่ดี เค็มคลบสำคัญในการหมักปลา ร้า คือ การใช้เกลือสินเธาว์ซึ่งเป็นเกลือในท้องถิ่นอีสาน ซึ่งสามารถยับยั้งการเจริญเติบโตของจุลินทรีย์และทำให้มีรสไม่เค็มมากเกินไป คนอีสานมักนิยมนำน้ำปลา ร้า เป็นเครื่องปรุงรสแทนน้ำปลาในอาหารทุกอย่าง ปัจจุบันมีผู้นำปลา ร้า ไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อาหารต่าง ๆ เช่น ปลา ร้า บองหรือแจ่วบอง น้ำพริกปลา ร้า ปลา ร้า ก้อนตลอดจนแปรรูปเป็นปลา ร้า ก้อน ปลา ร้า ผง เพื่อพกพาได้สะดวกยิ่งขึ้น การประกาศขึ้นบัญชี ปลา ร้า

ได้รับการประกาศขึ้นบัญชีเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมของชาติ ประจำปี พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปลาแดก เป็นภาษาอีสาน หมายถึง “ปลา ร้า” ปลาแดกเป็นอาหารหลักและใช้เป็นเครื่องปรุงรสอาหารอีสานเกือบทุกประเภท และรับประทานได้ทุกเมื่อจนกลายเป็นสัญลักษณ์ของคนอีสาน สำหรับปลาแดกเป็นภูมิปัญญาการถนอมอาหารของคนอีสาน โดยการนำเอาปลาที่เหลือจากการกินมาทำปลา ร้า เพื่อ รักษาปลาไว้ให้รับประทานในระยะยาวนาน การทำปลา ร้า นั้นส่วนมากจะนิยมใช้ปลาตัวเล็ก เช่น ปลาขาว ปลาสร้อย ปลากระดี่ นำมาหมักเป็นปลา ร้า ซึ่งต้องเป็นปลาที่สดใหม่ คั่วกั๊ว ล้างน้ำ ทำความสะอาดอย่างดี ถ้าเป็นปลาที่มีเกล็ดต้องขูดเกล็ดออกให้หมดเสียก่อน แล้วล้างน้ำให้สะอาด คลุกเกลือแล้วนำมาคลุกผสมกับข้าวคั่วหรือร้าก่อน การหมักปลา ร้า เป็นสูตรเฉพาะของแต่ละคน บางสูตรหมักเกลือไว้ ๑ คืน แล้วจึงนำมาคลุกกับร้าอ่อน ซึ่งบางคนอาจจะคั่วร้า

^๔ อ่างแก้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๕๔-๕๕.

ก่อน หรือคลุกกับข้าวคั่ว แล้วจึงบรรจุใส่ภาชนะที่แห้งสะอาด กดให้แน่น (แตกลงไปให้แน่น) ซึ่งเป็นที่มาของคำว่า “แตก” หรือ “ปลาแตก” ของชาวอีสานและชาวลาว แล้วปิดให้สนิทหมักไว้อย่างน้อย ๓ เดือน จึงรับประทานหรือนำออกขายหรือจำหน่ายได้^๙

๓. ภูมิปัญญาการจักสาน

งานจักสานเป็นงานหัตถกรรมที่ชาวบ้านทำเพื่อใช้ในครัวเรือนมาแต่โบราณ งานจักสานเกิดจากภูมิปัญญา ความคิดสร้างสรรค์ ที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้ในการดำรงชีวิตของคนอีสานลุ่มน้ำชี ในการประกอบอาชีพ โดยการนำเอาวัสดุจากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ มาจักสานจักสานสุมไก่ กระตั้ง กระติบข้าว สำหรับข้าว เป็นต้น ซึ่งอุปกรณ์ในการทำมาหากินตามความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สำหรับคนอีสานลุ่มน้ำชีก็จะมีภูมิปัญญาด้านการจักสาน ดังนี้

๑) ไซดักปลา^{๑๐}

คนอีสานที่อาศัยน้ำชีในการดำรงชีวิต อุปกรณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ไซ ซึ่งเป็นเครื่องมือจับสัตว์น้ำ โดยมากดักปลาในแม่น้ำ ใช้งานในแหล่งน้ำไม่ลึก มักเป็นแหล่งน้ำไหลและเป็นการเปิดช่องระบายน้ำเข้าออกตามแม่น้ำลำคลอง หรือนาคันนา ไซมีหลายรูปทรง ตั้งชื่อตามรูปทรงนั้น เช่น ไซปากแตร สานเป็นรูปกรวยปากไซบานออกเป็นรูปปากแตร ไซท่อ สานคล้ายท่อดักปลา หรืออาจตั้งชื่อตามวัตถุประสงค์ เช่น ไซสองหน้า มีช่อง ๒ ด้าน ไซลอย ใช้วางลอยในชวงน้ำตื้น ๆ แหวกกอข้าวหรือกอหญ้า วางแช่น้ำไว้ ไซปลากระดี ไซดักปลากระดี ไซกบ สานเป็นลายขัดตาสี่เหลี่ยมรูปทรงกระบอก ไซดักกบ ไซโป่ง สานกันโป่งเล็กน้อย แม้ว่าจะมีรูปลักษณะที่ต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกันคือ สานเป็นทรงกระบอกและทำปากทางเข้าเป็นงาแซง (ซี่ไม้เสียมปลายแหลม รูปทรงคล้ายกรวยที่บีบแบน ๆ ทำให้ปลาเข้าได้ แต่ว่ายสวนความคมของปลายไม้ออกมาไม่ได้)

วัสดุที่ใช้ คือต้นไผ่ ปัจจุบันนี้หาง่ายมาก มีปลูกกันเต็มไปหมดทุกหัวระแหงต้นไผ่ที่นำมาทำไซ ต้องไม่แก่หรืออ่อนจนเกินไป ขนาดกลางๆ อายุประมาณ ๒-๓ ปี เพราะถ้าแก่เกินไป มันก็จะหักง่าย ส่วนไผ่ที่เอามาทำส่วนใหญ่จะเป็นไผ่สีสุก เพราะทนทานและมีความยืดหยุ่นสูง โดยไผ่ ๑ ลำจะสามารถทำไซได้ ๑ ลูก ซึ่งแต่ละลูกจะใช้เวลาทำประมาณ ๓-๕ วัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับขนาดของไซด้วย”

วิธีการสานไซ ผู้ทำมักเหลาเส้นตอกให้เล็กเป็นเส้นกลมยาวอย่างน้อย ๒ ปล้องไผ่ เมื่อได้เส้นตอกตามจำนวนที่ต้องการแล้วนำมามัดปลายด้านหนึ่งรวมกัน ก่อนจะพับให้กลับไปด้านหลัง แล้วใช้เส้นตอกอีกส่วนหนึ่งสานขวางสลับกันไปตั้งแต่ด้านบนถึงด้านล่าง การสานนิยมสานเป็น “ลายขวางไพห้า” ระหว่างสานผู้ทำต้องบังคับให้รูปทรงป่องแคบตามลักษณะของงาน ส่วนบริเวณตรงกลางหรือกลางค่อนไปทางปลายจะมีการเจาะใส่งาอีกด้านละช่อง เพื่อให้เป็นส่วนที่ปลาวิ่งเข้าและนำออก

ประโยชน์ของไซดักปลา มีคุณค่าต่อวิถีชีวิตของคนในอดีตทุกบ้านจะทำไซไว้ใช้เองโดยจะนำไซไปดักไว้ตามคลองที่น้ำไหลผ่าน ซึ่งสถานที่ดักก็จะมีอยู่ทั่วไปตามไร่นา ในฤดูฝนมีน้ำหลากชาวบ้านออกไปทำไร่ ทำนา ก็จะทำไซไปดักทิ้งไว้ด้วย ก็จะได้ปู ปลาต่าง ๆ มากมาย บางครั้งอาจยกไซ

^๙ จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และสาริกา ไสวงาม, ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตของอาณาจักรล้านช้าง, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๑๙๓

^{๑๐} ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย, แหล่งที่มา: <https://maekhawtom.go.th> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖]

ไม่ได้เนื่องจากหนักเพราะดักปลาได้เกือบเต็มไซ ปลาที่ได้ก็จะนำไปประกอบอาหารสำหรับทุกคนในครอบครัว แบ่งปันให้เพื่อนบ้านบ้าง โดยไม่ต้องซื้อขายกัน ที่เหลือก็จะนำมาถนอมอาหารเช่น ทำปลา ร้า ปลาเค็ม ปลาหย่าง เก็บไว้กินยามฤดูแล้ง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ที่สามารถหาปลากินได้อย่างเหลือเฟือ เป็นที่มาของความเชื่อในเรื่องโชคราง ชาวบ้านตำบลเพชรชมพู มีความเชื่อว่าไซ เป็นเครื่องรางที่จะช่วยดักเงินทอง โชคลาภได้ จึงมักจะนำไปแขวนไว้ตามหน้าร้านค้า ประตูบ้าน หรือใช้ผูกเสาเอกในพิธีลงเสาเอกบ้านเรือน เพื่อความเป็นสิริมงคล

๒) ข้องใส่ปลา^{๑๑}

ข้อง เป็นเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง สานด้วยไม้ไผ่ ปากแคบอย่างคอหม้อ มีฝาปิดเปิดได้ เรียกว่า ฝาข้อง ฝาข้องมีชนิดที่ทำด้วยกะลามะพร้าว และใช้ไม้ไผ่สานเป็นรูปกรวย ปลายกรวยแหลม ปลายเป็นซี่ไม้ไผ่เรียกว่า งามแขง ข้องใช้สำหรับใส่ ปลาปู กุ้ง หอย กบ เขียด

ภาพประกอบที่ ๔.๘ ข้องใส่ปลา^{๑๒}

การใช้งาน ใช้ใส่ปลา กุ้ง หอย ทุกชนิด ใช้ในเวลาที่จะออกหาปลา โดยผูกข้องไว้ที่เอว ถ้าจับปลาที่มีขนาดใหญ่นิยมใช้ข้องเปิด เพราะปลาไม่ต้องงอตัวอยู่ในข้อง ปลาจะนอนตามความยาวของตัวข้อง จะทำให้ปลามีชีวิตอยู่ได้นาน ถ้าขังปลาด้วยข้องเปิดแล้วนำไปแช่น้ำที่ไหล ยิ่งจะทำให้ปลามีชีวิตอยู่ได้หลายวัน

อุปกรณ์ในการสานตะข้อง

๑. ไม้ไผ่ที่จักเป็นเส้น และเหลาเป็นเส้นบางๆตามความยาวที่ต้องการ
๒. มีดสำหรับเหลา 1 อัน ต้องเป็นมีดที่คม
๓. เศษผ้าสำหรับพันที่นิ้วชี้ ใช้งานเมื่อเหลาไม้ไผ่ป้องกันการบาดมือ
๔. ท่อนไม้ที่เหลาเป็นทรงกลม สำหรับทำแบบขนาดของปากตะข้อง

^{๑๑} ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย, แหล่งที่มา: <https://maekhawtom.go.th>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๒} ข้องใส่ปลา, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๖]

วิธีการทำ

๑. นำไม้ไผ่ที่เป็นลำมาผ่า แล้วจักให้เป็นเส้นๆ เสร็จแล้วเหลาให้เป็นเส้นบางๆ จะใช้เฉพาะที่ผิวเปลือกนอกในการสานตะข้อง เพราะจะมีความทนทานกว่าการใช้ไส้ข้างใน

๒. ในการเหลาจะเหลาไว้หลายขนาด ถ้านำมาสานที่ตัวข้องจะใช้เส้นที่ยาวและแบนถ้านำมาทำที่ปากข้องจะใช้เส้นเล็กและกลม เพื่อความแน่นหนา และคงทน

๓. ทำการสานโดยสานตั้งแต่ฐานของตะข้องขึ้นมาก่อน โดยสานเป็นการสลับ ๑ เว้น ๑

๓) พาช้าว^{๑๓}

ประวัติความเป็นมา อาหารมื้อหลักของคนไทยเป็น อาหารชุด ประกอบด้วยข้าวและกับข้าว หลายอย่างที่มีสีสันทันและรสชาติแตกต่างกัน แต่กลมกลืนกัน เพราะมีทั้งของกินแก่ และของแถมที่เรียกว่า “เครื่องเคียง” และ “เครื่องแถม” จัดวางรวมกัน ภาคกลาง เรียกว่า “สำหรับ” ภาคใต้ เรียกว่า “หมรับ” ภาคเหนือเรียกว่า “ขันโตก” และภาคอีสาน เรียกว่า “พาช้าว” อาหารไทยจึงเป็นอาหาร ที่เสพทั้งทางตาและลิ้น เพราะอาหารในสำหรับ ของทุกภาคมีหลายรสชาติและหลายสีสันทัน

ภาพประกอบที่ ๔.๙ พาช้าว^{๑๔}

ความสำคัญและคุณค่าแห่งมรดกภูมิปัญญา “พา” คือ สำหรับกับข้าวหรือถาดที่คนอีสานใส่กับข้าวล้อมวงกินกัน ดังนั้น สำหรับอาหาร ของภาคอีสานที่เรียกว่า “พาช้าว” หรือ “พาชน้ข้าว” นั้นจึงมีลักษณะเป็นภาชนะที่ใส่อาหาร หลาย ๆ อย่าง เช่น ถาดใส่กับข้าวหลาย ๆ อย่างหรือการรวมวงกันนั่งรับประทานอาหาร ก็เรียกกันว่า วงพาช้าวเช่นเดียวกัน นอกจากนี้บางแห่งยังเรียก “พางายพาล้าง” คือสำหรับกับข้าว สำหรับอาหาร เช้าและสำหรับอาหารเย็น (งาย – เช้า ล้าง – เย็น) และเนื่องจากอาหารไทยในแต่ละภาคจะมีรสชาติ แตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับสภาพนิเวศทางธรรมชาติและรสนิยมของท้องถิ่น จึงทำให้อาหารอีสานมีรสชาติเค็มและเผ็ดจัด

๔) กระจับข้าว^{๑๕}

กระจับข้าว คือ ภาชนะในการเก็บบรรจุข้าวเหนียว ซึ่งเป็นงานหัตถกรรมอันทรงคุณค่าชนิดหนึ่งที่ทำมาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นของที่มีประจำบ้านของชาวไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือมายาวนาน ใช้สำหรับบรรจุข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วหรือใช้เก็บเมล็ดพันธุ์พืช หรือแม้แต่ใช้เป็นเครื่องประดับในครัวเรือนหรือประดับในพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็น

^{๑๓} อ่างแล้ว, กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, มรดกภูมิปัญญาอีสาน, หน้า ๑๕๘-๑๕๙.

^{๑๔} พาช้าว, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?เมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖>

^{๑๕} วิถีพิเศษ สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖>

เครื่องจักสานที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ ใบจาก ใบตาล ใบลาน ต้นคล้า หรือ จากต้นพืชที่มีลักษณะยาวเรียว

ภาพประกอบที่ ๔.๑๐ ภาพกระติ๊บข้าว

ประวัติกระติ๊บข้าว

การสานกระติ๊บเป็นงานหัตถกรรมที่มีพื้นฐานมาจากสังคมเกษตรกรรม และค่านิยมในการบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักของคนไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ แต่เดิมภาชนะที่ใช้บรรจุข้าวเหนียวมักทำจากต้นไม้ต้นเล็ก ๆ นำมาเจาะลำต้นให้กลวงแล้วตัดเป็นท่อนขนาดสั้นๆเป็นกระบอก มีฝาปิด หรือบางครั้งก็ใช้ไม้ไผ่มาตัดเป็นกระบอกสั้นๆนำมาเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว ต่อมามีการคำนึงถึงปริมาณไม้ไผ่ในพื้นที่ซึ่งมีมากบ้างน้อยบ้างและความสะดวก หากนำต้นไม้มาทั้งต้นแบบเดิมต้นไม้ก็อาจจะไม่เพียงพอต่อการใช้งาน อีกทั้งภาชนะบรรจุข้าวเหนียวรูปแบบเดิมก็เทอะทะ พกพาไม่สะดวกในการเดินทางไกล

จึงมีการริเริ่มนำเอาไม้ไผ่มาผ่าเป็นซีกเล็ก ๆ มาเหลาเป็นแผ่นบาง ๆ นำมาจักสานเป็นตะกร้ากระบุง บรรจุข้าวสาร และพัฒนานำไม้ไผ่มาจักสานมาเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว (กระติ๊บ) ซึ่งมีน้ำหนักเบาและระบายอากาศได้ดีทำให้อาหารระเหยออกไปได้ ซึ่งจะทำให้ข้าวเหนียวที่บรรจุอยู่ภายในยังมีความร้อนและข้าวไม่แฉะด้วยไอน้ำ พกพาง่ายเพราะมีการทำสายสะพาย อีกทั้งยังมีหลายรูปแบบ รูปทรงกลม รูปทรงรี หลากหลายขนาดสอดคล้องกับการใช้งาน คือ กระติ๊บขนาดเล็กสำหรับบรรจุข้าวเหนียวสำหรับรับประทานคนเดียว ขนาดกลางสำหรับรับประทาน ๒-๓ คน ขนาดใหญ่สำหรับรับประทานทั้งครอบครัว เป็นต้น

ผู้สานจะใช้ช่วงเวลาว่างหลังจากการทำไร่ทำนา เลือกใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งหาได้ในท้องถิ่นมาผลิตเป็นเครื่องจักสาน เพื่อความสุข สนุกเพลิดเพลินในการรวมกลุ่มกันทำงานหัตถกรรมตลอดจนสนองประโยชน์ใช้สอยในครัวเรือนของตนเองและสมาชิกในครอบครัว การสานกระติ๊บเป็นงานที่มักจะทำกันภายในครอบครัวหรือชุมชน ซึ่งหลังจากรับประทานอาหารเย็นแล้ว คนในครอบครัวจะมารวมกันเพื่อช่วยกันทำงาน ทำให้เกิดความอบอุ่น สมัคสมานสามัคคีเพราะเมื่อมารวมตัวกันทำงาน ก็จะมีการแลกเปลี่ยนพูดคุยกันถึงเรื่องวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในแง่มุมต่างๆ ตลอดจนสอนลูกสอนหลานไปด้วย

ก่อให้เกิดให้เป็นภูมิปัญญาพื้นถิ่นที่ตกทอดและสืบสานกันมาจากรุ่นสู่รุ่น รูปแบบผลิตภัณฑ์เครื่องจักสานจึงเป็นศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีความงามบริสุทธิ์แบบธรรมชาติ สะท้อนถึงความเป็นอิสระและการแสดงออกถึงความเฉลียวฉลาดและความสามารถของผู้จักสาน ซึ่งให้เห็นคุณค่าทางอารธรรมในการเข้าใจใช้วัสดุธรรมชาติให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของการดำรงชีวิต อีกทั้งยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานอีกด้วย

อุปกรณ์การทำกระต๊อบข้าว

การทำหรือการสานกระต๊อบข้าวจะมีอุปกรณ์การทำหลายชนิด ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) ไม้ไผ่บ้าน ซึ่งใช้เป็นวัสดุหลักในการทำกระต๊อบข้าว ผู้ทำกระต๊อบข้าวจะสรรหาไม้ไผ่ที่ไม่อ่อนเกินไปและไม่แก่เกินไป

(๒) ด้ายไนลอน ใช้สำหรับเย็บกระต๊อบข้าวเมื่อสานไม้ไผ่เรียบร้อยแล้ว

(๓) เข็มเย็บผ้าขนาดใหญ่ การเย็บกระต๊อบข้าวเหนียวต้องใช้เข็มขนาดใหญ่เพราะเป็นการเย็บไม้ที่แข็ง

(๔) กรรไกร ใช้สำหรับตัดชิ้นส่วนการจัดสานที่เป็นส่วนเกิน

(๕) มีดโต้ ใช้สำหรับการตัดไม้ไผ่และการจักตอกสำหรับสานกระต๊อบข้าว

(๖) เลื่อยใช้สำหรับตัดไม้ไผ่ที่เป็นท่อน ก่อนที่จะนำมาจักตอก

(๗) เหล็กหมาด (เหล็กแหลม) ใช้สำหรับเสียบรูก่อนที่จะใช้เข็มเย็บเพราะเข็มไม่สามารถที่จแทงทะลุได้

(๘) ก้านตาล ใช้สำหรับทำเป็นฐานกระต๊อบข้าวหรือตีนกระต๊อบข้าว

๔. ภูมิปัญญาศิลปะการแสดง

ภูมิปัญญาอีสานด้านศิลปะการแสดง ซึ่งองค์ความรู้และเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่คนอีสานคิดขึ้นใช้ในแสดงหรือการละเล่นเพื่อความบันเทิง แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ๑) ประเภทเครื่องดนตรีอีสาน ๒) ประเภทการแสดงอีสาน เช่น หมอลำ การฟ้อน การเซิ้ง หนังประโมทัย เป็นต้น สำหรับภูมิปัญญาศิลปะการแสดง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๔.๑ ประเภทเครื่องดนตรีอีสาน

เครื่องดนตรีอีสานนั้นมีมากมายแต่เครื่องดนตรีที่เป็นขึ้นเอกหรือเป็นขึ้นสำคัญที่ขาดมิได้ที่ใช้ในการแสดงศิลปะอีสานจนกลายมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของดนตรีอีสาน คือ พิณ แคน ปองกลาง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) แคน

แคน เป็นเครื่องดนตรีพื้นเมืองชนิดหนึ่งของประเทศไทยและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ในประเทศไทย และถือเป็นสัญลักษณ์ประจำกลุ่มชาติพันธุ์ลาวอีกด้วย เครื่องดนตรีชนิดนี้จะใช้ไม้ซางขนาดต่าง ๆ ประกอบกันเข้าเป็นตัวแคน แคนเป็นเครื่องเป่ามีลิ้นโลหะเสียงเกิดจากลมผ่านลิ้นโลหะไปตามลำไม้ที่เป็นลูกแคน การเป่าแคนต้องใช้ทั้งเป่าลมเข้าและดูดลมออกด้วย จึงเป่ายากพอสมควรและแคนมีหลายขนาด ถือเป็นเครื่องดนตรีชนิดหนึ่งที่ทำให้เสียงไพเราะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว สร้างเสียงประสานได้ในตัวเอง บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองบริเวณลุ่ม

แม่น้ำโขงได้เป็นอย่างดี ใครเป็นผู้คิดประดิษฐ์เครื่องดนตรีที่เรียกว่า "แคน" เป็น คนแรก และทำไมจึงเรียกว่า "แคน" นั้น ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันได้^{๑๖}

(๑) ประวัติความเป็นมาของแคน^{๑๗}

แคน เป็นชื่อเครื่องดนตรีพื้นเมืองภาคอีสานที่เก่าแก่มากแต่โบราณ แคนเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้ปากเป่าให้เป็นเพลง ใครเป็นผู้คิดประดิษฐ์เครื่องดนตรีที่เรียกว่า "แคน" เป็น คนแรก และทำไมจึงเรียกว่า "แคน" นั้น ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอนยืนยันได้ แต่ก็มีประวัติที่เล่า เป็นนิยายปรัมปราสืบต่อกันมา ดังต่อไปนี้

หญิงหม้ายผู้คิดประดิษฐ์ทำแคน กาลครั้งหนึ่งนานมาแล้ว มีพรานคนหนึ่งได้ไปเที่ยวล่าเนื้อในป่า เขาได้ยินเสียงนกกรวีก (นกการเวก) ร้องไพเราะจับใจมาก เมื่อกลับมาจากป่าถึงบ้าน จึงได้เล่าเรื่องที่ตัวเองไปได้ยินเสียง นกกรวีกร้องด้วยเสียงไพเราะนั้นให้แก่ชาวบ้านเพื่อนฝูงฟัง ในจำนวนผู้ที่มาฟังเรื่องดังกล่าวนี้ มีหญิงหม้ายคนหนึ่ง เกิดความกระหายใคร่อยากจะได้ฟังเสียงร้องของนกกรวีกยิ่งนัก จึงได้พูดขอร้องให้นายพรานล่าเนื้อ อนุญาตให้ตนติดตามไปในป่าด้วย เพื่อจะได้ฟังเสียงร้องของนก ตามที่นายพรานได้เล่าให้ฟังในวันต่อมารั้งเมื่อนายพรานล่าเนื้อได้พาหญิงหม้ายตั้งต้นไปถึงในป่าจนถึงถิ่นที่นกกรวีก และนกเหล่านั้นก็กำลังส่งเสียงร้องตามปกติวิสัยของมัน นายพรานก็ได้กล่าวเตือนหญิงหม้ายให้เงียบฟังว่า "นกกรวีกกำลังร้องเพลงอยู่ สุเจ้าจงฟังเอาเถอะ เสียงมันอ่อนช้อนแท้ แม่่นบ" หญิงหม้ายผู้นั้น ได้ตั้งใจฟังด้วยความเพลิดเพลิน และติดอกติดใจในเสียงอันไพเราะ ของนกนั้นเป็นยิ่งนัก ถึงกับคลั่งไคล้ไหลหลง รา่ฟังอยู่ในใจตนเองว่า "เฮ็ดจั่งได้นอ จั่งสิได้ฟังเสียงอันไพเราะ ม่วนชื่น จับใจอย่างนี้ตลอดไป ครั้นลึคอยเฝ้า ฟังเสียงนกในถิ่นของมัน ก็เป็นแดนดงแสนกันดาร อาหารก็หายาก หนากไม้ก็บมี" จึงได้คิดตัดสินใจแน่วแนในใจตนเองว่า "เฮาสิดองคิดทำเครื่องบังเกิดเสียง ให้มีเสียงเสนาะ ไพเราะอ่อนช้อนจับใจ ดุจดังเสียง นกกรวีกนี้ให้จงได้"

เมื่อหญิงหม้ายกลับมาถึงบ้าน ก็ได้คิดอ่านทำเครื่องดนตรีต่าง ๆ ทั้งเครื่องดีด สี ตี เป่า หลาย ๆ อย่าง ก็ไม่มีเครื่องดนตรีชนิดใด มีเสียงไพเราะวิเวกหวานเหมือนเสียงนกกรวีก ในที่สุดนางได้ไปตัดไม้ไผ่ย่อยชนิดหนึ่ง เอามาประดิษฐ์ดัดแปลงเป็นเครื่องเป่าชนิดหนึ่ง แล้วลองเป่าดูก็รู้สึกค่อนข้างไพเราะ จึงได้พยายามดัดแปลงแก้ไขอีกหลายครั้งหลายครา จนกระทั่งเกิดเป็นเสียงและท่วงทำนองอันไพเราะเหมือนเสียงนกกรวีก

บางท่านก็สันนิษฐานว่า คำว่า "แคน" คงจะเรียกตามเสียงเครื่องดนตรีที่ตั้งออกมาว่า "แคนแล่นแคน แล่นแคน แล่นแคน" ซึ่งเป็นเสียงที่ตั้งออกมาจากการเป่าเครื่องดนตรีชนิดนี้ แต่บางคนก็มีความเห็นว่า คำว่า "แคน" คงเรียกตามไม้ที่ใช้ทำเต้าแคน กล่าวคือ ไม้ที่นำมาเจาะใช้ ทำเต้าแคนรวมเสียงจากไม้ไผ่ย่อยหลาย ๆ ลำนั้น เขานิยมใช้ไม้ตะเคียน ซึ่งภาษาท้องถิ่นทางภาค อีสานเรียกว่า "ไม้แคน" แต่บางท่านก็ให้ความเห็นที่แตกต่างกันออกไป

แต่มีสิ่งหนึ่งที่น่าจะคิดอยู่บ้างคือ "แคน" นี้ น่าจะทำขึ้นโดยผู้หญิง ซ้ำยังเป็น "หญิงหม้าย" เสียด้วย ด้วยเหตุผลที่ว่า ส่วนประกอบที่ใช้ทำแคนอันสำคัญคือส่วนที่ใช้ปากเป่า ยัง

^{๑๖} จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี “แคน”, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/สืบทนเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖>

^{๑๗} Kotoknow ดอกจานเรติโอ “เสียงแคน อีสาน”, แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/437629>[สืบทนเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

เรียกว่า "เต้า แคน" และมีลักษณะรูปร่างเป็นกระเปาะคล้าย "เต้านม" ของสตรีอีกด้วย ทั้งการเป่า แคนก็ใช้วิธี เป่าและดูด จนสามารถทำให้เกิดเสียงอันไพเราะ นอกจากนี้ยังมีเหตุผลสนับสนุนอีกข้อคือ คำที่เป็นลักษณะนามเรียกชื่อ และจำนวนของแคนก็ใช้คำว่า "เต้า" แทนคำว่า อัน หรือ ชิ้น ฯลฯ ดังนี้ เป็นต้น ที่สำคัญคือ เสียงของแคนเป็นเสียงที่ไพเราะอ่อนหวาน ซาบซึ้งเหมือนเสียงนกการเวก ตามนิทานเรื่องดังกล่าว เหมือนเสียงของหญิงหม้ายที่ว่าเหว่เดียวดาย ดังนั้นถ้าจะกล่าวว่ "หญิงหม้าย" เป็นผู้ประดิษฐ์คิดทำแคนขึ้นเป็นคนแรก จึงเป็นเหตุผลที่น่ารับฟังได้มากพอสมควรทีเดียว

ภาพประกอบที่ ๔.๑๑ แคน

(๒) **ลักษณะของแคน** แคนมีสองชนิด คือ แคนน้อย (ยาวสอง คืบ ยาวสองศอก ยาวสองศอกคืบ) และแคนใหญ่ (ยาวสามศอก ยาวสามศอกคืบ สี่ศอก สี่ศอกคืบ) ที่เคยใช้ในปัจจุบัน แต่ที่เคยมี ยาวถึงหกศอก แคนสองขนาดนี้แบ่งเป็นสองอย่าง คือ แคนเจ็ด และแคนแปด แคนเจ็ดนั้นมีลูกเจ็ดคู่ ส่วนแคนแปดนั้นมีลูกแปดคู่

(๓) **ไม้ทำแคน "แคน"** ทำด้วยไม้้อ หรือไม้เหี้ยน้อย แต่เดิยนี้ไม้้อหาได้ยาก เขาจึงทำแคนด้วยไม้เหี้ยน้อย และจะต้องหาให้ได้ขนาดเท่านี้มือจึงจะใช้ได้ นอกจากไม้เหี้ยน้อย ซึ่งทำเป็นลูกแคนยาวลดหลั่นกันตามลำดับ ๗ คู่ หรือ ๘ คู่ ประกอบเข้ากันกับเต้า ติดสูด (ขี้สูด) ข้างบนและข้างล่างเต้า เพื่อไม่ให้ลมเป่าเข้าสู่ออกรั่ว แล้วยังมีลิ้นแคน รูแพว และรูนับเสียงเป็นสิ่งสำคัญด้วยข้างในของแต่ละลำไม้ลูกแคนประกอบด้วยลิ้นแคนหนึ่งอันที่มีหนึ่งเสียง และจะต้องเจาะรูแพวให้ถูกต้องตามเสียงเสมอ วิธีเป่าแคนลาวลุ่มก็เหมือนกับการเป่าแคนลาวเทิง หรือ ลาวสูง คือจะต้องใช้อุ้งมือทั้งสองข้าง อุ้มเต้าแคนไว้แล้ว เป่าหรือดูดสูบลมที่รูเต้า ส่วนนิ้วมือก็นับไล่ตามเสียงไปด้วย

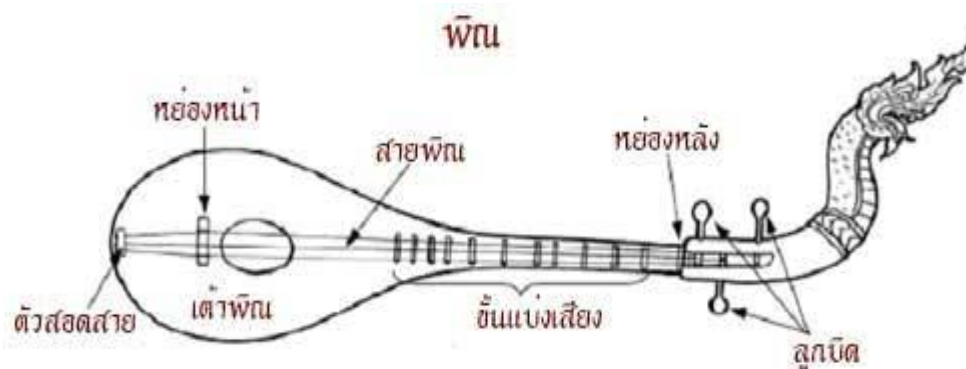
๒) พิณ

พิณ มาจากคำว่า วิณา ในภาษาอินเดีย เป็นเครื่องดนตรีประเภทสายดีดที่มีมานาน นานจนไม่อาจทราบได้ว่า ใครเป็นผู้ประดิษฐ์คิดค้นเป็นคนแรก เครื่องดนตรีที่มีหลักการเช่นเดียวกันนี้ พบในหลายๆ ประเทศ แต่ชื่อเรียก ย่อมแตกต่างกันไปตามเชื้อชาติภาษา และรูปร่างปลีกย่อยอาจแตกต่างกันไปเช่นกัน

พิณ ที่จะกล่าวถึงในที่นี้ เฉพาะพิณของชาวอีสาน ซึ่งแม้แต่ชาวอีสานเอง ก็เรียกชื่อเครื่องดนตรีชนิดนี้แตกต่างกันออกไป เช่น แลบอุบล เรียกว่า "ซุง" ชัยภูมิเรียกว่า "เต่ง" หรือ "อีเต่ง" หนองคาย เรียกว่า "ขจ๊อปี่" เป็นต้น แต่ชื่อสามัญที่คนทั่วไปใช้เรียก คือ "พิณ" นั่นเอง

พิณสมัยก่อน มีเฉพาะพิณโปร่ง นิยมทำจากไม้ขนุนหรือไม้มะม่วง เนื่องจาก ให้เสียงกังวานใสดี เกิดกำทอนดี ไม้ขนุน เนื้อไม้แข็งมาก ใช้มีด ใช้สิ่วเจาะทำพิณได้ไม่ยาก จริงๆ แล้ว ไม้ชนิดอื่นๆ เช่น ไม้มะหาด ไม้ยูง ก็ให้เสียงกังวานใสดีเช่นกัน แต่เนื้อไม้ค่อนข้างแข็งมาก และค่อนข้างหายาก จึงไม่นิยมนำมาทำพิณ ไม้ชนิดอื่นๆ เช่น ไม้มะเกลือ ไม้ฉำฉา เป็นต้น ก็ทำพิณได้เช่นกัน แต่เสียงอาจจะไม่แน่นดี ซึ่งหากจะเอาแค้ดีดแล้วมีเสียงดัง จะใช้ไม้อะไรก็ได้ที่ซิงสายแล้วตัวพิณไม่หัก นอกจากนั้น ช่างทำพิณบางคน อาจทำเต้าพิณจากกะลา น้ำเต้า บั้งไม้ไผ่ กระจดองเต้า ใช้หนังสัตว์ เช่น หนังงู เป็นต้น ทำเป็นแผ่นประกบปิดเต้าพิณ

พิณสมัยปัจจุบัน มีทั้งพิณโปร่ง พิณไฟฟ้า และพิณโปร่งไฟฟ้า สายพิณ เมื่อก่อนนิยมใช้หางม้าหรือไหมทำสาย ปัจจุบันใช้ลวดเหล็กเส้นเล็กๆ หรือลวดสายเบรคจักรยานแทน เพราะหาง่าย และเหนียว พิณ มีเสียงกังวานสดใส สามารถบรรเลงเพลงได้ทั้งจังหวะอ่อนหวาน เศร้ารันทด และสนุกสนานครื้นเครง เข้าถึงอารมณ์แบบพื้นบ้าน พิณจึงเป็นเครื่องดนตรีชิ้นเอกอีกชิ้นหนึ่งของคนอีสาน^{๑๘}

ภาพประกอบที่ ๔.๑๒ พิณอีสาน^{๑๙}

^{๑๘} ประเภทเครื่องดนตรี พิณ , แหล่งที่มา: <https://www.lib.ru.ac.th/journal/isan/music/index.html>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๑๙} พิณเครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคอีสาน, แหล่งที่มา: <https://esan108.com>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

๑) ลักษณะของพิณอีสาน

(๑) ตัวพิณ ทำจากไม้ที่มีน้ำหนักเบา คือ ไม้ขนุน ไม้ประดู่ เพราะให้เสียงที่ทุ้มกังวานมีน้ำหนักเบา ตัวพิณที่มีขนาดใหญ่และลึกลงจะมีเสียงดังกว่าตัวพิณที่มีขนาดเล็กและตื้น

(๒) คอพิณ ทำจากไม้เนื้อแข็ง ลักษณะคล้ายกับคอของกีตาร์

(๓) ชั้นแบ่งเสียง ทำจากซี่ไม้ไผ่แบน ๆ หนึ่งด้านผิว ชั้นรองรับสาย ยึดติดคอพิณด้วยซี่ฝั้งเหนียวสีดำ

(๔) สายพิณ ทำจากลวดเส้นเล็กๆ แต่แข็ง ปัจจุบันนิยมจึงมาใช้สายกีตาร์แทน

๓) โป่งกลาง

โป่งกลาง^{๒๐} เป็นเครื่องดนตรีของชาวอีสานชนิดหนึ่งทำด้วยท่อนไม้ร้อยต่อกันสิบสามท่อน แต่ละท่อน จะมีความยาวลดหลั่นกันไม้ที่นำมาทำลูกโป่งกลางนี้ นิยมใช้ไม้มะหาดซึ่งมีในป่าเบญจพรรณภาคอีสาน ไม้ชนิดนี้มีเนื้อเหนียวแข็งไม่ บิแตกเป็นเส้นแห้งแล้วเคาะมีเสียงกังวาลดีมาก ยิ่งเป็นต้นมะหาด จากต้นที่ยืนตายยิ่งให้เสียงดีเป็นพิเศษ ช่างทำโป่ง บางคนถึงกับลงทุนตัดชะเขมารากต้นมะหาด แล้วปล่อยให้ยืนตายก่อนโค่นลงมาทำลูกโป่งกลาง และในขณะที่ปล่อยให้ไม้ยืนตายนั้นตนเองจำเป็นต้องเฝ้ารักษาป้องกันไม่ให้คนอื่นมาขโมยตัดไปทำฟืนเสียก่อน บางคนถึงกับลงทุน ไปตั้งแคมป์เฝ้าต้นมะหาด ไม้ชนิดอื่นๆ ที่นำมาทำลูกโป่งกลางได้มีไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชิงชัน ไม้หมากเหลี่ยม เป็นต้น

โป่งกลาง

ภาพประกอบที่ ๔.๑๓ รูปโป่งกลางและการตีโป่งกลาง^{๒๑}

การตีโป่งกลาง โป่งกลางบรรเลงโดยการเคาะใช้ผู้เล่นสองคน คนแรกเล่นทำนองเพลงหลัก เรียกว่าหมอเคาะ อีกคนหนึ่งนั่งเคาะด้านขวามือทำหน้าที่เคาะประสานเสียงทำจังหวะ เรียกว่าหมอเสิร์ฟ การบรรเลงจะบรรเลงเดี่ยวเฉพาะโป่งกลาง หรือจะเล่นผสมวงกับ เครื่องดนตรีพื้นบ้านอื่น เช่น แคน พิณ ไหซอง และกลองเรียกว่าแคนวงก็ได้ทำนองดนตรีของโป่งกลางเรียกว่าลายมีดังนี้ ลายลมพัดพร้าว ลายโป่งกลาง ลายช้าง ขึ้นภู ลายแม่ฮ้างกล่อมลูก ลายนกไทรบินข้ามทุ่ง ลายภูไทเลาะ ตูบ

^{๒๐}ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร โป่งกลาง, แหล่งที่มา: <http://library.msu.ac.th/isancenter>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๒๑} การตีโป่งกลาง, แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖]

ลายแมลงภู่อ้อมดอก โดยทั่วไปโป่งกลางมีไว้ตียามว่าง ต่อมาได้มีการประยุกต์รำโป่งกลางประกอบการเคาะโป่งกลาง ส่วนตำแหน่งเสียงของลูกโป่งกลางนั้น โป่งกลางหนึ่งผืนจัดสเกลเสียง เป็นแบบเพนทาโทนิคสเกล คือในหนึ่งช่วง ทบเสียงประกอบด้วยเสียง โด เร มี โซ ลา เสียงโดเป็นเสียงที่หนึ่ง เสียงเรเป็นเสียงที่สาม เสียงโซเป็นเสียงที่สี่และเสียงลา เป็นเสียงที่ห้า เมื่อเคาะเสียงตามลำดับจากต่ำไปหาสูงมีดังนี้ มี โซ ลา โด เร มี โซดา โด เร มี โซ เร เนื่องจากลูกโป่งกลางทำด้วยไม้ เวลา เคาะเสียงแกร่งขึ้นและห้วน ถ้าเคาะโน้ตหนึ่งหรือสองจังหวะได้เสียงไม้ไพเราะเพราะเสียงไม้กังวานผู้เคาะควรขอยโน้ตให้ย่อยออกเป็นตัวเข็บหนึ่งชั้นหรือสองชั้นแทน คือใช้เคาะรัวถี่

(๑) พัฒนาการของโป่งกลาง

กำเนิดของโป่งกลางมีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้หลายแนวทาง จารุบุตร เรื่องวรวรรณ สันนิษฐานว่าโป่งหมายถึง สิ่งที่มีลักษณะกลวงหรือโป่งด้านในช่วยทำให้เกิดเสียงดังอาจทำได้ด้วยโลหะหรือไม้ก็ได้ตามวัดเก่าแก่ในภาคอีสานนอกจากจะมีกลองแล้วยังมีโป่งขนาดใหญ่ ซึ่งหล่อด้วยสำริดหรือทำด้วยไม้ท่อนใหญ่ขุดเจาะให้กลวงแขวนไว้สำหรับใช้กระทุ้งตีสัญญาณ มีเสียงก้องกังวานไกลให้คนทั้งชุมชนได้ยินเป็นสัญญาณบอกเวลาใครได้ยินเสียง โป่งนอกจากจะรู้ว่าเป็นเวลาใดแล้ว ผู้ที่หลงทางอยู่กลางป่าก็สามารถกำหนดทิศทางเข้าสู่หมู่บ้านได้ นอกจากนี้โป่งชนิดนี้อยู่ตามอยู่ตามวัดแล้วยังมีโป่งขนาดเล็กใช้แขวนคอวัวควายเรียกว่า ชิก หรือ ขอ หรือเกราะไม้ถือว่าเป็นโป่งขนาดเล็กอาจทำด้วยไม้หรือทองเหลืองผสมเงินสำหรับสัตว์พาหนะเวลาใช้งานไม่ว่าจะเป็นช้าง ม้า วัวต่างและวัวเทียมเกวียน จะมีสัญญาณผูกคอแบบต่าง ๆ เช่น ช้างและวัวอาจจะใช้โป่งหรือหมากกะโหล่ง (เกราะเหล็กก็ได้) ในสมัยโบราณการไปค้าขายทางไกล ต่างถิ่นต่างแดนจะจัดเป็นกองคาราวานขบวนวัวต่าง ๆ โดยประกอบด้วยวัวหลายร้อยตัวสำหรับบรรทุกสินค้า ในขบวนทั้งหมดจะมีจำฝูงสองตัว สำหรับอยู่ต้นขบวนและท้ายขบวน บนหลังวัวจำฝูงทั้งสองตัวจะบรรทุก โป่งกลางคู่ใหญ่มีเสียงทุ้มกังวานนำต้นขบวน ส่วนโป่งกลางคู่เล็กมีเสียงแหลมวงบนหลังวัวตัวกำกับท้ายขบวน ปัจจุบันนี้แทบทุกครอบครัวของนายฮ้อยค้าวัวต่างมักจะมีโป่งกลาง เหลือไว้เป็นอนุสรณ์ไว้ให้แก่ลูกหลาน นอกจากนี้ผู้สูงอายุบางคนเล่าว่าสมัยก่อนบ้านเมืองยังเป็นป่าดงมีสัตว์ป่าอยู่ทั่วไป ชาวบ้านต่างบุกร้างถางพง สร้างที่พุ่มกลาป่าให้เป็นไร่นาสวนปลูกผักผลไม้สัตว์ป่ามักจะยกฝูงลงมาเก็บกินธัญญาหารที่ปลูกไว้ ชาวบ้านจึงข่มขวัญโดยการเคาะมีดเคาะไม้เคาะท่อนโลหะต่าง ๆ และได้ตัดเอาท่อนไม้เนื้อแข็งผูกเชือกแขวนไว้ตามชื่อคากระท่อมกลางนา เมื่อฝูงสัตว์ลงมาก็จะเคาะไม้เป็นท่อน ๆ ไป นักดนตรีพื้นบ้านจึงเกิดแรงบันดาลใจประดิษฐ์โป่งกลางโดยนำท่อนไม้เนื้อแข็งขนาดต่าง ๆ มาร้อยเชือกเป็นผืนเดียวกัน ทำให้สามารถเคาะทำนองดนตรีได้ ชื่อที่ใช้เรียกโป่งกลาง บางท้องถิ่นจะเรียกแตกต่างกัน เช่น หมากกลิ้งกลม หมากเตอะเต็น หมากเต็ดเต็ง หมากเกราะล่อ

(๒) ส่วนประกอบของโป่งกลาง

(๒.๑) ผืนโป่งกลาง ประกอบด้วยลูกโป่งกลางสิบสองลูก โดยแต่ละลูกจะเรียงจากลูกใหญ่ซึ่งอยู่ข้างบนลงไปหาลูกเล็กซึ่งอยู่ข้างล่าง ลูกใหญ่ที่สุดจะมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๖๐ เซนติเมตร ขนาดจะเล็กลงตามลำดับไปจนถึงลูกสุดท้ายจะมีเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ ๒ นิ้วปลายไม้ทั้งสองข้างจะกลมทุกท่อนห่างจากท่อนปลายประมาณเจ็ดเซนติเมตร เจาะรูสำหรับร้อยผูกเชือกขนาดสองหุนครึ่ง ตรงกลางลูกโป่งกลางจะตกแต่งให้บางทั้งสองด้าน เพื่อปรับระดับเสียงของโป่งกลางให้

เข้ากับเสียงของแคน ลูกใหญ่ที่อยู่ด้านบนจะมีเสียงต่ำ ส่วนลูกที่เล็กจะสั้นจะมีเสียงสูง โป่งกลางจะมีเสียงห้าเสียงคือ โด เร มี ซอล ลา

(๒.๒) ขาโป่งกลาง ในสมัยก่อนพื้นโป่งกลางไม่นิยมใช้ขาแต่มักจะผูกหรือแขวนโยงไว้กับเสา ส่วนอีกด้านหนึ่งจะผูกติดกับพื้นหรือใช้ขาเกี่ยวไว้ ปัจจุบันนิยมทำขาโป่งกลางแบบถาวร เพื่อสะดวกในการติดตั้งขณะบรรเลงขาโป่งกลางทำจากไม้เนื้อแข็ง มีความสูงประมาณหนึ่งเมตร และมีความยาวประมาณหนึ่งเมตร การแขวนลูกโป่งกลางจะแขวนลูกใหญ่ไว้ด้านบนโดยจะมีตะปูบนเสา ส่วนตัวล่างจะมีตะปูตอกไว้เหมือนกันเพื่อเกี่ยวเชือกร้อยโป่งกลาง

(๒.๓) ไม้ตีโป่งกลาง ไม้สำหรับตีโป่งกลางส่วนมากทำด้วยไม้ชนิดเดียวกันกับไม้ที่ทำลูกโป่งกลาง โดยไม้ที่นิยมทำไม้ตีโป่งกลางจะมีหลายแบบแตกต่างกันไปตามความถนัดของผู้ตี ส่วนมากจะมีความยาว ประมาณ ๒๐-๒๕ เซนติเมตรโดยด้านหัวของไม้ตีจะมีขนาดใหญ่ มีทั้งแบบหัวกลมแบบหัวแบนและหัวโค้ง ส่วนมากนิยมแบบหัวโค้งเพราะเวลาตีหัวโค้งสามารถที่จะเลื่อนไหลได้ อย่างรวดเร็วโดยไม่สะดุดลูกอื่น ๆ ของโป่งกลาง

๔.๒ ประเภทการแสดงอีสาน

การแสดงของอีสานมีมากมายหลายชนิด เพราะคนอีสานโดยธรรมชาติเป็นคนที่ชอบสนุกสนาน จึงทำให้มีการแสดงในรูปของการสร้างความเพลิดเพลินมีหลากหลาย สำหรับการแสดงที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของอีสานที่เด่นชัด ได้แก่ หมอลำ การฟ้อน การเซิ้ง หนังประโมทัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑. หมอลำ

คำว่า "หมอลำ" มาจากคำ ๒ คำมารวมกัน ได้แก่ "หมอ" หมายถึง ผู้มีความชำนาญ และ "ลำ" หมายถึง การบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองอันไพเราะ ดังนั้น หมอลำ จึงหมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการบรรยายเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยทำนองเพลง หรือการขับร้อง โดยการนำเอาเรื่องราวในธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี วรรณคดีมาขับร้องเป็นบทกลอนทำนองที่เป็นภาษาอีสาน

๑) วัฒนาการของหมอลำ

สังคมอีสานโบราณมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเวลาว่างมักจะมาจับกลุ่มพูดคุยกันกับผู้เฒ่าผู้แก่ เพื่อคุยปัญหาสารทุกข์สุขดิบและผู้เฒ่าผู้แก่นิยมเล่านิทานให้ลูกหลานฟัง นิทานที่นำมาเล่าเกี่ยวกับจารีตประเพณีและศีลธรรม ที่แรกนั้นเล่าเมื่อลูกหลานมาฟังกันมากจะนั่งเล่าไม่เหมาะ ต้องยืนขึ้นเล่า เรื่องที่นำมาเล่าต้องเป็นเรื่องที่มีในวรรณคดี เช่น เรื่องกาพย์กลอน สิบชัย เป็นต้น ผู้เล่าเพียงแต่เล่า ไม่ออกทำออกทางก็ไม่สนุกผู้เล่าจึงจำเป็นต้องยกไม้ยกมือแสดงท่าทางเป็น พระเอก นางเอก เป็น นักรบ เป็นต้น เพียงแต่เล่าอย่างเดียวไม่สนุก จึงจำเป็นต้องใช้สำเนียงสั้นยาว ใช้เสียงสูงต่ำ ประกอบและหาเครื่องดนตรีประกอบ เช่น ซุง ซอ ปี่ แคน เพื่อให้เกิดความสนุกครึกครื้น ผู้แสดงมีเพียงแต่ผู้ชายอย่างเดียวดูไม่มีรสชาติเผ็ดมัน จึงจำเป็นต้องหา ผู้หญิงมาแสดงประกอบ เมื่อ ผู้หญิงมาแสดงประกอบจึงเป็นการลำแบบสมบูรณ์ เมื่อผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ก็ตามมา เช่น เรื่องเกี่ยวพาราสี เรื่องชิงดีชิงเด่นയാတ (แย่ง) ชู้ยัดผัวกัน เรื่องโจทท์ เรื่องแก้ เรื่องประชัน ชนทำ เรื่องตลกไปกฮา ก็ตามมา จึงเป็นการลำสมบูรณ์แบบ จากการมีหมอลำชายเพียงคนเดียวค่อย ๆ พัฒนาต่อมาจนมีหมอ

ลำฝ่ายหญิง มีเครื่องดนตรีประกอบจังหวะเพื่อความสนุกสนาน จนกระทั่งเพิ่มผู้แสดงให้มีจำนวน เท่ากับตัวละครในเรื่อง มีพระเอก นางเอก ตัวโกงตัวตลก เสนา ครบถ้วน^{๒๒}

๒) ประเภทหมอลำ

หมอลำ เป็นศิลปะการแสดงของเพลงพื้นบ้านอีสาน ซึ่งเป็นการแสดงที่เป็นสัจ, กษณ และอัตลักษณ์ของอีสาน สำหรับการร้องหมอลำจะมีหลายทำนอง เช่น ลำเต้ย ลำเพลิน ลำกลอน ลำเรื่อง ลำซิ่ง เป็นต้น

(๑) หมอลำกลอน^{๒๓}

หมอลำกลอน เป็นศิลปะการแสดงที่เก่าแก่อันหนึ่งของอีสานลักษณะเป็นการลำ ที่มีหมอลำชายหญิงสองคนลำสลับกันมีเครื่องดนตรีประกอบเพียงชนิดเดียว คือแคน การลำมีทั้งลำเรื่องนิทาน โบราณคดีอีสาน เรียกว่า ลำเรื่องต่อกลอนลำทวย (ทวยโจทย) ปัญหา ซึ่งผู้ลำจะต้องมีปฏิภาณไหวพริบที่ดีสามารถตอบโต้ ยกเหตุผลมาหักล้างฝ่ายตรงข้ามได้ ต่อมามีการเพิ่มผู้ลำขึ้นอีกหนึ่งคนอาจเป็นชายหรือหญิงก็ได้ การลำจะเปลี่ยนเป็นเรื่อง ซิง รักหักสวาท ยาดชู้ยาดผัว เรียกว่า ลำซิ่งปัจจุบันกลอนนั้นหาได้ยากเพราะขาดความนิยมลงไปมากแต่ว่าปัจจุบัน ได้วิวัฒนาการมาเป็นหมอลำซิ่งเพื่อความอยู่รอดและผลก็คือได้รับความนิยมใน ปัจจุบัน

(๒) หมอลำกลอนซิ่ง^{๒๔}

หมอลำกลอนซิ่งเป็นศิลปะการแสดงของชาวอีสานโดยได้นำเอาศิลปะ ที่มีมาตั้งแต่เดิมมาดัดแปลงประยุกต์ให้ทันสมัยคือนำเอาหมอลำกลอนซิ่งแต่ เดิมนั้นเป็นการลำประกอบแคนเพียงอย่างเดียวมาประยุกต์เข้าดนตรีซิ่งอื่น ๆ เช่น พิณ เบส และกลองชุด จนได้รับความนิยมปัจจุบันได้มีการนำเอาเครื่องดนตรีสากลเช่น ออร์แกนคีย์บอร์ดมาประยุกต์เล่นเป็นทำนองหมอลำ ทำให้จังหวะสนุกคึกครื้น ประกอบกับการนำเพลงสากลเพลงสตริงเพลงลูกทุ่งที่กำลังฮิตมาประยุกต์เข้าด้วยลำซิ่ง เป็นวิวัฒนาการของลำคู่ (เพราะใช้หมอลำ 2-3 คน) ใช้เครื่องดนตรี สากลเข้าร่วมให้จังหวะเหมือนลำเพลิน มีทางเครื่องเหมือนดนตรีลูกทุ่ง กลอน ลำสนุกสนานมีจังหวะอันเร้าใจ ทำให้ได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว หมอลำกลอนซิ่งในปัจจุบันได้กลายเป็นธุรกิจความบันเทิงที่ได้รับความนิยม อีกแขนงหนึ่ง ที่ชาวอีสานนิยมจ้างไปเป็นมหรสพสมโภชงานที่ได้จัดขึ้นในโอกาสต่าง ๆรูปแบบการแสดงจะเป็นการร้องรำทำนองหมอลำประยุกต์กับเพลงที่สนุก โดยมีหมอลำฝ่ายชายคอยร้องแก้กับ หมอลำฝ่ายหญิง พร้อมกับ การ โชว์ลีลา การรำรำที่อ่อนช้อยงดงามและมีหมอลำแคนเป่าแคนประกบอยู่ข้างๆเพื่อคอยคลอแคนให้หมอลำไม่หลงคีย์เสียงของตนเองซึ่งหมอลำแต่ละคนจะมีหมอลำประจำตัวของตัวเองปัจจุบัน วงหมอลำซิ่งใหญ่ ๆ จะมีทางเครื่องเพื่อเพิ่มสีสันอีกด้วย การว่าจ้าง เจ้าภาพจะเป็นคนจับคู่หมอลำเอง เพื่อจะได้เห็นการร้องแก้กันด้วยความสนุกสนานและมีไหวพริบ

^{๒๒} หมอลำ, แหล่งที่มา: <https://www.finearts.go.th/nakhonphanomlibrary/view/12439> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๒๓} อ่างแล้ว, หมอลำ, แหล่งที่มา: <https://www.finearts.go.th/nakhonphanomlibrary/view/12439>

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน

(๓) หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน

การลำที่มีผู้แสดงครบหรือเกือบจะครบตามจำนวนตัวละครในเรื่องที่ดำเนินการแสดงมีอุปกรณ์ประกอบทั้งฉาก เสื้อผ้าสมจริงและยังมีเครื่องดนตรีประกอบ แต่เดิมที่มีหลัก ๆ คือ พิณ (ซุง หรือ ซิ่ง) แคน กลอง การลำจะมี ๒ แนวทาง คือ ลำเวียง จะเป็นการลำแบบลำกลอนหมอลำแสดงเป็นตัวละครตามบทบาทในเรื่อง การดำเนินเรื่อง ค่อนข้างช้า แต่ก็ได้อรรถรสของละครพื้นบ้าน หมอลำได้ใช้พรสวรรค์ของตัวเองในการลำ ทั้งทางด้านเสียงร้อง ปฏิภาณไหวพริบ และความจำ เป็นที่นิยมในหมู่ผู้สูงอายุ ต่อมาเมื่อดนตรีลูกทุ่งมีอิทธิพลมากขึ้นจึงเกิดวิวัฒนาการของ ลำหมู่อีกครั้งหนึ่ง โดยได้ประยุกต์ กลายเป็น ลำเพลิน ซึ่งจะมีจังหวะที่เร้าใจชวนให้สนุกสนาน ก่อนการลำเรื่องในช่วงหัวค่ำจะมีการนำเอารูปแบบของ วงดนตรีลูกทุ่งมาใช้เรียกคนดู กล่าวคือ จะมีนักร้อง(หมอลำ) มาร้องเพลงลูกทุ่งหรือบางคณะหมอลำได้นำเพลงสตริงที่กำลังฮิตในขณะนั้น มีทางเครื่องเต็นประกอบ นำเอาเครื่อง ดนตรีสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ เช่น กีตาร์ คีย์บอร์ด แซ็กโซโฟน ทรัมเป็ต และกลองชุด โดยนำมาผสมผสานเข้ากับเครื่องดนตรีเดิมได้แก่ พิณ แคน ทำให้ได้รสชาติของดนตรีที่แปลกออกไป ยุคนี้ นับว่าหมอลำเฟื่องฟูมากที่สุดคณะหมอลำต่างๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในแถบจังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม อุบลราชธานี หมอลำหมู่สามารถแบ่งตามทำนองของบทกลอนลำได้อีกซึ่งแต่ละทำนองจะออกเสียงสูงต่ำ ไม่เหมือนกัน ได้แก่ ทำนองขอนแก่น ทำนองกาฬสินธุ์ มหาสารคาม ทำนองอุบล เป็นต้น

๕. ภูมิปัญญาภาษาและวรรณกรรม

มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลซึ่งแตกต่างจากสัตว์อื่น คือมนุษย์สามารถใช้ภาษาในการสื่อสาร และสามารถคิดค้นประดิษฐ์อักษรขึ้นมาใช้บันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตนเองประสบพบเจอไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน เมื่อเป็นเช่นนี้อักษรจึงมีบทบาทสำคัญในการบันทึกปรัชญา ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต สำหรับคนอีสานก็ได้มีการคิดค้นประดิษฐ์อักษรขึ้นมาใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่างๆ จนกลายมาเป็นมรดกภูมิปัญญาภาษาอีสานดังนี้

๕.๑ ภูมิปัญญาภาษา

ภาคอีสานของประเทศไทยในอดีตเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้าง แต่ ณ ปัจจุบันอาณาจักรล้านช้างได้ล่มสลายไปแล้ว ส่วนดินที่อยู่ฝั่งโขงอีกฝั่งหนึ่งกลายมาเป็นดินแดนของประเทศไทย อีกฝั่งหนึ่งกลายเป็น สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป. ลาว) ถึงแม้ว่าอาณาจักรล้านช้างได้ล่มสลายไปแล้วแต่ภาษาและวรรณกรรมยังคงอยู่ไม่ได้หายไปหรือลมสลายไปกับอาณาจักรแต่อย่างใด

ภาคอีสานมีภูมิปัญญาที่จะกำหนดสิ่งหนึ่งขึ้นมาเพื่อใช้ในการสื่อสารหรือการสืบทอดศิลปะวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ด้วยการประดิษฐ์อักษรหรือภาษาขึ้นมาใช้ซึ่งเรียกว่าภาษาอีสานหรือภาษาลาว ส่วนอักษรที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใช้ในการบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ จะมีอยู่ ๒ ภาษาที่นิยมใช้กันมากคือ อักษรไทยน้อย และอักษรธรรม สำหรับสิ่งที่ใช้บันทึกก็จะใช้วัสดุจากธรรมชาติโดยเอาใบไม้มาใช้แทนกระดาษ เพราะในอดีตยังไม่มีกระดาษจึงต้องหาวัสดุจากธรรมชาติใช้แทนนั่นก็คือภูมิปัญญาของคนอีสาน

๑) อักษรธรรม (Dhamma Scripts)^{๒๕}

อักษรธรรมพัฒนาการมาจากอักษรมอญและอักษรล้านนา ใช้เขียนพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นิยมใช้ตั้งแต่ พ.ศ.๑๙๐๐ เป็นต้นมา จารึกอักษรธรรมอีสานที่พบว่ามีอายุเก่าแก่มากที่สุดพบในประเทศลาว คือจารึกบนฐานพระพุทธรูปที่วัดศรีสะเกษ (สีสะเกด) ในนครเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๐๓๓ ตรงกับสมัยพระเจ้าสามแสนไทยไตรภูวนาถ

ส่วนในประเทศไทยศิลาจารึกที่เก่าแก่ที่สุดคือที่วัดศรีคุณเมือง อ. เมือง จ. หนองคาย รองลงมาคือจารึกวัดถ้ำสุวรรณคูหา อ. สุวรรณคูหา จ. หนองบัวลำภู จารึกในปี พ.ศ. ๒๑๐๕ เป็นรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๐๔๓-๒๑๑๕) แห่งราชวงศ์ล้านช้าง เป็นแผ่นหินสีดำขัดเงาอย่างดี เนื้อหาจารึกเป็นพระราชโองการของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชโปรดให้มอบที่ถวายสงฆ์ที่วัดถ้ำสุวรรณคูหา อีกทั้งถวายสร้างพระพุทธรูป ถวายข้าโองาส และยังได้กล่าวถึงชื่อบ้านนามเมืองที่อุทิศให้เป็นนาจ้งหันเพื่อเก็บผลประโยชน์ถวายพระภิกษุ และบำรุงวัดในตอนท้ายได้สาปแช่งผู้ที่ทำลายทานวัตถุและถือประโยชน์สงฆ์มาเป็นของตนเอง ส่วนหลักฐานที่เป็นใบลานคือคัมภีร์วิสุทธิมรรค จารในปีพ.ศ.๒๑๔๓ ถือว่าเก่าแก่ที่สุด ปัจจุบันต้นฉบับเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๔๔๐ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา รัฐบาลไทยได้เข้ามาบริหารจัดการภูมิภาคท้องถิ่นมากขึ้นโดยเฉพาะภาคเหนือและภาคอีสาน เพราะกลัวภัยคุกคามจากมหาอำนาจนักล้าอาณานิคมทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษ รัฐบาลจึงเข้ามาควบคุมการศึกษาอย่างเป็นแบบแผนเดียวกัน บังคับให้เขียนภาษาไทยด้วยอักษรรูปแบบเดียวกันทั้งประเทศเพื่อความเป็นเอกภาพเป็นเหตุให้การเขียนต้องเปลี่ยนไปด้วย เพราะทุกคนต้องเรียนอ่านอักษรไทยให้ได้ ส่วนภาษาไทยน้อยและธรรมนั้นปล่อยตามยถากรรม อักษรธรรมอีสานที่เคยครองถิ่นอีสานทั้งหมดจึงถูกละทิ้ง เป็นการละเลยมรดกท้องถิ่นของชาติที่น่าเสียดายยิ่ง ในปัจจุบันเราจะหาพระสงฆ์อ่านได้ยากเต็มที โดยไม่ต้องกล่าวถึงคฤหัสถ์ที่ไม่เคยบวชเรียน เด็กรุ่นใหม่ชาวอีสานจึงพูดได้เต็มปากเมื่อไปเจอเพื่อนต่างภูมิภาคว่า "ภาษาอีสานของฉัน มีแต่ภาษาพูด ไม่มีอักษรใช้เหมือนภาคกลาง"

อักษรธรรมมีชะตากรรมที่แย่กว่าอักษรล้านนา ภาคเหนือยังพอหาศึกษาได้บ้างในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ตามวัดและมหาวิทยาลัยของรัฐบางแห่ง อย่างน้อยอักษรล้านนาก็มีการนิยมเขียนตามสถานที่ราชการ โรงเรียน และวัด เป็นต้น เราจะหาสภาพแบบนี้ในอีสานไม่ค่อยได้ ดังนั้น อักษรธรรมจึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่งของชาวอีสาน เราจึงควรช่วยกันรักษามรดกทางวัฒนธรรมให้ลูกหลานชาวอีสานได้ทราบว่าครั้งหนึ่งเรามีตัวหนังสือใช้มาก่อน อีกทั้งเป็นอนุภรณ์ขกุญแจสู่ขุมทรัพย์ทางภูมิปัญญาที่จารึกในใบลานอย่างมากมายก่ายกอง

^{๒๕} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, แบบเรียนอักษรธรรมอีสานและไทยน้อย, (ขอนแก่น: คลังนาภาวิทยาขอนแก่น, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒-๑๓.

๒) อักษรไทยน้อย (Thainoi Scripts)^{๒๖}

อักษรไทยน้อยเป็นอักษรตระกูลไทยอย่างหนึ่งมีลักษณะคล้ายกับอักษรลาวในประเทศลาวปัจจุบัน และคล้ายคลึงกับอักษรไทยสมัยสุโขทัย นิยมเขียนเรื่องราวบันทึกลงทั้งในแผ่นศิลา และแผ่นใบลาน จารึกอักษรไทยน้อยที่เก่าแก่ที่สุด คือจารึกที่วัดหลวง จังหวัดหนองคาย พ.ศ.๑๙๕๗

อักษรไทยน้อย นิยมใช้ตั้งแต่พ.ศ. ๑๔๐๐ เป็นต้นมา แต่ไม่นิยมเขียนคำสอนทางพุทธศาสนา เพราะพยานุชนะไม่ครบตามหลักภาษาบาลีและสันสกฤต

๕.๒ ภูมิปัญญาวรรณกรรม

ภาคพื้นอีสานเป็นภาคที่มีความยิ่งใหญ่ในด้านอารยธรรม ภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตและวรรณกรรม สำหรับวรรณกรรมที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสาน คือบรรพบุรุษอีสานได้มีแต่งวรรณกรรมโดยมีจุดหมายหลักเพื่อใช้สอนคนในสังคมและเพื่อความบันเทิง สำหรับวรรณกรรมที่เป็นอัตลักษณ์และสัญลักษณ์ของวรรณกรรมอีสาน คือมีการวางเค้าโครงเรื่องด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาผสมกับความวัฒนธรรมพื้นบ้าน โดยเริ่มจากการคิดว่าจะสอนใคร สอนหลักธรรมอะไร แล้วจึงกำหนดพื้นที่ เรื่องราวแล้วกำหนดตัวละครใส่ วรรณกรรมอีสานที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนอีสานมากในปัจจุบัน คือวรรณกรรมผาแดงนางไอ่ และวรรณกรรมสินไชร์ ซึ่งมารายละเอียดดังนี้

๑) วรรณกรรมผาแดงนางไอ่

วรรณกรรมผาแดงนางไอ่เพื่อให้เกิดความชัดเจนในเนื้อเรื่องและอิทธิพลของวรรณกรรมต่อสังคมอีสานผู้วิจัยแยกให้เห็นแต่ละด้านดังนี้

(๑) เนื้อหาวรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่

กาลครั้งหนึ่งมีเมืองใหญ่เมืองหนึ่งชื่อว่า “เมืองเอกชะธิตา” มีพระยาขอมเป็นผู้ปกครองประชาชนอาศัยอยู่กันด้วยความสงบสุขร่มเย็น พระยาขอมมีพระมเหสีชื่อนางจันทร์จ่อม ต่อมาพระนางได้ตั้งครรภ์ และได้ประสูติพระธิดาซึ่งมีผิวพรรณเหลืองอร่ามเหมือนดั่งทองคำ ราวกับว่าสวรรค์ส่งนางลงมาเกิดยังโลกมนุษย์ จึงได้ตั้งชื่อนางไอ่คำ เมื่อเติบโตเป็นสาวนางไอ่คำ มีพระสิริโฉมงดงาม กิริยาวาจ่าอ่อนหวาน มีความเป็นกุลสตรี กิตติศัพท์ความงามของนางไอ่คำได้ขจรไปไกลเป็นที่เลื่องลือไปทั้งสามโลก นางจึงเป็นที่หมายปองของบุรุษทั้งหลาย นางไอ่คำจึงเป็นที่รักและห่วงหาของพระบิดามาก พระองค์จึงสร้างปราสาทให้อยู่พร้อมเหล่านางสนม นางกำนัลให้คอยดูแลเป็นอย่างดี

พระยาขอมได้แบ่งเมืองให้น้องชาย หลานชายและเหลนปกครองเมืองต่างๆ เช่น เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองหงส์ เมืองสีแก้ว เป็นต้น ขณะเดียวกันยังมีเมืองอีกเมืองหนึ่งชื่อ เมืองผาโพง มีเจ้าชายนามว่า ท้าวผาแดง เป็นผู้ปกครอง เมื่อท้าวผาแดงได้ยินกิตติศัพท์ความงามของนางไอ่คำ จึงใคร่อยากจะชมสิริโฉม จึงปลอมตัวเป็นพ่อค้าเดินทางมายังนครเอกชะธิตา เมื่อถึงเมืองเอกชะธิตาท้าวผาแดงได้ติดสินบนนางสนมกำนัลและได้ฝากผ้าอย่างดีไปให้นางไอ่คำ ด้วยผลกรรมที่ได้ทำร่วมกันมาในชาติปางก่อน จึงทำให้นางไอ่คำกับท้าวผาแดงมีจิตปฏิพัทธ์ต่อกัน จนในที่สุดทั้ง ๒ ก็ได้แอบสมสู่กันก่อนท้าวผาแดงจะจากไป เพื่อจัดขบวนขันหมากมาสู่ขอตามประเพณี ก่อนจากกันทั้ง ๒ ได้คร่ำครวญต่อกันด้วยความอาลัยยิ่ง วันเวลาผ่านไปจนถึงเดือน ๖ เป็นประเพณีมาตั้งแต่โบราณกาลของเมืองเอก

^{๒๖} อ่างแล้ว, พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, แบบเรียนอักษรธรรมอีสานและไทยน้อย, หน้า ๑๓.

ชะธิดา จะต้องมีการทำบุญบังไฟบูชาพญาแถน พระยาขอมจึงได้ประกาศบอกไปตามหัวเมืองต่างๆ ว่า บุญบังไฟปีนี้จะเป็นการหาผู้ที่จะมาเป็นราชบุตรเขยอีกด้วย ขอให้เจ้าชายหัวเมืองต่างๆ จัดทำบังไฟมา จุดแข่งกัน ถ้าใครชนะจะยกพระธิดาไอลำให้อภิเษกสมรสด้วย

ข่าวนี้ได้ร่ำลือไปทั่วสารทิศทุกเมืองในเขตแคว้นแคว้น ต่างก็ส่งบังไฟเข้ามาแข่งขัน เช่น เมืองฟ้าแดดสูงยาง เมืองเชียงเหียน เมืองเชียงทอง แม้กระทั่งท้าวพังคี่ซึ่งเป็นพญานาคอยู่ใต้เมืองบาดาลก็อดใจไม่ไหวอยากจะชมความงดงามของนางไอลำ จึงปลอมตัวเป็นกระรอกด่อน (กระรอกเผือก) มาดูความงามของนางไอลำด้วยในวันบุญบังไฟ เมื่อถึงวันแข่งขันจุดบังไฟ ปรากฏว่า บังไฟท้าวผาแดงจุดไม่ขึ้นพ่นควันอยู่ ๓ วัน ๓ คืน จึงระเบิดแตกออกเป็นเสียงๆ ทำให้ความหวังของท้าวผาแดงหมดสิ้นลง ขณะเดียวกัน ท้าวพังคี่ที่ปลอมตัวมาเป็นกระรอกด่อน ไต่ต้นไม้ไปมาอยู่บนยอดไม้ ช่างปราสาทของนางไอลำ ก็ปรากฏร่างให้นางไอลำเห็น นางจึงอยากได้มาเลี้ยง แต่แล้วก็จับไม่ได้ จึงบอกกับนายพรานว่าถ้าจับเป็นไม่ได้ก็ให้จับตาย ในที่สุดกระรอกด่อนก็ถูกยิงด้วยลูกศรจนตาย ก่อนตาย ท้าวพังคี่ได้อิच्छิฐานว่า “ขอให้เนื้อของข้าพเจ้าขยายใหญ่ได้แปดพันเกวียน ให้คนทั้งเมืองกินบหมดสิ้น ให้คนกินมีรสชาดหอมหวานชวนชิมติดใจ ใฝ่ได้กินให้ตายหลุมจมดิน ธรณินทร์สุบร้างให้มันม้างบมีมาย” จากนั้นร่างของกระรอกด่อนก็ขยายใหญ่ขึ้น จนผู้คนแตกตื่นมาดูกันและจัดแล่นเนื้อแบ่งกันไปกินทั่วเมือง รวบรวมว่าเป็นอาหารทิพย์ นางไอลำก็ได้กินเนื้อกระรอกด้วย ยกเว้นพวกแม่หม้ายที่ชาวเมืองรังเกียจจึงไม่ได้แบ่งเนื้อกระรอกให้กิน พญานาคราชแห่งเมืองบาดาลทราบข่าวท้าวพังคี่ผู้เป็นบุตรของตนถูกมนุษย์ฆ่าตายพร้อมกับแล่นเนื้อไปกินกันทั้งเมือง จึงโกรธแค้นยิ่งนักจึงยกทัพพญานาคมาถล่มเมืองเอกชะธิดา ดึงสังข์ของคือนั้นขณะที่ชาวเมืองเอกชะธิดากำลังหลับไหลเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันก็เกิดขึ้น เสียงกัมปนาทดังสนั่นหวั่นไหว พายุฝนฟ้ากระหน่ำลงมาอย่างหนัก ทำให้กลางเมืองถล่มยุบตัวลงไปทีละน้อย ท่ามกลางเสียงหวีดร้องของผู้คนที่วิ่งหนีตาย พญานาคผุดขึ้นมาบนหมื่น นับแสนตัวถล่มเมืองเอกชะธิดาจนหายไปใต้บาดาลทันที คงเหลือไว้แต่ดอนแม่หม้าย ซึ่งเป็นที่อยู่ของพวกแม่หม้ายที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกด่อนจึงรอดตาย ฝ่ายท้าวผาแดงได้ยินข่าวด้วยความเป็นห่วงนางไอลำจึงรีบควมม้าบักสามเข้าไปควมนางไอลำขึ้นหลังม้าบักสามหนีออกจากเมืองไป ถึงแม้จะเร่งฝีเท้าม้าเท่าใดแผ่นดินก็ถล่มตาม ในที่สุดพญานาคใช้หางจุดเอานางไอลำจากอ้อมแขนของท้าวผาแดง จมน้ำหายไปต่อหน้าต่อตา เพราะนางไอลำได้กินเนื้อกระรอกด่อนด้วย จึงหนีไม่พ้นทัพพญานาคที่ทำให้แผ่นดินถล่มจมหายไปใต้พื้นดิน รุ่งเช้าภาพของเมืองเอกชะธิดาที่เคยรุ่งเรืองโอฬาร ก็อันตรธานหายไปสิ้น คงเห็นพื้นน้ำกว้างยาวสุดตา ทุกชีวิตในเมืองเอกชะธิดาจมสู่ใต้บาดาลจนหมดสิ้น เหลือไว้แต่ดอนแม่หม้ายบนเกาะกลางหนองหาร ในผืนน้ำอันกว้างนี้ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นหนองหานหลวง จังหวัดสกลนคร ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

(๒) ที่มาและความสำคัญ

วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอลำ เป็นวรรณกรรมอิงประวัติศาสตร์ ซึ่งมีตัวละครที่โดดเด่นคือ ท้าวผาแดงและนางไอลำ เนื้อเรื่องกล่าวถึงบุพกรรมที่เคยร่วมกันทำในชาติปางก่อน มีความรัก ความแค้น และการให้อภัย วรรณกรรมผาแดงนางไอลำ เป็นตำนานรักอมตะของภาคอีสาน ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างมาก จึงมีการนำมาเผยแพร่ในรูปแบบต่างๆ เช่น แต่งเพลง บทละคร นิทาน ภาพยนตร์ การ์ตูน และวรรณกรรมเรื่องนี้ยัง บ่อเกิดของวัฒนธรรมประเพณีของชาวอีสานนั่นก็คือบุญบังไฟ

(๓) **ต้นฉบับ** : ต้นฉบับมาจากหนังสือ ประวัติพระธาตุนารายณ์เจงเวง เขียนด้วยอักษรธรรม เขียนไว้ในคัมภีร์ใบลานจำนวน ๘ ผูก พบที่วัดสุทธาวาส บ้านโสกใหญ่ ตำบลลือ อำเภอนา จังหวัดอุบลราชธานี ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง

(๔) **แก่นของเรื่อง**

วรรณกรรมผาแดงนางไอ่ เป็นเรื่อง โศกนาฏกรรมของความรักสามคน คือ ระหว่างท้าวผาแดง ท้าวพังคี่ และนางไอ่คำ ที่มีบุพกรรมสร้างร่วมกันมาแต่ชาติปางก่อน ถึง ๒ ภพ ๒ ชาติ ซึ่งมีทั้งความรัก ความแค้น และแรงอธิษฐานจึงนำพามาสู่ความหายนะ

(๕) **ด้านเนื้อหาเนื้อหาในวรรณกรรม**

วรรณกรรมเรื่องผาแดงนางไอ่เป็นวรรณกรรมที่ได้สอดแทรกวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะหลักกรรม และความโกรธ จะนำไปสู่ความหายนะ และเป็นปรัชญาชีวิตของชาวอีสาน นอกจากนี้เนื้อเรื่องยังมีส่วนเกี่ยวข้องกับ ประเพณีวัฒนธรรมอีสานที่โดดเด่นและเป็นที่ยึดกันเป็นอย่างดี คือประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน

(๖) **หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา**

วรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องผาแดงนางไอ่ เป็นวรรณกรรมคำสอนของอีสาน ใช้ภาษาอีสานในการแต่งทำให้เข้าใจได้ง่าย อีกทั้งโครงเรื่องที่น่าติดตามเพราะท้าวผาแดง และท้าวพังคี่ในอดีตชาติ เคยครองรักกับนางไอ่มาก่อน และที่สำคัญของเรื่องนี้ คือ เป็นวรรณกรรมที่สอนเรื่องกฎแห่งกรรม ที่ทั้งสามคนได้ทำร่วมกันมาในอดีตชาติ ทำให้รู้ว่า “กรรมย่อมสนองกรรม” ซึ่งในอดีตชาติ นางไอ่ ได้อธิษฐานหรือสาปแข่งว่า “ชาติใดขออย่าได้มาเป็นคู่ครองกับพังคี่ และพังคี่เกิดมาชาติใดขอให้เจอแต่ความทุกข์ทรมาน และขอให้พังคี่ตายบนต้นมะเดื่อ” และสุดท้ายคำอธิษฐานหรือคำสาปแข่งนางไอ่ก็เป็นจริง กระจกตอนขณะที่หนีการล่าของนายพราน พอมาเจอผลมะเดื่อสุกกี้ลิมตัวหลงกินผลมะเดื่อจนนายพรานยิงตายในที่สุด ส่วนนางไอ่ไปสาปแข่งพังคี่ให้ตาย ตัวเองก็ได้รับผลของกรรมคือไปหลงกินเนื้อกระจกตอน ตนเองจึงไม่รอดพ้นคำสาปแข่งของพังคี่ก่อนตายว่า “ถ้าใครกินเนื้อตอนขอให้ตายจมนครนี้” เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า “กรรมย่อมสนองกรรม” กรรมต้องละด้วยการให้อภัย และความโกรธแค้น ย่อมนำไปสู่ความหายนะ^{๒๓}

๒) **วรรณกรรมสินไชร์^{๒๔}**

วรรณกรรมเรื่องสินไชร์จะเล่าเป็นนิทานต่อไปนี้ได้ต้นแบบมาจากหนังสือสังข์สีลปชัย วันนะคะดีคำกอนขันยอดของลาว โดย ท้าวปางค้ำนักปะพันเอกแห่งกรุงศรีสัตนาคนหุตเวียงจันทน์ (สมัย พ.ศ. ๒๑๙๓) กวดทานโดย สีลา วีระวงส์ กะชวงทัมมะกานเป็นผู้จัดพิมพ์ (พ.ศ. ๒๕๑๒) และหนังสือสังข์สีลปชัยฉบับนักศึกษา โดยนายมัน จงเรียน พ.ม.เป็นผู้เรียบเรียง นอกจากนี้ ยังได้ค้นคว้าจากหนังสือเรื่องเดียวกันนี้มีรวบรวมไว้ การเขียนฉบับเดิมเป็นการเขียนด้วยภาษาร้อยกรอง ซึ่งจะผิดกับที่จะเล่าต่อไปนี้เป็นภาษาร้อยแก้ว มีภาษาร้อยกรองเดิมประกอบเพื่อให้ได้อรรถรสในภาษาวรรณกรรม

^{๒๓} อุดม บัวศรี และประกอบ มีโคตรกอง, การวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่ใช้ในการเสริมสร้างความปรองดองของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, **รายงานการวิจัย**, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐), หน้า ๗๖-๘๐.

^{๒๔} ขอบ ดีสวนโคก, **วรรณกรรมพื้นบ้านสินไช**, (ขอนแก่น: สำนักการศึกษาเทศบาลนครขอนแก่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑-๔.

บ้างการเล่านี้ก็เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจเนื้อหาของเรื่องดีขึ้นใช้เวลาไม่มากอ่านแล้วได้ความเข้าใจตลอดเรื่อง อาจขาดรายละเอียดในบางตอนถ้าต้องการทราบรายละเอียดครบถ้วนกระบวนความก็ใครแนะนำให้อ่านฉบับร้อยกรอง

เบื้องต้นนี้ใครแนะนำให้ทำความเข้าใจกับวรรณกรรมเรื่องสินไซ ดังต่อไปนี้

(๑) **ชื่อเรื่อง** คำว่าสินไซเป็นคำที่เขียนมาจากอักษรไทยน้อยในโบราณ เป็นภาษาลาวล้านช้าง มาจากคำ ๒ คำ คือ สิน ซึ่งหมายถึงทรัพย์ สิ่งของ เงินทอง สิ่งมีค่าอย่างหนึ่ง หมายถึงตัด หรือ ตัดสิน ตัดให้ขาด ตัดรอนทำให้เกิดความสวยงามเหมาะสม อาจหมายถึงถึงความเข้มแข็ง ความแข็งแกร่ง ความเยือกเย็น ความเป็นปกติวรรณกรรมพื้นบ้าน อินไซเป็นเสียงที่พ้องกันกับคำว่า ศิล หรือ ศิล ส่วนคำว่า ไซ มีความหมายว่าจนตรอก จนตัว ถึงทางตันสุดท้ายสู้ อาจหมายถึงเครื่องตกปลา รวมความได้ว่าคำว่าสินไซ จึงหมายความว่าช่วยชนะอย่างมีค่าหรือช่วยชนะอย่างมีศิลป์ ซึ่งเขียนเป็นภาษาไทยได้ว่าศิลปะช่วย นั่นเอง จะเห็นได้ว่านิทานเรื่องนี้เป็นเรื่องของการต่อสู้เมื่อถึงคราวจำเป็นต้องต่อสู้จนได้ชัยชนะเป็นการเข้าไปโรมรันพันธุกันอย่างมีชั้นเชิง โดยเหตุที่ละครตัวเอกมีชื่อว่าสินไซ เนื่องด้วยเกิดมาพร้อมกับดาบและธนูสิน หรือศรเป็นนิทานชาดก สินไซเป็นพระโพธิสัตว์

(๒) **สถานที่** อาณาจักรล้านช้างเป็นสถานที่เกิดแห่งนิทานเรื่องสินไซเป็นเหตุการณ์บ่งบอกวัฒนธรรมของชุมชนกลุ่มไทลาวสองฝั่งโขง อันหมายถึง ประเทศลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งผู้ประพันธ์ได้โยงเรื่องราวธรรมชาติเข้าไปผูกพันกับบ่หิมพาน เพื่อให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ และความมหัศจรรย์ของธรรมชาติอันบริสุทธิ แท้จริงก็คือความเป็นธรรมชาติใกล้ตัวในยุคสมัย

(๓) **เหตุเกิดของเรื่อง** ผู้ประพันธ์มองเห็นสังคมมนุษย์เป็นสังคมที่สับสนวุ่นวายมีหลายเรื่องเป็นสิ่งที่งามน่าจดจำ มีหลายเรื่องที่น่าหดหู่อดสูใจ น่าเบื่อหน่าย น่าขจัดปัดเป่า ในเรื่องเต็มไปด้วยความรุ่มร้อนด้วยไฟ ๓ กองเป็นพื้นฐาน ไฟคือ รากะ โทสะและโมหะ หรือความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำสังคมให้ขาดศีล ขาดธรรมขาดสติ ขาดสัมปชัญญะ ในใจห่อหุ้ม ด้วยกิเลส คือ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็นนำไปสู่การกระทำเรียกว่ากรรม ครั้นทำลงไปแล้ว ก็เกิดเป็นผลจากการกระทำ เรียกว่าวิบากเมื่อได้รับวิบากหรือผลจากการกระทำแล้วก็เกิดความอยากต่อไปอีก จนต้องทำครั้นทำแล้วก็ได้ผลอีกเป็นอยู่เช่นนี้ไม่จบสิ้นเกิดบานปลายไปเรื่อยจนเป็นเนืองอกหรือเนื้อร้ายในสังคมบราห്മ่าพันกันไปไม่จบสิ้น ในที่สุดต้องให้ทุกฝ่ายรู้จักตัวเองถอยไปอยู่ที่เดิม ใช้หลักรู้จักสามัคคี ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคมจึงจบลงด้วยดี

(๔) **กาลสมัย** ทราบได้ว่าเรื่องสินไซเขียนขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช (๒๑๗๖-๒๒๔๑) ซึ่งเป็นสมัยที่อาณาจักรล้านช้างมีความสงบร่มเย็นเป็นยิ่งนักพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยนี้ถือเป็นยุคทองของอาณาจักรล้านช้างนักปราชญ์มีเวลาคิดตรองรังสรรค์วรรณกรรมหลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องสินไซนี้ด้วย

(๕) **นักประพันธ์** วรรณกรรมเรื่องสินไซ เดิมเชื่อกันว่าผู้ประพันธ์ คือท้าวปางคำเพราะเห็นมีระบุไว้ในตอนต้นของบทประพันธ์ถ้าผู้ประพันธ์ชื่อนี้จริงก็เห็นเป็นเรื่องแปลกที่ผู้แต่งบอกชื่อหรือเปิดเผยชื่อตัวเอง เพราะนักปราชญ์ผู้ประพันธ์วรรณกรรมอีสานหรือวรรณกรรมแบบล้านช้างไม่นิยมบอกชื่อตัวเอง เนื่องด้วยอยู่ในยุคสมัยราชาธิปไตย วรรณกรรมที่เขียนส่วนใหญ่ก็จะเกี่ยวกับจักรๆ วงศ์ๆอาจหมิ่นเหม่ต่อราชภัยประกอบกับกวีในยุคสมัยไม่นิยมเขียนเพื่อเกียรติยศชื่อเสียงแต่หาก

กระทำเพื่อบูชาคุณพระศาสนา ดังนั้นคำว่า ปางคำ จึงอาจหมายถึงองค์พระมหากษัตริย์ อาจหมายถึง พระราชวังที่ประทับ อาจหมายถึงเจ้านายคนใดคนหนึ่งในราชสำนัก คงไม่ใช่ นักกวีสามัญชนทั่วไป

(๖) เนื้อเรื่อง ในกาลสมัยนั้นมีเมืองและบุคคลที่ควรกล่าวถึงและให้ความสนใจ ดังนี้

นครเบ็จจาล ปกครองโดยพระยาสุทราชมหเสีทั้งหมด ๘ องค์ องค์เอกพระนามว่าจันทา เทวี มีพระโอรส ๑ องค์ พระนามว่าสีโท มีพระวรกาย เป็นคชสีห์ มีอิทธิฤทธิ์เข้มแข็งเสียงสีหนาท มหเสีองค์รองพระนาม นางลุน มีโอรสแฝดนามว่า สังข์ หรือหอยสังข์มีพระวรกายเป็นหอยสังข์ มีฤทธิ์ บุกป่าดง เนรมิตกายเป็นเรือ มีฤทธิ์เดชนานาประการอีกองค์หนึ่งชื่อสินไซมีพระวรกายเป็นมนุษย์รูป งามเกิดมาพร้อมกับดาบและธนูศิลป์มีมิตินิเดชกล้าแกร่งเป็นพระโพธิสัตว์ พร้อมกับมีมเหสีอีก ๖ นางแต่ละนางก็มีโอรสนางละ ๑ องค์ พระยาสุทราชมหเสีองค์หนึ่งนามว่า สุมณฑา ซึ่งถูกยักษ์ กุมภัณฑ์ลักพาไปเป็นมเหสีครองเมืองอโนราช

นครอโนราช ปกครองโดยพญายักษ์นามว่า กุมภัณฑ์ พระยาคุมภัณฑ์ ได้รับบัญชาจาก ท้าวเวสสุวรรณ ผู้เป็นจอมแห่งยักษ์ให้มาปกครองยักษ์ มาร เปรตผีทั้งหมดมีพระนางสุมณฑาเป็นมเหสี มีพระธิดานาม สีดาจัน ซึ่งได้ยกให้ไปเป็นมเหสีของพระยาบาดาลนามว่า วรุณนาค พญากุมภัณฑ์มี พี่ชายอยู่ตนหนึ่งนามว่า วันนุราช

นครบาดาล ปกครองโดยพญานาคราชนามว่า วรุณนาค ปกครองเมืองนาคพิภพ มีมเหสี ชื่อสีดาจัน ลูกสาวพญากุมภัณฑ์กับนางสุมณฑา

นครจำปาเกะ ปกครองโดยพระเจ้ากามะทา ณ เมืองนี้มีเศรษฐีนามว่านทเศรษฐี ซึ่งมีธิดาที่ สวยงามถึง ๗ นาง และต่อมาได้ไปเป็นมเหสีของพระยาสุทราชมหเสีแห่งเมืองเบ็จจาล เมืองอยู่ของนานา วิวาร เมืองสิมพะลีหรือฉิมพลีเป็นเมืองของพญาครุฑทองจอมราชปักษีมีบิรवारในปกครองมาหนึ่ง พันล้าน (ตือ) ในเมืองสมุทรก็มีพญานาคำปกครองดูแลเหล่า นาคาทั้งหลาย ทั้งพญาครุฑ และ พญานาค ต่างก็อาสามาเฝ้าคุ้มครองรักษา ช่วยเหลือแม่ ป่า สีโท สังข์และสินไซ ตลอดกลางวัน กลางคืน "ผัดเลี่ยนตั้งเวียนแหวดเวณยามกลางวันครุฑค่านองแนวน้ำ"

เมืองสวรรค พระอินทาทวาราชเป็นจอมกษัตริย์ หรือมีพระอินทร์เป็นเจ้าปกครองเป็นผู้ ขอให้เทวดาทั้งหลายอาสาสมัครลงมาเกิดกับมเหสีของพระยาสุทราชมหเสีเพื่อช่วยเหลือติดตามเอาอาจาก ยักษ์กุมภัณฑ์ พระอินทร์ยังคอยให้ความช่วยเหลือแก่ พระกุมารสีโท สังข์ และสินไซอยู่ตลอดเวลาใน คราวจำเป็น

สินไซเป็นหนึ่งในจำนวนวรรณกรรมที่ได้ถูกบันทึกลงบนฝาผนังสิม เพราะมีนานาสารัตถะ อย่างพร้อมมูล กล่าวคือ

ด้านเศรษฐกิจ ให้รู้จักบำรุงส่งเสริมการเพาะปลูก ป่าไม้ ไม้ดอก ไม้ผลส่งเสริมอาชีพ เกษตรกรรมอันเป็นพื้นฐานสำคัญทางเศรษฐกิจ ดังคำว่า "คอยเห็นกงเมืองขึ้นเบ็จจาลยาวย่าน หุ่นเยอ นาข้าวกว้างแสนชั้นโยชน์ผยอง พ่างพางน้ำยมแรงลักขณา ฝนัวเชียงฮอมอมดาวตาลพร้อม"

๖. ภูมิปัญญาการทอผ้า

ภูมิปัญญาการทอผ้าของอีสาน บรรพบุรุษของคนอีสานมีการนำเอาวัสดุจากธรรมชาติมา ทำเป็นสีย้อมผ้า มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเรียกว่าการนำเอาวัสดุธรรมชาติมาทำเป็นเครื่องนุ่งห่ม เช่น ฝ้ายนำมาแปรสภาพจรรออกมาเป็นผ้าฝ้าย ไหมนำมาแปรสภาพเป็นผ้าไหม เป็นต้น

๖.๑ ภูมิปัญญาการทอผ้าฝ้าย

ฝ้ายเป็นไม้พุ่ม ลำต้นมีสีน้ำตาลแดง ใบเดี่ยว รูปไข่กว้าง ปลายใบแหลม ขอบใบหยัก ๓-๕ หยัก ฐานใบเป็นรูปหัวใจ ก้านใบค่อนข้างยาว ดอกเดี่ยว มีใบประดับ ๕ กลีบติดกัน กลีบดอกสีเหลือง ผลกลมปลายยาวแหลม เมล็ดรูปไข่ มีขนสีขาวยาว ๓.๗-๕ เซนติเมตร รอบๆ เมล็ด

ปุ๋ยฝ้ายมากกว่าครึ่งหนึ่งของที่ผลิตได้ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และเครื่องใช้อื่นๆ ที่เหลือจะใช้ในอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น ทำถุง ทำสายพานต่างๆ เชือก และยางรถ เส้นใยที่สั้นใช้ทำพรม และเครื่องใช้อื่นๆ เส้นใยที่ติดแน่นอยู่กับเมล็ด (fuzz or linters) ใช้ทำเส้นใยเทียม เช่น เรยอน และผลผลิตอื่นๆ ที่ทำจากเซลลูโลส เมล็ดฝ้ายใช้หีบน้ำมัน ปุ๋ยฝ้ายทำสาลีและอุปกรณ์ใช้ในทางการแพทย์ และใช้เตรียมเป็นยาแผนปัจจุบันหลายชนิด น้ำมันเมล็ดฝ้ายใช้เป็นน้ำมันหุงต้ม แต่ต้องเอาสารบางชนิดออกก่อน ประโยชน์ทางสมุนไพรก็มี เช่น เปลือกรากฝ้ายเป็นยาบีบมดลูก

๖.๑.๑ วัตถุประสงค์ที่ใช้ในการย้อมสี.^{๒๙}

สำหรับวัตถุประสงค์ที่ใช้ในการย้อมผ้าฝ้าย จะเป็นสีที่ได้จากธรรมชาติ ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) ใบตะเพียนหนู (ภาษาพื้นเมืองเรียกว่า “ใบเหว”) จะขึ้นในป่าบริเวณทางไปอุทยานแจ้ซ้อน บางครั้งมีให้เห็นบ้างตามข้างทาง มีมากในช่วง ฤดูฝน ให้สีเขียวอมเหลืองหรือเขียวมะนาวสีเขียวสด เขียวขี้ม้า และสีเทา

๒) ใบหูกวาง ให้สีเขียว เช่นเดียวกับสีจากใบตะเพียนหนู แต่สีจะไม่ค่อยใส จะออกตุ่น ๆ

๓) ใบลำไย ให้สีน้ำตาลอ่อน หรือสีเปลือกไข่

๔) ใบมะม่วง ให้สีเขียวอมเหลือง

๕) เปลือกประตู ให้สีน้ำตาลอมแดงแต่ในช่วงหน้าฝนจะได้สีน้ำตาลอ่อน หรือน้ำตาลอมชมพู

๖) เปลือกตะแบก ให้สีน้ำตาลอ่อน แต่สีออกไปทางอมส้มมากกว่าสีจากเปลือกประตู

๗) ใบหม่อน นอกจากใช้เลี้ยงไหมหรือทำซาใบหม่อนแล้ว ยังนำมาย้อมผ้าได้อีก จะได้สี

เขียวอ่อน

๘) คำแสด เป็นที่ได้จากต้นคำแสด ให้สีส้ม สีนี้ย้อมได้ปีละ ๑ ครั้ง คือช่วงเดือน พฤษภาคมหลังจากนั้นจะไม่มีให้เห็นแล้ว แต่ครั้งย้อมได้ไม่มากเพราะสามารถเก็บผลคำแสดได้คราวละไม่มาก

๙) ผลมะเกลือ ให้สีดำ หรือเทา

๖.๑.๒ ขั้นตอนการย้อมผ้าฝ้ายด้วยสีธรรมชาติ^{๓๐}

๑). นำเส้นด้ายที่จะย้อมมาต้มในน้ำสบู่ หรือผงซักฟอกเพื่อไล้ไขมันใช้เวลาประมาณ 30 นาที จากนั้นนำขึ้นมาผึ่งให้เย็นแล้วนำไปซักในน้ำสะอาด

๒) นำเปลือกไม้/ใบไม้ที่เตรียมไว้มาต้มจนเดือดใช้เวลาประมาณ 45 นาที แล้วกรองแยกกากออก

๓) นำน้ำสีที่กรองแล้วมาต้มในหม้อใส่เกลือ สารส้ม หรือปูน คนจนละลายแล้วนำผ้าที่ไล้ไขมันไว้แล้วลงมาต้มต่อ ประมาณ 45 นาที

^{๒๙} น้ามอญดีไซน์ ผ้าฝ้ายทอมือย้อมสีธรรมชาติ, แหล่งที่มา: https://nammorndesign.com/?page_id=134[สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๖๖]

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน

๔) นำฝ้ายที่ย้อมแล้วออกให้สะเด็ดน้ำ ทิ้งไว้จนเย็น แล้วนำไปซักจนสะอาด

๕) นำฝ้ายที่ซักสะอาดดีแล้วไปตากจนแห้งส่วนฝ้ายที่ใช้เป็นเส้นยืนนำไปแช่ในแป้งเปียก ก่อนนำออกไปตากเพื่อให้เส้นด้ายมีความเหนียวไม่ขาดง่าย

๖.๒ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม

ผ้าไหม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาประจำจังหวัดขอนแก่น ซึ่งทุกภาคส่วนได้ให้ความสำคัญกับ ภูมิปัญญาการทอผ้าไหม จนกระทั่งนำมาเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของจังหวัดขอนแก่น จนกระทั่ง ได้นำมา เป็นการจัดงานกาชาดประจำจังหวัดทุกปี คือ “งานไหมงานกาชาดและการผูกเสี่ยว”

๖.๒.๑ ประวัติการทอผ้าไหมชนบท

“ชนบท” เป็นเมืองเก่าที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน มีการตั้งเป็นเมืองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๒๖ โดยกวนเมืองแสน สมุหกลาโหมแห่งเมืองสุวรรณภูมิ พาสัมครพรรคพวกอพยพหนีออกจาก เมือง สุวรรณภูมิ แคว้นจำปาสัก ในประเทศลาว มาตั้งเมืองที่บ้านหนองกองแก้ว ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๓๓๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกบ้านหนองกองแก้ว ขึ้นเป็นเมือง พระราชทานนามว่า “ชลบทพิบูลย์” ซึ่งแปลว่าทางน้ำหรือเมืองที่มีน้ำล้อมรอบ และตั้ง ท้าวคำพาวเป็นเจ้าเมือง ตำแหน่งพระจันตะประเทศ จากนั้นได้มีการจัดเขตการปกครองและเมือง ชนบทได้ถูกยุบรวมหลายครั้ง จากอำเภอเป็นตำบล ขึ้นกับอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น จนถึงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๙ ทางราชการจึงได้ตั้งเมืองชนบทขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งหนึ่ง ในชื่อ “ชนบท” จนถึง ปัจจุบัน

ชาวชนบทมีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก ทุกครัวเรือนจะมีที่ดินทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ นอกจากอาชีพทำนาแล้ว ก็มีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ปลูกฝ้าย เพื่อนำเส้นไหมและ ฝ้ายมาทอเป็นผืนผ้า ดังคำกล่าวที่ว่า “ยามว่างจากนา ผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน” ในอดีตที่ผ่านมา การทอผ้าถือเป็นหน้าที่สำคัญของผู้หญิงชาวอีสาน เพราะจะต้องทอผ้าเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มใน ชีวิตประจำวัน ผู้หญิงอีสานต้องเรียนรู้และฝึกหัดการทอผ้ามาตั้งแต่เด็ก จนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถี ชีวิต ดังคำผญาที่สอนสตรีชาวอีสานว่า “ทอหูกบ่เป็นแจ ทอแพรบ่เป็นผาด้อน เลี้ยงม่อนบู้โตลูกโต นอนอย่าฟ้าวอนเอาผิว” การทอผ้าเพื่อใช้ในครอบครัวจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้หญิงอีสานจะต้องเรียนรู้ และฝึกหัด โดยเริ่มจากผู้เป็นแม่ได้ถ่ายทอดความรู้และเทคนิควิธีการทอผ้าให้ลูกหลาน สืบทอดกันมา ไม่ขาดสาย ผ้าไหมที่ทอได้ นิยมสวมใส่ไปทำบุญที่วัด หรือในงานพิธีและงานมงคลต่างๆ รวมทั้งเก็บไว้ เป็นมรดกให้ลูกหลาน

อำเภอชนบท เริ่มมีการทอผ้ามาตั้งแต่เมื่อไร ไม่สามารถสืบประวัติได้ แต่มีหลักฐานสำคัญ คือ ผ้าไหมมัดหมี่หน้านาง หรือผ้าปุม อายุ กว่า ๒๒๐ ปี ที่เจ้าเมืองชนบทคนแรกได้รับพระราชทาน จากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ โดยทายาทของเจ้าเมืองเป็นผู้เก็บรักษาไว้ ซึ่งต่อมา คนชนบทได้นำมาเป็นต้นแบบในการทอผ้าไหมมัดหมี่หน้านาง ที่มีชื่อเสียงและเป็น เอกลักษณะอย่างหนึ่งของผ้าไหมชนบทในปัจจุบัน จึงสันนิษฐานว่าการทอผ้าของอำเภอชนบทน่าจะ มีมาไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี หรืออาจจะมาตั้งแต่เริ่มตั้งเมืองชนบท คือ ประมาณ ๒๐๐ กว่าปีที่แล้ว

๖.๒.๒ ลวดลายและกรรมวิธีการทอผ้าไหม

ผ้าที่ทอด้วยมือที่มีชื่อเสียงที่สุดของอำเภอชนบท ได้แก่ “ผ้าไหมมัดหมี่” โดยมีขั้นตอนเริ่มจากการคัดเลือกเส้นไหม การออกแบบลายหมี่ การให้สี การทอเป็นผืนผ้า ซึ่งเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ผ้าไหมชนบทมีจุดเด่นคือ มีความสวยงาม ลวดลายละเอียดแตกต่างจากที่อื่น

เอกลักษณ์ของผ้าไหมชนบท คือ “ลาย” และ “เทคนิคการทอผ้า” ลายเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาและถือว่าเป็นลายต้นแบบและเป็นลายเก่าแก่ของผ้าเมืองขอนแก่น คือ ลายหมี่กึ่ง ลายชั้นหมากเบ็ง ลายขอพระเทพหรือลายเชิงเทียน โดยส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดจะเป็นการทอผ้าแบบ ๓ ตะกอ ทำให้เนื้อผ้าแน่น สม่่าเสมอ มีลักษณะสีและลวดลายของผ้าด้านหนึ่งสีที่บึกกว่าอีกด้าน สีที่เป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมคือ สีม่วง สีแดง สีเขียว สีเม็ดมะขาม

เอกลักษณ์ของการทอผ้าอีกแบบหนึ่งของชาวชนบท คือ ผ้าปูมหรือผ้าหน้านาง ซึ่งมีลักษณะแบบโจงกระเบน ประกอบด้วย ลายมัดหมี่บริเวณท้องผ้า ลายมัดหมี่หน้านาง และลายมัดหมี่ริมชายผ้าทั้งสองด้าน

ภาพประกอบที่ ๔.๑๔ ภาพการทอผ้าไหม

ภาพประกอบที่ ๔.๑๕ ภาพเข็นไหม

ภาพประกอบที่ ๔.๑๖ ภาพมัดหมี่

ภาพประกอบที่ ๔.๑๗ ภาพตัดริมผ้าไหม

ภาพประกอบที่ ๔.๑๘ ผ้าไหมลายหมากจับว่าน

ภาพประกอบที่ ๔.๑๙ ผ้าไหมลายปลาชิว

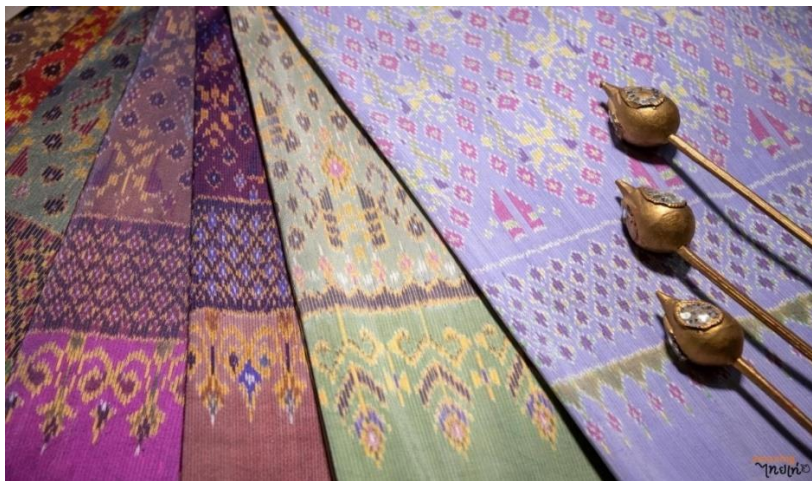
ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่ บ้านหัวฝาย หมู่ ๒ ตำบลปอแดง อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น

๖.๒.๓ เอกลักษณะความโดดเด่นของผ้า

ลวดลายบนผืนผ้ามัดหมี่ส่วนใหญ่ที่นิยมทอกันมักเป็นลวดลายของภูมิปัญญาโบราณที่สืบทอดมาตั้งแต่สมัยคนรุ่นปู่ย่าตายาย การจะคิดสร้างสรรค์ลายผ้าใหม่ ๆ ไม่ค่อยมีปรากฏมากนัก การริเริ่มสร้างลายผ้ามัดหมี่ใหม่ของ จ. ขอนแก่น ซึ่งใช้ชื่อว่า “ลายแคนแก่นคูณ” ซึ่งจะใช้สร้างอัตลักษณ์ที่ชัดเจนมากขึ้นให้กับจังหวัดในฐานะนครมัดหมี่โลก จึงเป็นภาพสะท้อนใหม่ของการสร้างสรรค์ที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาโบราณ การสร้างอัตลักษณ์ที่อาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมจากชุมชน ที่เชื่อมโยงการยกระดับและพัฒนาเมือง ซึ่งคล้ายแนวทางการอนุรักษ์ของเมืองที่มีความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมหลาย ๆ เมืองในโลก ที่ค้นหาและต่อยอดตัวตนของเมืองผ่านการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมหลักของเมืองสำหรับขอนแก่นก็เป็นเช่นเมืองอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่การทำผ้ามัดหมี่เป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่นิยมทำกันมานาน ชาวบ้านจะใช้เวลารว่างจากการทำนาและการเก็บเกี่ยวมาทอผ้าไว้ใช้ในครัวเรือน หรือทอผ้าเอาไว้ใช้ในงานประเพณีต่าง ๆ กระทั่งในยุคหลัง ๆ มีการนำผ้าที่เหลือใช้เองมาจำหน่าย จนหลายพื้นที่การทอผ้ากลายเป็นรายได้หลักแทนการทำนาอาชีพแต่ดั้งเดิม อ. ชนบท จ. ขอนแก่น เป็นหนึ่งในอำเภอที่ขึ้นชื่อเรื่อง “ผ้าไหมมัดหมี่” และ “ช่างทอผ้า” ความเป็นมาเริ่มจากการทอผ้าใช้เองในครัวเรือน ก่อนจะมีการรวมกลุ่มทำขายและพัฒนาจนกลายเป็น “ผ้าไหมมัดหมี่” ที่โด่งดัง กระทั่งล่าสุด ขอนแก่นได้รับการประกาศอย่างเป็นทางการจากสภาอุตสาหกรรมโลกให้เป็น “เมืองแห่งผ้ามัดหมี่” หรือ “นครแห่งผ้ามัดหมี่” โดยในการให้การรับรองพิจารณาจากข้อมูลเชิงประวัติความเป็นมาของการทอผ้าไหมมัดหมี่ วัตถุประสงค์ที่ใช้ มาตรฐาน และการยอมรับใน “ผ้ามัดหมี่” ของเมืองขอนแก่น

ในข้อมูลประวัติและความเป็นมา ขอนแก่นมีวัฒนธรรมการปลูกหม่อนเลี้ยงไหมมายาวนาน ทำให้ปัจจุบันเมืองแห่งนี้เป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบอย่างเส้นไหมแหล่งใหญ่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีศักยภาพในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ซึ่งมีกลุ่มผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมเป็นลำดับ ๔ ของประเทศ หรือประมาณกว่า ๘,๕๖๕ ราย แบ่งเป็นเกษตรกรผู้ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม สาวไหม และทอผ้าไหม ๕,๑๕๒ ราย ผู้ประกอบการทอผ้าไหม ๒,๓๘๒ ราย ผู้ประกอบการทอผ้า ฟอกผ้า และย้อมสี ๖๔๔ ราย ร้านค้าจำหน่ายผ้าไหมและผลิตภัณฑ์จากหม่อนไหมที่ขึ้นทะเบียนไว้ จำนวน ๓๘ ร้าน

และเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่สามารถผลิตผ้าไหมในแต่ละปีได้ไม่น้อยกว่า ๑๕๐,๐๐๐ เมตร ว่ากันว่า การที่ผ้าทอมือของขอนแก่นเติบโตเป็นเพราะเสน่ห์ของไหมมัดหมี่ที่แตกต่างจากที่อื่น ซึ่งเกิดจากความ เฉพาะตัวของวิธีการมัดหมี่ และเทคนิคการทอที่ทำให้เกิดเอกลักษณ์ “ความเป็นชิ้นเดียวในโลก” ในทางเทคนิควิธีการทอแบบดั้งเดิมยังทำให้เกิดรอยซึมของสีที่วิ่งไปบนลวดลายที่ถูกมัด ที่ถึงแม้จะใช้ ความแม่นยำในการทอมากแค่ไหนก็จะเกิดความเหลืองบนสีของเส้นไหม ซึ่งให้ความรู้สึกรักของความเป็นงานทำมือสุดมหัศจรรย์

ภาพประกอบที่ ๔.๒๐ ผ้าไหมมัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ^{๓๑}

๔.๒.๒ แหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่น

คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่นแล้ว พบว่าตำบล สวະถีเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชุมชนอีสาน ที่มีการ สืบทอดมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบัน และเป็นพื้นที่ที่มีการพัฒนาแหล่งอารยธรรม จังหวัดขอนแก่นมากที่สุด คณะผู้วิจัยจึงเลือกตำบลสวະถีเป็นพื้นที่วิจัย ในการถอดบทเรียนแนวทางการอนุรักษ์อารยธรรมลุ่มน้ำชี

๑. แหล่งอารยธรรมตำบลสวະถี

ตำบลสวະถีเป็นแห่งอารยธรรมปรากฏชัดเจนในจังหวัดขอนแก่น มีทั้งหลักฐานทาง โบราณวัตถุ ภาพกิจกรรมฝาผนัง วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตของชนอีสานที่ได้สืบทอดกันมาถึง ปัจจุบันนี้ ซึ่งรายละเอียดที่ปรากฏดังนี้

๑.๑ สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานของเทศบาลตำบลสวະถี

เทศบาลตำบลสวະถี ตั้งอยู่ที่เลขที่ ๑๖๘ หมู่ที่ ๘ ตำบลสวະถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ยกฐานะขึ้นเป็นเทศบาลตำบลเมื่อวันที่ ๓๑ เดือน กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ ตามประกาศ กระทรวงมหาดไทย จัดเป็นเทศบาลตำบลขนาดกลาง ปัจจุบันมีนายจันทอง พงษ์ชนะ เป็นนายก เทศมนตรีตำบลสวະถี นายธรรณงค์ บึงมุ่ม เป็นปลัดเทศบาลตำบล และนายสรวิศศักดิ์ วรบุตรพันธ์ เป็นประธานสภา เทศบาลตำบลสวະถี โดยมีนายไพฑูรย์ คำโฆง เป็นกำนันตำบลสวະถี

^{๓๑} ผ้ามัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่บ้านหัวฝาย จ.ขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://i-san.tourismthailand.org/6906/>[สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖]

๑.๒ ประวัติตำบลสาვეถี^{๓๒}

เมื่อประมาณ ๑๕๐ ปีมาแล้ว บริเวณที่ตั้งบ้านสาვეถีเป็นป่าปงดง ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เลย บางคนบอกวามหมู่บ้านอยู่ห่างไกลกันมาก จนเรียกกันเฉพาะที่มี คือบ้านทุม บ้านแพน ขอนแก่น ชนบท หมู่บ้านที่อยู่ใกล้ๆ ถิ่นนี้คือบ้านทุมเท่านั้น เมืองและเจาเมืองก็อยู่ที่บ้านทุมนี้เอง (เมืองนี้ย้ายจากบ้านทุมแล้ว จึงไปตั้งอยู่เมืองเกาขอนแก่นจนทุกวันนี้)

วันหนึ่งชาวบ้านทุม ซึ่งมีปู่กะนิง ปู่คำจำโจง และปู่มุกดาหาร ไตพากันไปเพียงซาง (เพียงแปลว่า ผูกหรือเลี้ยง) ที่โคกป่าเหล่าพระเจา ในเหล่าพระเจานี้มีประพุทธรูปเกา ๆ อดหนึ่ง ขณะนี้มีทุงนา ลอมรอบเหลือเป็นโคกป่าอยู่ประมาณ ๒๐ ไร่เท่านั้น เหลาพระเจาที่วานี้ อยู่ทางทิศใต้ของบ้านสาเวถี ห่างจากตัวหมู่บ้านประมาณ ๕ เสน บังเอิญขณะที่ปู่ทั้ง ๓ เลี้ยงซางอยู่นั้น ซางเชือกหนึ่งตกมันเอาไว้มิไหว จึงหนีเขาป่าดงไป ปู่ทั้ง ๓ จึงพากันติดตามหา ไปพบซางยืนอยู่กลางโนนเมือง และยอมให้ปู่ทั้ง ๓ เขาจับ ได้อย่างสบาย การตกมันของซางก็หายไปอย่างน่าอัศจรรย์ เสมือนหนึ่งมีสิ่งบันดาลนิมิตให้ไป เพื่อให้ปู่ทั้ง ๓ ไตพบ และเห็นความเจริญอุดมสมบูรณ์และสิ่งดี ๆ หลายอย่างในอดีต และเหมาะสมอย่างยิ่งที่คนสมัยปัจจุบันควรจะได้อพยพเขามาตั้งรกรากอยู่อาศัยต่อไป

ดังนั้นปู่ทั้ง ๓ จึงได้ขึ้นคอซางเดินสำรวจตรวจดูสภาพของโนนเมือง และทำเลอันอุดมสมบูรณ์ และสิ่งดี ๆ ในสมัยเกาๆ นี้ จึงเห็นพรอมกันว่าสมควรอย่างยิ่งที่จะชักชวนเพื่อนบ้านเขามาอยู่อาศัยต่อไป โนนเมืองที่กล่าวนี้อยู่ทางทิศเหนือของบ้านสาเวถี เป็นเนินสูง มีเนื้อที่ประมาณ ๔๐๐ ไร่ ห่างจากหมู่บ้าน หรือวัดโพธิ์ชัยบ้านสาเวถี ประมาณสามหรือสี่เสนเท่านั้น ในโนนเมืองนี้ จะเป็นบ้านร้างเก่าแก่มานาน นับพัน ๆ ปี เพราะมีวิสต์ที่เหลือให้เห็นหลายอย่าง เช่น ซากวัดตุโบราณ มีถวยซาม ไทแตก กระดุกยาวๆ สมัยคนโบราณ เครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ ที่แทนหินเป็นเครื่องปั้นดินเผา หมุนรอบได นอกนั้นมีซากวัดร้างอยู่ ๓ แห่ง แต่ละแห่งมีพัทธสีมาอยู่ ๘ คู แห่งที่หนึ่งอยู่อุ่มบักปอม อุ่มบักปอมนี้เป็นดอนเป็นป่า มีกอไผ่ป่า ต้นสะแก ฯลฯ ตอนนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของโนนเมือง นอกคูคลองออกไปประมาณ ๑-๒ เสน ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ผู้วาราชการจังหวัดขอนแก่น ได้มีหนังสือออกไปยังครุใหญ่ เพื่อให้เจาหนาที่กรม ศิลปากรไปสำรวจก็เห็นที่อุ่มบักปอมนี้มีพัทธสีมา ๘ คู และรอบๆ พัทธสีมามีจอมปลวกอยู่รอบๆ มีต้นไม ขึ้นเต็มจอมปลวกไปหมด เมื่อเจาหนาที่สำรวจจอมปลวกก็พบว่าเปนธาตุหรือเจตีย มีหินก้อนใหญ่หน่อย เรียงรายอยู่บริเวณนั้น เจาหนาที่ไตพบไทแตกเพื่อนำไปพิสูจน์ หลังจากนั้นชาวต่าง ๆ ก็เจียบไป โดยที่ ไตได้แจ้งการพิสูจน์บริเวณที่พัทธสีมามีจอมปลวกนี้ เจาหนาที่กรมศิลปากร เรียกว่า “กู”

วัดร้างแห่งที่ ๒ อยู่เหลาดานี เหลาดานีนี้โดยมากมีแต่ป่าไผ่ มีพัทธสีมาอยู่ ๘ คูเช่นกัน อยู่ห่าง จากโนนเมืองไปทางทิศตะวันออกประมาณ ๕-๖ เสน ขณะนี้เป็นที่เลี้ยงวัว ควาย และเปนสวนเปนนา ไปแล้ว วัดร้างแห่งที่ ๓ อยู่กลางโนนเมือง โนนที่สูงที่สุด บริเวณรอบ ๆ มีก้อนหินใหญ่หน่อย และซากวัดตุ เกาๆ เหมือนที่กล่าวมาแล้ว และที่ต่างจากแห่งอื่นคือบริเวณโนนเมืองมีคูคลองลอมรอบกว้างลึกเหมือนลำหวย มีลำหวยน้ำไหลมาทางทิศตะวันตก (มาทางอุ่มบักปอม) แล้วไหลตอลงลำหวยทางทิศตะวันออก (ทางเหลาดานี หรือหนองคูใหญ่ ปัจจุบัน) แล้วไหลต่อไปบ้านทุม บ้านหว่า

^{๓๒} หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณพ่อหนู ชาญวิรัตน์ จ.ช. ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๔๑, (ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, อ้างใน แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.๒๕๕๕-๒๕๖๐), (ขอนแก่น: เทศบาลตำบลสาเวถี, ๒๕๕๑), หน้า ๖.

บ้านสะอาดและทาพระต่อไป ขณะนี้คูคลองออมโนนเมืองยังมีหลงเหลืออยู่ เวลาน้ำไหลหลากมาก็ยังไหลลอมรอบเช่นเดิม

อยู่รอบนอกโนนเมืองออกไปมีสำน้ำอยู่หลายสา (สาหมายถึงสระ) สำน้ำอยู่ถี่ ๆ กัน ไตแกสาหนองสา สาหนองยุง สาหนองไขผำ สาหนองแกน้อย สาหนองแกใหญ่ สาหนองสมยั้ง สาหนองเผือก และสาหนองยาง สาสุดท้ายนี้ก่อด้วยคอนอิฐ และเทพื้นด้วย สาทุกสายยังคงมีอยู่ บางสาประชาชนได้ปรับปรุงขุดลอกให้ลึก เพื่อใช้ประโยชน์ได้มากยิ่งขึ้น

เมื่อปูทั้งสามได้ทราบเรื่องราวของโนนเมืองดีแล้ว ก็ได้ชักชวนให้ชาวบ้านหมู่เขาไปตั้งถิ่นฐานต่อไป บางพวกก็เลยเขาไปเลือกหาถิ่นอุดมตามที่ตนชอบใจหลายหมู่บ้าน บางบ้านก็ยังมาอยู่ใกล้ๆ ติดๆ กับโนน เมือง เพราะได้เห็นวาโนนเมืองนี้คงจะเจริญและเคยเป็นเมืองใหญ่สำคัญมาแล้ว จึงได้สันนิษฐานว่า พระภิกษุสามเณรมาอยู่คงจะมีพระครูผู้ใหญ่จึงสามารถช่วยกันพัฒนาขุดสำน้ำไว้ได้หลายๆ สา แต่ละสำก็ อยู่ถี่ๆ กันด้วย ประกอบกับสมัยนั้นผู้คนก็คงเป็นผู้มีอันจะกินและเปนครษฐีก็หลายคน จึงสามารถขุด คลองใหญ่ลอมเมืองจนรอบได้ บางคนก็เรียกกันว่า “บานเศรษฐี” แต่สวนมากก็เรียกกันว่า “บานสาวตี่” เพราะมีสำอยู่ถี่ๆ กัน จึงพากันเรียกบ้านนี้ว่า “บานสาวตี่” ครั้งต่อมาก็เรียกเพี้ยนจากบานสาวตี่ เป็นบานสาวตี่ตามเมืองของพุทธประวัติ กรุงสาวตี่และเพี้ยนเป็นบ้านสาวะถึ เพื่อให้เรียกง่ายเหมาะสม ตลอดมาจนทุกวันนี้

๑.๓ การเปลี่ยนแปลงชื่อตำบลสาวะถึ

การใช้ชื่อตำบลทางราชการและทางคณะสงฆ์ เรียกว่า “ตำบลสาวตี่” พ.ศ. ๒๔๘๐ ทางราชการ เปลี่ยนชื่อตำบลสาวตี่เป็น สาวะถึ แต่ชาวบ้านและคณะสงฆ์ยังคงใช้สาวตี่เช่นเดิม จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๐ นายหนู ชาญวิรัตน์ ได้ทำงานช่วยเจ้าคณะตำบล หลวงพอเปลี่ยน รุติปญโญ จึงได้เปลี่ยนตำบลสาวตี่ เป็นตำบลสาวะถึให้เหมือนทางราชการตั้งแต่นั้นมา สวนโรงเรียนนั้นมีชื่อว่าโรงเรียนบานสาวะถึ (สาวตี่ ราษฎร์รังสฤษฏ์) มาจนถึงทุกวันนี้

๑.๔ อาณาเขตพื้นที่^{๓๓}

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลปายหานั่ง อำเภอบานฝาง จังหวัดขอนแก่น และ ตำบลบานค้อ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

หลักเขตที่ ๑ ตั้งอยู่ตรงบริเวณถนนสายบานโนนรัง – บานปายหานั่ง ฟากเหนือ บริเวณพิกัด TD ๔๘๘๓๒๕ จากหลักเขตที่ ๑ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอบานฝาง กับอำเภอเมือง ขอนแก่น ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงหลักเขตที่ ๒ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนสายบานลาดนาเพียง-บานหนองเชียงซุย ฟากตะวันตก บริเวณพิกัด TD ๕๑๒๓๖๔ รวมระยะประมาณ ๔,๔๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๒ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอบานฝางกับอำเภอเมือง ขอนแก่น ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ถึงหลักเขตที่ ๓ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่ดินราษฎร์บานลาดนาเพียง หมู่ที่ ๒๐ ตรงจุดบรรจบเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลปายหานั่ง อำเภอบานฝางกับตำบลสาวะถึ อำเภอเมืองขอนแก่น บริเวณพิกัด TD ๕๓๑๓๖๖ รวมระยะประมาณ ๒,๒๐๐ เมตร

^{๓๓} เอกสารประกอบการจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบลสาวะถึ พฤษภาคม ๒๕๕๐, อ้างอิงในแผนพัฒนาสามป (พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐), (ขอนแก่น: เทศบาลตำบลสาวะถึ, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

จากหลักเขตที่ ๓ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบ้ำค้อ อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศใต้ ถึงกึ่งกลางลำห้วยหินลาด แล้วเลียบบกึ่งกลางลำห้วยหินลาด ไปทางทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ ถึงหลักเขตที่ ๔ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณลำห้วยหินลาดฝั่งตะวันออก บริเวณพิกัด TD ๕๕๒๓๓๖ รวมระยะประมาณ ๓,๕๐๐ เมตร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลบานค้อ และตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

จากหลักเขตที่ ๔ เป็นเส้นเลียบบกึ่งกลางลำห้วยหินลาด ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับ ตำบลบานค้อ อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศใต้ ถึงหลักเขตที่ ๕ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่สาธารณประโยชน์ชนภูคำ นอย บานหนองปง หมู่ที่ ๑๐ บริเวณพิกัด TD ๕๖๘๓๑๓ รวมระยะประมาณ ๔,๐๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๕ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขต ระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบ้านค้อ อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ถึงหลักเขตที่ ๖ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนสายบ้านจิว - บานหนอง ป่อ ฟากเหนือ ตรงจุดบรรจบเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบานค้อและตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น บริเวณพิกัด TD ๕๘๙๒๘๓ รวมระยะประมาณ ๔,๐๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๖ เป็นเส้นเลียบบกึ่งกลางลำห้วยโสกจาน ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ถึงหลักเขตที่ ๗ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณ ถนน สายบ้านจิว-บานหนองกอย ฟากเหนือ บริเวณพิกัด TD ๕๗๓๒๖๓ รวมระยะประมาณ ๒,๕๐๐ เมตร

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลบานทุ่ม และตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

จากหลักเขตที่ ๗ เป็นเส้นเลียบบกึ่งกลางลำห้วยบอ ซึ่งเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับ ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศใต้ ถึงหลักเขตที่ ๘ ซึ่งตั้งอยู่บนที่ดินราษฎรบานแดงใหญ่ ตรงจุดบรรจบเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลบานทุ่มกับตำบลสาวะถีและตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมืองขอนแก่น บริเวณพิกัด TD ๕๗๐๒๓๐ รวมระยะประมาณ ๓,๒๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๘ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงหลักเขตที่ ๙ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือของ หนองอุม ไกลกับถนนสายบ้านจิว-บานม่วงใหญ่ ฟากตะวันออก บริเวณพิกัด TD ๕๖๒๒๔๙ รวมระยะ ประมาณ ๒,๐๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๙ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบ้านทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตัดผ่านถนนสายบานสาวะถี - บานม่วงใหญ่ ถึงหลักเขต ที่ ๑๐ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านเหนือของป่าสาธารณะประโยชน์บานโคกกลาม ห่างจากถนนสายบานสาวะถี - บานโคกกลาม ระยะ ๑๐๐ เมตร บริเวณพิกัด TD ๕๓๓๒๔๒ รวมระยะประมาณ ๒,๔๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๑๐ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี กับตำบลบานทุ่ม อำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ตัดผ่านทางหลวงชนบทหมายเลข ขก ๒๐๐๙ แล้วตัดผ่านลำห้วยใหญ่ ถึงหลักเขตที่ ๑๑ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนสายบ้านม่วงไป-บานฝาง ฟาก

ตะวันตก ตรงจุดบรรจบ เส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝางกับตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น บริเวณพิกัด TD ๔๙๕๒๓๐ รวมระยะประมาณ ๔,๐๐๐ เมตร

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลปาดหวายนั้ง ตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น

จากหลักเขตที่ ๑๑ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่าง ตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น กับตำบลบ้านฝาง อำเภอบ้านฝาง ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงหลักเขตที่ ๑๒ ซึ่งตั้งอยู่ตรงบริเวณถนน สายบ้านโคกใหญ่-บ้านแกนนเทา ฟากตะวันออก บริเวณพิกัด TD ๔๘๗๒๕๖ รวมระยะประมาณ ๔,๒๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๑๒ เป็นเส้นเลียบบริมห้วยตะโคตร ฟากเหนือไปทางทิศตะวันออก ถึงกึ่งกลางลำห้วย ใหญ่ แล้วไปทางทิศเหนือ ตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอบ้านฝางกับอำเภอเมืองขอนแก่น ถึงหลักเขต ที่ ๑๓ ซึ่งตั้งอยู่ตรงบริเวณกึ่งกลางลำห้วยใหญ่ บริเวณพิกัด TD ๔๘๗๒๗๔ รวมระยะประมาณ ๓,๑๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๑๓ เป็นเส้นเลียบบตามกึ่งกลางลำห้วยใหญ่ ซึ่งเป็นแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างอำเภอ บ้านฝางกับอำเภอเมืองขอนแก่น ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถึงหลักเขตที่ ๑๔ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณลำห้วย ใหญ่ ฝั่งตะวันตก บริเวณพิกัด TD ๔๗๙๒๘๒ รวมระยะประมาณ ๑,๒๐๐ เมตร

จากหลักเขตที่ ๑๔ เป็นเส้นเลียบบตามแนวเส้นแบ่งเขตระหว่างตำบลสาวะถี อำเภอเมืองขอนแก่น กับตำบลโคกงาม อำเภอบ้านฝาง ผ่านที่ดินราษฎรบ้านโคกกว้าง ตำบลโคกงาม อำเภอบ้านฝาง จนบรรจบ หลักเขตที่ ๑ รวมระยะประมาณ ๔,๐๐๐ เมตร

๑.๕ ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่โดยทั่วไปเป็นทุ่งนาและที่ราบสูง พื้นที่ส่วนใหญ่ยังแห้งแล้งอยู่มาก บริเวณเขตบ้านหนองปิงมีภูเขาเล็ก ๆ เรียกว่า ภูค่านอย มีแหล่งน้ำธรรมชาติและลำห้วยในบาง หมู่บ้าน แต่หน้าแล้งจะขาดน้ำทำให้น้ำไม่พอเพียงในการอุปโภคและบริโภค ประชากรส่วนใหญ่จะตั้ง บ้านเรือนอยู่ตามพื้นที่ราบสูง อากาศในพื้นที่ตำบลสาวะถีมี ๓ ฤดู คือ ฤดูร้อนอากาศจะร้อนจัด ฤดูฝนก็ จะมีฝนตกตามฤดูกาลดี แต่ยังมีปริมาณน้ำฝนน้อยมาก สวนฤดูหนาว จะมีอากาศหนาวถึงหนาวจัด

๒. แหล่งอารยธรรมวัดไชศรี

ภาพประกอบที่ ๔.๒๑ ภาพสิมโบราณวัดไชศรี

๒.๑ ประวัติ ความเป็นมา ของวัดไชยศรี

วัดไชยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านสาวะถี หมู่ที่ ๘ ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๖ ไร่ ๒ งาน ๔๘ ตารางวา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย อยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เป็นวัดเก่าแก่มีสิมโบราณ (โบสถ์) เป็นสถาปัตยกรรมอีสาน ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ วัดไชยศรี สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๐๘ และได้พระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๖๐ มีพระอธิการอนสา เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก สอนสิมจะสร้างขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่สร้างเสร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ลักษณะประเภทวัสดุก่อสร้างพื้นกลางและผนังเป็นการก่ออิฐ ฉาบปูนเรียบ ชวงบนปูนไม่ทั้งหมด รวมทั้งหลังคาด้วย บ้านประตูหน้าต่างแกะสลักเป็นฝีมือของพระอธิการอนสา สอนภาพฝาผนังเป็นฝีมือของช่างเขียนชาวบ้าน ชื่อนายทอง ทิพย์ชา เป็นชาวอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดย เขียนตามแนวคิดของพระอธิการอนสา ฝาผนังด้านในเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพเวสสันดรชาดก ภาพเรื่องสังข์ ศิลปชัย ภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ต่างๆ ภาพเขียนด้านนอกเขียนเป็นภาพนรก ๘ ชุม ภาพพระเวสสันดร ภาพเรื่องสังข์ ศิลปชัย และภาพทหารยืนเฝ้าประตู อุบัติ่มเขียนด้วยสีฝุ่น สอนใหญ่จะเป็นสีคราม สีเหลืองและสีเขียว เขียนภาพฝาผนังไม่เหลือที่ว่างไวเลย การวางองค์ประกอบของภาพ เช่นภาพมนุษย์ จะมีลักษณะแปลกไปจากภาพจิตรกรรมที่พบเห็น ในที่อื่น เช่น ภาพตัวพระหรือกษัตริย์จะมีขนาดเล็ก ภาพยักษ์และภาพสัตว์จะมีขนาดใหญ่ ภาพต่างๆ จะแสดงท่าทางโลด โผน การจัดวางภาพบนผนังด้านต่างๆ ในที่แคบ เล็กและสูงใหญ่ก็จัดไว้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีภาพเหตุการณ์ แวดล้อมสังคมความเป็นอยู่ในสมัยนั้นด้วย ทำให้สามารถศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของชุมชนจากภาพเหล่านี้ นับว่าเป็น หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติชุมชนที่สำคัญ

๒.๒ สถาปัตยกรรมวัดไชยศรี

สถาปัตยกรรมวัดไชยศรี ที่ปรากฏชัดเจนคือ สิมโบราณ ซึ่งในภาษาอีสานหมายถึงโบสถ์ มาจากคำว่า สิมมา หรือพัทธสีมา ที่ปรากฏในคำจารึกบนแผ่นหินที่ประกาศเจตนาของผู้สร้าง ปักไว้ด้านหลังสิม ซึ่งมีปรากฏอยู่ทั่วไป ความหมายของสิม หมายถึงเขต หรืออาณาเขตที่กำหนดขึ้น เพื่อใช้ทำกิจกรรมในพระพุทธศาสนา เช่น เป็นเขตที่พระสงฆ์ใช้ประชุมทำสังฆกรรมบรรพชา และอุปสมบทพระภิกษุสงฆ์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของสิมโบราณ เดิมเป็นหลังคาแบบอีสานคือมีปีกยื่น ต่อมาหลังคาชำรุด มีการบูรณะ ในปี พ.ศ.๒๕๒๕ ชาวบ้านและทางวัดซ่อมและเปลี่ยนทรงหลังคาใหม่เป็นแบบรัตนโกสินทร์ซึ่งไม่สามารถ กันแดดกันฝนได้ทั่วถึงจึงทำให้ภาพจิตรกรรมที่ผนังด้านนอกเลื่อนไปบ้าง พ.ศ.๒๕๓๖ กรมศิลปากรก็ได้เข้ามาต่อเติม ปีกหลังคาด้านข้างของสิม เพื่อป้องกันแดดและฝน และยกพื้นขึ้นเพื่อป้องกันน้ำกัดเซาะฐานราก

โบสถ์หรือสิม ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ เดิมมุงหลังคาด้วยแผ่นไม้ ซึ่งมีเอกลักษณ์คือ หลังคามีปีกยื่นทั้งสองข้างแบบสถาปัตยกรรมอีสานดั้งเดิม ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ หลังคาทรุดโทรมจึงมีการรื้อและทำหลังคาขึ้นใหม่ เป็นแบบสถาปัตยกรรมรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยนั้น ส่วนฝาผนังทั้งด้านในและด้านนอกยังคงมีสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนัง หรือ “อุบัติ่ม” เป็นศิลปะการวาดภาพมีรูปแบบเฉพาะของคนอีสาน และใช้สีจากธรรมชาติ เป็นภาพความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เช่น มหาเวสสันดรชาดก ภาพเทพ ภาพสัตว์ต่างๆ ภาพนรกชุมต่างๆ รวมทั้งนิทาน

พื้นบ้าน เรื่องสินไซ ฯลฯ ได้ขึ้นทะเบียนเป็นดบรรณสถานในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๑๑๘ วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๔

๒.๓ จิตรกรรมฝาผนัง

ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ดูสวยงามแปลกตาฝีมือ นายทอง ทิพย์ชา ช่างพื้นบ้านชาวมหาสารคาม ภาพจิตรกรรมที่วัดนี้จะเขียนทั้งภายในและภายนอกสิม (โบสถ์) สิ่งที่สะดุดตาอันดับแรกคือการใช้สี ช่างจะเขียนด้วยสีฝุ่นโทนสีคราม เหลือง ขาว มองสบายตา ลักษณะการเขียนภาพเน้นสัดส่วนที่เกินจริง อารมณ์ของภาพดูสนุกสนาน ตัวละครจะออกท่าทางโลดโผน

ผนังด้านนอกสิม เป็นภาพวาดเกี่ยวกับเรื่องราวเกี่ยวกับรูปนรกแปดขุม ภาพพระเวสสันดรนิทานพื้นบ้านเรื่องสังข์สินไชย ภาพทวารบาล

ส่วนด้านในจะเล่าเรื่องพุทธประวัติ มีภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ต่างๆ แต่ปรกติวัดในต่างจังหวัดยังคงเคร่งตามประเพณีเดิม คือผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปภายในโบสถ์ได้ ซึ่งวัดไชยศรีก็เป็นวัดหนึ่งที่ยังรักษารธรรมเนียมนี้อยู่

๒.๔ ช่างเขียน

ช่างเขียนภาพกิจกรรมฝาผนัง หรือฮูปแต้ม ทั้งภายในและภายนอกสิมวัดไชยศรีคือ นายทอง ทิพย์ชา ช่างพื้นบ้านชาวมหาสารคาม

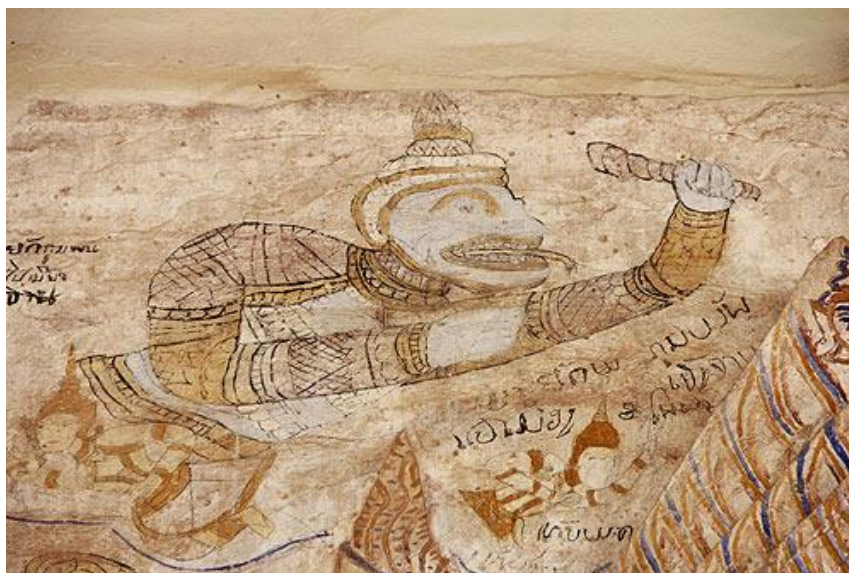
๒.๕ ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังสิม

ลักษณะรูปแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดไชยศรี เป็นกิจกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านอีสาน การเขียนภาพจะเน้นการสื่อความหมายโดยไม่เน้นความสวยงาม ส่วนองค์ประกอบของภาพจะไม่แบ่งสัดส่วนที่ชัดเจน เช่น ภายในสิมจะวาดภาพเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ด้านทางเข้าสิมจะเขียนภาพยักษ์ ที่สื่อถึงเป็นผู้เฝ้าประตูทางเข้า ส่วนฝาผนังรอบสิมจะเป็นวรรณอีสานคือเรื่องสินไซ

รูปแบบการเขียนคลุมพื้นที่ภาพด้วยสีฝุ่น สีครามน้ำเงิน สีดำ สีน้ำตาลแดง สีเหลือง ช่างไม่คำนึงถึงสีที่ถูกต้องของสีกับความเป็นจริงอาจเพราะในสมัยนั้นอาจจะมีข้อจำกัดเรื่องสี

๒.๖ ฮูปแต้ม

“ฮูปแต้ม” หรือจิตรกรรมฝาผนังของวัดไชยศรี (ด้านในโบสถ์) เป็นการเขียนภาพอดีตพระพุทธเจ้า เรื่องพระเวสสันดรชาดก สินไซ (สังข์ศิลป์ชัย) ภาพเทพ บุคคลและสัตว์ต่างๆ ซึ่งด้านในห้ามสุภาพสตรีเข้า ส่วนผนังด้านนอกเป็นการเขียนภาพนรกเจ็ดขุม เรื่องพระเวสสันดรชาดก สินไซ และภาพทหารยืนเฝ้าประตู ถึงแม้เวลาจะผ่านไปมากกว่าร้อยปีแล้วก็ตาม และแม้จะมีบางส่วนเลือนหายไปตามกาลเวลาบ้าง แต่ถือว่าฮูปแต้มของที่นี่ยังคงมีความชัดเจนและสวยงามอยู่มาก

ภาพประกอบที่ ๔.๒๒ ภาพยักษ์กุมภภัณฑ์ แห่งเมืองอินราช

เรื่องราวในวรรณกรรมเรื่อง “สินไซ” มีอยู่ว่า ณ เมืองเปงจาล มีพระยาสุทราษ ซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครอง มีมเหสีชื่อว่านางจันทาเทวี และมีน้องสาวชื่อนางสุมณฑา ต่อมามียักษ์ชื่อกุมภภัณฑ์ มาลักลอบอุदनางสุมณฑาไปเป็นมเหสี พระยาสุทราษรู้ดังนั้นก็เสียใจจึงตัดสินใจออกบวชเพื่อตามหาน้องสาว จนได้พบกับลูกสาวทั้งเจ็ดของเศรษฐีเมืองจำปา เกิดชอบพอกันจึงลาสิกขา และกลับมาสู่ขอเป็นมเหสีรองทั้งเจ็ดคน

ต่อมานางจันทามเหสีเอก ได้คลอดลูกเป็นชายสี่คน เป็นราชสีห์เฉพาะลำตัว แต่มีส่วนหัวเหมือนช้างชื่อว่า สีโห และนางลุนธิดา ลูกสาวคนสุดท้องของเศรษฐีได้ลูกแฝด คนหนึ่งชื่อ “สินไซ” เพราะมีธนูและดาบออกมาด้วย ส่วนอีกคนมีรูปร่างเป็นหอยสังข์ จึงได้ชื่อว่า สังข์หรือสังข์ทอง ส่วนมเหสีอีก ๖ คนคลอดเป็นเช่นคนปกติทั่วไป เรียกว่า กุมาร หรือท้าวทั้งหก ต่อมาเกิดการชิงดีชิงเด่นกัน นางจันทา นางลุน ท้าวสีโห ท้าวสินไซ และท้าวสังข์ ถูกใส่ร้ายว่าเป็นคนที่ไม่ดีต่อบ้านเมือง จึงถูกเนรเทศออกจากเมืองไปอยู่ป่า

เมื่อทั้งหมดโตเป็นหนุ่ม ท้าวซึ่งเป็นพระโอรสของ ๖ มเหสีได้ออกตามนางสุมณฑา ท้าวทั้งหกพบกับสินไซกลางป่าเห็นว่ามีฤทธิ์กล้าหาญ จึงออกอุบายให้สินไซไปตามหานางสุมณฑา สินไซเชื่อจึงออกตามหาพร้อมด้วยสีโหและสังข์ ทั้งสามพี่น้องต้องฝ่าฟันอุปสรรค ต่อสู้กับทั้งยักษ์ นาค ครุฑ งูชวง จรยชชนะและข้ายักษ์กุมภภัณฑ์ตาย สุดท้ายก็ได้พานางสุมณฑากลับคืนมา แต่พอเดินทางกลับมาสมทบกับท้าวทั้งหก กลับถูกผลัดตกเหว สินไซเกือบสิ้นชีวิต แต่พระอินทร์ลงมาช่วยไว้

ภาพประกอบที่ ๔.๒๓ สินไซ สู้กับยักษ์จนชนะ

ต่อมาความจริงถูกเปิดเผย ทำให้ท้าวสุทราซังเนรเทศมเหสีและโอรสทั้งหมดออกจากเมือง แล้วไปรับนางจันทา นางลุน สินไซ สีโห และสังข์กลับเมืองเปงจาล แล้วมอบเมืองเปงจาลให้สินไซขึ้นปกครองแทน ต่อมายักษ์กุมภคณีได้รับการชุบชีวิตจากพระยาเวสสุวรรณเจ้าแห่งยักษ์ ให้ฟื้นขึ้นมาอีกครั้ง จึงมาลักลอบนำนางสุมณฑากลับเมืองอโนราช และจับสินไซไปเป็นตัวประกัน ทำให้สีโหและสังข์ตามไปช่วย จนเกิดสงครามใหญ่อีกครั้ง พระอินทร์จึงมาไกล่เกลี่ย พร้อมเสนอทางออกที่ทุกฝ่ายยอมรับได้ สุดท้ายทุกฝ่ายได้กลับไปสู่อำนาจอย่างมีความสุข

เรื่องราวของวรรณกรรมเรื่องสินไซ ที่ถูกจารึกไว้ผ่านจิตรกรรมฝาผนัง หรืออุบตัมที่สิมวัตไชยศรี นอกจากนี้จังหวัดอื่นๆ ของภาคอีสานยังมีสิมและเรื่องราวของอุบตัม อีกมากมายที่ยังไม่เคยเห็น

๓. แหล่งอารยธรรมโนนภู

โนนภู ตั้งอยู่ที่บ้านโนนภู ตำบลสาวะถี ห่างจากบ้านสาวะถี ๔ กิโลเมตร บริเวณที่ตั้งภูยังเป็นป่า สมบูรณ์ประเภทป่าเบญจพรรณ มีเนื้อที่ประมาณ ๖๐ ไร่ มีสภาพทั่วไปเป็นเนินดินลอมรอบด้วยทุ่งนา ตัวภู ปรัชหักพังลงมาแล้ว เหลือเฉพาะฐานสร้างด้วยศิลาแลง ตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ ๘ x ๑๖ ตารางเมตร มีตำนานเล่าต่อกันมาว่า ภูแห่งนี้สร้างสมัยเดียวกับพระธาตุพนม คือเมื่อชนศิลาแลงมาถึงบริเวณนี้ได้ทราบวาพระธาตุพนมสร้างเสร็จ แล้ว จึงนำศิลาแลงเหล่านี้สร้างภูแห่งนี้ขึ้นมา ปัจจุบันนี้ชุมชนหลายหมู่บ้านรอบบริเวณโนนภู ให้ความร่วมมือกันสร้าง พระพุทธรูป สร้างด้วยปูนทาสีเหลืองทอง ขนาดสูงประมาณ ๓ เมตร หนาตัด ๒.๕ เมตร อยู่บนฐานสูงประมาณ ๒ เมตร กว้าง ๓ เมตร เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ในบริเวณใกล้เคียงได้สร้างสำนักสงฆ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ก่อนเทศกาลวันสงกรานต์ทุกปี ประชาชนในตำบลสาวะถี ตำบลปาดหวาย ตำบลบ้านทุ่ม จะพร้อมใจกันทำบุญฉลองและมีพิธีสักการะ เรียกว่า “วันนมัสการภู” ในวันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ และใน

วาระเดียวกันนี้ ชาวบานโนนกุ๊กจัดงาน “บุญผะเหวด” (บุญเทศมหาชาติ) ขึ้นทุกปีเช่นเดียวกัน นับว่าเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความสำคัญแห่งหนึ่งของชุมชนในท้องถิ่นในจังหวัดขอนแก่น

๔.๓ แนวทางการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

แนวทางในการธำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยลงสำรวจพื้นที่แหล่งอารยธรรมในจังหวัดขอนแก่นแล้วเลือกพื้นที่วิจัย ๑ แห่งในการถอดบทเรียน คือ แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น สำหรับการถอดบทเรียน เพื่อให้เป็นแบบอย่างในการธำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี เพื่อให้เป็นแบบอย่างสำหรับชุมชนอื่นจะได้นำไปใช้ต่อไป ซึ่งคณะผู้วิจัยได้ มีการถอดบทเรียนแต่ละแนวทาง ดังนี้

๔.๓.๑ สร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี

แนวทางการธำรงรักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ที่เป็นหัวใจสำคัญคือการพิพิธภัณฑ์ เพราะพิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ชาวชุมชนสาวะถี ได้ร่วมมือกันของ ๓ ฝ่าย คือบ้าน วัด โรงเรียน สร้างพิพิธภัณฑ์ขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและบุคคลทั่วไป โดยตั้งขึ้นครั้งแรกที่วัดไชยศรี แต่อยู่ต่อมาทำให้รู้ว่าไม่สอดคล้องด้านงบประมาณ ด้านบุคลากรในการดูแลชาวบ้าน วัด และโรงเรียนจึงมีความให้ย้ายพิพิธภัณฑ์ ไปไว้ที่โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ มีรายละเอียดดังนี้

ที่อยู่ : โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ หมู่ ๒๑ บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐

โทรศัพท์ : ๐๔๓๔๔๘๓๘๔ **โทรสาร :** ๐๔๓๔๔๘๓๘๔

วันและเวลาทำการ : วัน-เวลาราชการ (โปรดติดต่อก่อนการเข้าชม)

ค่าเข้าชม : ไม่เสียค่าเข้าชม

อีเมล : worasylpa2561@gmail.com, vorasinninkhet@yahoo.com, sawatee@hotmail.com

ภาพประกอบที่ ๔.๒๔ พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี

พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาละวิน โรงเรียนบ้านสาวตติราชรังสฤษฎ์ ปีที่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๙ พิพิธภัณฑ์นี้ เดิมเป็นอาคารเรียนของนักเรียนโรงเรียนบ้านสาวตติราชรังสฤษฎ์ในระดับชั้น ประถมศึกษาปีที่ ๑-๒ ตามความต้องการของผู้อำนวยการโรงเรียน ที่เห็นว่าอาคารไม้ไม่มีความเก่า เพราะจำนวนนักเรียนที่ลดน้อยลงจึงตัดสินใจมาทำเป็นพิพิธภัณฑ์ ซึ่งสิ่งของที่นำมาจัดแสดงใน พิพิธภัณฑ์ ส่วนหนึ่งย้ายมาจากพิพิธภัณฑ์วัดไชยศรี และอีกส่วนมาจากชาวบ้านซึ่งนำของเก่าที่ตนมี อยู่มาบริจาคให้ เนื่องจากอยากมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา ซึ่งสิ่งของที่จัดแสดงนั้นเป็นอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ชาวบ้านชุมชนสาละวินใช้ประโยชน์ และมีเรื่องราวที่น่าสนใจที่คนในชุมชนสามารถ เป็นคนถ่ายทอดให้นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมได้รับรู้ พิพิธภัณฑ์แบ่งออกเป็น ๓ ห้อง ห้องแรกเป็นห้อง ที่บอกเล่าเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาซึ่งแสดงถึงความเป็น กลุ่มชนเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานาน เป็นเอกลักษณ์ของชาติและท้องถิ่นที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง และมี อุปกรณ์ของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันจัดแสดง ห้องที่สองเป็นอุปกรณ์และเครื่องมือเกี่ยวกับการทอผ้า , อุปกรณ์การประมง อุปกรณ์การเกษตร และห้องที่สามเป็นเรื่องราวของวรรณกรรมสินไชยผลงาน ต่างๆ มีการจัดทำข้อมูลดังนี้

การจัดทำข้อมูลสารสนเทศและเผยแพร่อารยธรรมลุ่มน้ำชี โดยการศึกษา ค้นคว้า และทำ การวิจัยอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ทั้งที่มีการรวบรวมไว้แล้วและยังไม่ได้ศึกษา เพื่อทราบ ความหมาย และความสำคัญของอารยธรรม ในฐานะที่เป็นมรดกของคนอีสานอย่างถ่องแท้ ซึ่งความรู้ ดังกล่าวถือเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิต เพื่อให้เห็นคุณค่า ทำให้เกิดการยอมรับ และนำไปใช้ระ โยชน์อย่างเหมาะสม อารยธรรมลุ่มน้ำชี ซึ่งด้วยข้อมูลหรือแหล่งศึกษา

๔.๓.๒ สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์

ศิลปะปะปาสรรค์เป็นการนำเอาแนวคิดด้านสุนทรียศาสตร์ คือศาสตร์แห่งความงาม ความบันเทิงเข้ามาใช้ในการสร้างสรรค์งานด้านภูมิปัญญา ให้มีความชีวิตชีวา หรือสร้างสิ่งมีชีวิต ประโยชน์กับชุมชน ซึ่งในศิลปะสร้างสรรค์ของชุมชนสาละวินที่มีการสาธิตสร้างสรรค์ที่ชัดเจนมีอยู่ ๒ ด้าน คือ สร้างหมอลำน้อยสินไชยร้อยปี และ สร้างหนังประโมทัยหรือหนังตะลุง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

๑) หมอลำน้อยสินไชยร้อยปี

บ้านสาละวินเป็นหมู่บ้านมีคณะหมอลำมาตั้งแต่วัยรุ่นปู่ย่าตายาย และมีวัดไชยศรีเป็นจุด ศูนย์กลางของชุมชน และเป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่มากกว่า ๒๐๐ ปี จุดเด่นของวัดอยู่ที่สิมโบราณ และจิตรกรรมฝาผนัง หรือสุปแต่้ม ที่บอกเล่าตำนานสินไชย เกิดเป็นแรงบันดาลใจให้กับครูและนักเรียนโรงเรียน สาละวิน (สาวตติราชรังสฤษฎ์) รวมตัวกันฝึกซ้อมเชิดหุ่นร้องหมอลำ โดยการนำเอาตำนานสินไชยมา จัดแสดง เพื่อเป็นการอนุรักษ์หมอลำไม่ให้สูญหาย รวมถึงได้เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ของชุมชน

โดยกิจกรรมที่เยาวชนในบ้านสาละวินร่วมกันทำคือ การแสดงหมอลำสินไชยร้อยปี เป็น การแสดงเชิดหุ่น หรือที่รู้จักกันในชื่อหนังประโมทัย โดยที่นักเรียนใช้เวลาว่างในคาบเรียนรวมตัวกัน เพื่อฝึกซ้อม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้เยาวชนที่นี่ มีพื้นที่ในการแสดงออก

ภาพประกอบที่ ๔.๒๕ หมอลำน้อยสินไซน้อยร้อยปี

๒) หนังสัประโมทัย สินไซพิทยาสรรพ์

หนังสัประโมทัยได้คิดริเริ่มและดำเนินการสร้างในโครงการสินไซโมเดล มาตั้งแต่ปีที่ ๑ ด้วยการนำเอาเรื่องราวในวรรณกรรมสินไซ ที่ปรากฏอยู่บนฝาผนังสิมวัดไชยศรี มาเรียบเรียงและผ่านกลอนลำ โดยมีการเล่นหนังสัประโมทัยแบบอีสานประกอบ จากจุดเริ่มต้นสร้างสรรค์และพัฒนามาถึงปีที่ ๔ ซึ่งมี ครูพรศักดิ์ ภูมิสวาสดี ครูโรงเรียนสวาทิพิทยาสรรพ์ที่ปลูกปั้นเด็กๆ รุ่นแล้วรุ่นเล่าให้มา ร้องหมอลำ เล่นหนังสัประโมทัยสินไซ เล่นดนตรีอีสาน และเซตหนังตะลุง จนสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ที่มารับชม ณ ปัจจุบันนี้ หนังสัประโมทัยสินไซได้พัฒนาไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ได้มีบทบาทเป็นภาษาอังกฤษเสริมเข้ามา เพื่อให้ชาวต่างชาติได้รับชม ได้ความรู้ความเข้าใจ

ภาพประกอบที่ ๔.๒๖ หนังสัประโมทัย สินไซพิทยาสรรพ์

๔.๓.๓ สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ชุมชนบ้านสาวะถีเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างและเป็นแหล่งที่สืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมล้านช้างที่อยู่ในดินแดนลุ่มน้ำชี ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากเรื่องเล่า จากหลักฐานที่เป็นใบเสมา จากหลักฐานที่บันทึกอยู่ในใบลาน และจากปราชญ์ชุมชนที่ได้สืบทอดสานต่อภูมิปัญญา วัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนสาวะถีและวัดไชยศรีถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมสำหรับคนขอนแก่น เช่น รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัด คือรูปสีโท ซึ่งได้จากการวิจัยสรุปได้ัมผาผนังสิมวัดไชยศรีของเทศบาลนครขอนแก่น

ภาพประกอบที่ ๔.๒๗ ภาพท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

การพัฒนาชุมชนบ้านสาวะถีด้วยภูมิปัญญา ด้วยการใชภูมิปัญญาแบบผี พราหมณ์ พุทธ เช่น การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน จะเป็นการผสมผสานกันระหว่างผี พราหมณ์ พุทธ ซึ่งชาวบ้านจะประกอบพิธีกรรมแบบผี เพราะชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ผีบ้าน ผีเรือน ผีไร่ ผีนา พร้อมทั้งประกอบพิธีกรรมแบบพราหมณ์ซึ่งมีปราชญ์ชุมชนเป็นเจ้าพิธี ชาวบ้านเรียกว่า ตาจำหรือเฒ่าจำ ส่วนพุทธก็จะมีการทำบุญตามขนบธรรมเนียมประเพณีแบบพุทธ โดยการถวายข้าปลาอาหาร แต่พระภิกษุสงฆ์

ภาพประกอบที่ ๔.๒๘ การจัดประเพณีบุญข้าวประดับดิน

วัดไชยศรี ร่วมกับชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน สร้างชุมชนสภาวะดีและวัดไชยศรี เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และอารยธรรม ซึ่งมีจุดศูนย์รวมหรือจุดศูนย์กลางของแหล่งอารยธรรมอยู่ที่วัดไชยศรี

การสร้างมัคคุเทศก์น้อย

ชุมชนสภาวะดี ร่วมกับโรงเรียนบ้านสภาวะดี และวัดร่วมกันถ่ายทอดองค์ความรู้อารยธรรม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับชุมชนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และ เด็กหรือเยาวชน จนเกิดองค์ความรู้ สามารถที่จะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้ เมื่อมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวที่วัดไชยศรีหรือเที่ยวชมชุมชนบ้านสภาวะดีก็มีมัคคุเทศก์ชุมชน “อบรมมัคคุเทศก์น้อยสภาวะดีเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เที่ยวสภาวะดีวิถีสุข” สินไซโมเดลเสริมทักษะมัคคุเทศก์น้อยและมัคคุเทศก์ชุมชนจิตอาสา เพื่อเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชน พัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันของคน ๓ วัย เด็กประถม มัธยมและผู้สูงอายุในชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องประวัติชุมชน สถานที่สำคัญ และแหล่งเรียนรู้ในชุมชนตนเอง

โครงการอบ “อบรมมัคคุเทศก์น้อยสภาวะดีเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เที่ยวสภาวะดีวิถีสุข” จัดขึ้นระหว่างวันที่ ๑๙-๒๐ มิถุนายน ๒๕๖๖ ที่ชุมชนสภาวะดีได้มีการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ “มัคคุเทศก์น้อย-มัคคุเทศก์ชุมชน” จิตอาสา เพื่อพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ประกอบด้วย นักเรียนระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาและผู้สูงอายุในชุมชน ให้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำเอาความข้อมูลของชุมชนประกอบด้วย ประวัติชุมชน สถานที่สำคัญ และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้

โดยกลุ่มผู้สูงอายุได้เป็นผู้ถ่ายทอดข้อมูล เรื่องเล่า เพื่อให้เด็กเยาวชนรุ่นใหม่ได้รับรู้และฝึกฝนเพื่อนำเสนอข้อมูลเหล่านั้นในรูปแบบมัคคุเทศก์น้อยหรือมัคคุเทศก์ชุมชน พร้อมกับทดลองการ

นำเสนอเสมือนจริงเพื่อให้ฝึกฝน โดยมีสุมาลี สุวรรณกร ผู้เชี่ยวชาญด้านการค้นหาของดีของชุมชน และ วิฑูรย์ ไตรรัตน์วงศ์ มัคคุเทศก์มืออาชีพเป็นวิทยากร

การอบรมมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคน ๓ วัยเป้าหมายเพื่อพัฒนาศักยภาพการพูด การฟัง การคิดวิเคราะห์และการนำเสนอของเยาวชน รวมไปถึงการเพิ่มทักษะการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับศตวรรษที่ ๒๑ รวมไปถึงการปลูกสำนึกรักบ้านเกิดและเข้าใจเรื่องราวบ้านเกิดของตนเอง นอกจากนี้ยังสามารถต่อยอดเป็นอาชีพเสริมคือมัคคุเทศก์ได้ด้วย

นายฤทธิรงค์ ศิริภูมิ นายกเทศมนตรีตำบลสาวะถี กล่าวถึงโครงการนี้ว่า เป็นโครงการที่ดีมากที่พัฒนาศักยภาพเด็กเยาวชนและคนในชุมชนให้รู้จักชุมชนตัวเอง ภาคภูมิใจในบ้านเกิด และสามารถนำไปสู่อาชีพเสริมของคนในชุมชนคือการเป็นมัคคุเทศก์นำเที่ยวได้ เนื่องจากชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีนักท่องเที่ยวเข้ามาอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาศักยภาพตรงนี้จะสามารถหนุนเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งและสร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ได้

สำหรับโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการ “มัคคุเทศก์น้อย - มัคคุเทศก์ชุมชน” นี้ได้รับการสนับสนุนจากแผนงานสื่อศิลปวัฒนธรรมสร้างเสริมสุขภาพ สสส. ดำเนินการโดย บริษัทสินไซโมเดล จำกัด (วิสาหกิจเพื่อสังคม) เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และนำความสุขมาให้กับชุมชน มีผู้เข้าร่วมอบรมจำนวน ๔๐ คน ประกอบด้วยนักเรียนโรงเรียนบ้านสาวะถี (สาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์) โรงเรียนสาวะถีพิทยาสรรพ์และชาวชุมชนสาวะถี

ภาพประกอบที่ ๔.๒๙ มัคคุเทศก์น้อย

๔.๓.๔ สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน

การสร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น สำหรับการรักษาหรืออนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาให้เกิดความยั่งยืนและสามารถถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นนั้น ต้องสร้างสิ่งเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์หรือสามารถนำสิ่งเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สร้างความบันเทิง สร้างสรรค์สังคม สร้างความสามัคคี สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาสังคม เป็นต้น จากแนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การคิดสร้างสรรค์โครงการต่างๆ เกิดขึ้นที่ชุมชนสาวะถี ดังนี้

(๑) อยู่ดีมีแฮง : ลินไซโมเดล เศรษฐกิจสร้างสรรค์บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น

การก่อตั้งลินไซโมเดล มีจุดประสงค์คือการนำเอาภูมิปัญญาที่อยู่วัดไชยศรี ได้แก่ ลิม ซึ่งมีจุดเด่นคือจิตรกรรมฝาผนังหรือที่ชาวอีสานเรียกว่าฮูปแต้ม เกี่ยวกับเรื่องลินไซ ที่เป็นวรรณกรรมสองฝั่งแม่น้ำโขง เป็นการนำเอาเรื่องลินไซมาสร้างประโยชน์ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ให้ชุมชนก่อให้เกิดรายได้ มีอยู่มีกิน สร้างผลิตภัณฑ์รูปลินไซใส่ เช่น แก้วลินไซ เสื้อลินไซ ละครลินไซ หมอลำลินไซ เป็นต้น

(๒) Local economy กับการสร้างฐานเศรษฐกิจชุมชน

ชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนมีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ดี และต้นทุนทางทรัพยากรที่ดีนั้น เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงในการสร้างฐานเศรษฐกิจของชุมชน เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๓ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดอบรมและจัดนิทรรศการโชว์ผลงาน โครงการ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” ขึ้น ณ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยมีคณะผู้บริหาร คณาจารย์ ชาวชุมชนที่เข้าร่วมโครงการรวมกิจกรรมกว่า ๖๐ คน

โครงการนี้ได้ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” ขึ้น เพื่อให้ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ฝึกปฏิบัติการสร้างสรรค์ชิ้นงาน ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์เชิงวัฒนธรรม และ เป็นการให้บริการวิชาการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมให้แก่ชุมชน เพื่อให้ได้ชิ้นงาน ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์เชิงวัฒนธรรมที่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม อันจะนำไปสู่ความรักความผูกพันที่มีต่อชุมชน โครงการนี้เป็นการร่วมมือกันของหน่วยงานภาครัฐคือศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่นร่วมกับชุมชนสาวะถี สร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยการอบรมเชิงปฏิบัติการ ในการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่นแต่ยังไม่ได้ยกระดับ

รศ.ดร.นิยม วงศ์พงษ์คำ กล่าว “ความเป็นชุมชนประกอบด้วย บ้าน วัด โรงเรียน ซึ่งวัดไชยศรี บ้านสาวะถีมีฮูปแต้มดังไปทั่วโลก มีผู้มาศึกษาดูงานจากทั่วทุกสารทิศ เมื่อวัดเป็นที่รู้จักเราจึงหันมาดูแลที่ชุมชน ชาวบ้านมีอะไรดีบ้าง ผมเชื่อว่ารากปัญญาของอีสานมีเต็มไปหมด มีขนม หัตถกรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เราจะทำอย่างไรให้สิ่งที่เราเป็นของดีชุมชนได้เป็นที่รู้จัก ฉะนั้นเราต้องยกรากวัฒนธรรมของบ้านสาวะถีทุกอย่างที่เราสามารถทำได้ไปสู่โลก ต่อไปนี้เราจะสร้างสาวะถีโมเดลของ KKU ให้เป็นหมู่บ้านต้นแบบความร่วมมือระหว่าง ชาวบ้านชุมชนกับมหาวิทยาลัยขอนแก่น ผลิตภัณฑ์ผลงานที่พี่น้องนำมาโชว์ในวันนี้เป็นที่ประจักษ์น่าชื่นชม และมหาวิทยาลัยขอนแก่นจะสนับสนุน ช่วยขยับให้ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ ค่อยๆก้าวตามศักยภาพที่เรา มี ผมเชื่อการพัฒนาจะไม่หยุดเพียงเท่านั้น จะผลักดันเต็มที่จนกว่าสาวะถีโมเดลจะ สะท้อนคำว่ารากสู่โลก เป็นต้นแบบการทำงานกับชุมชนอื่นต่อไป”

มหาวิทยาลัยขอนแก่น ซึ่งนำโดยศูนย์ศิลปวัฒนธรรม ได้นำทีมอาจารย์จากคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่มีความสามารถในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ ออกแบบมาช่วยเป็นวิทยากร และ ลงพื้นที่ การลงพื้นที่แบ่งเป็น ๓ ระยะ ระยะแรกเป็นการเก็บข้อมูลกับกลุ่มแม่บ้าน ที่เทศบาลคัดเลือกมา ๑๐ กลุ่ม มารดมความคิดว่า กลุ่มทำอะไร ต้องการอะไร โดยในการออกแบบจะออกแบบตามศักยภาพของกลุ่มเพื่อที่ชาวบ้านจะสามารถนำไปต่อยอด หากทำเกินศักยภาพบางที่ชาวบ้านจะไม่สามารถพัฒนาต่อได้ ระยะที่ ๒ ในการลงชุมชนเป็นการร่างแบบออกแบบ และ ปรับแบบกับกลุ่ม เพื่อที่ทางกลุ่มจะได้ดูว่า หรือสิ่งที่ระดมความคิดกันในรอบแรก ใช้ได้หรือไม่ สามารถนำไปผลิตเป็นต้นแบบได้หรือไม่ ในขั้นตอนนี้มีกระบวนการตั้งแต่เก็บข้อมูล ระดมความคิด ออกแบบตั้งแต่แบบร่าง จนถึงกระบวนการผลิตต้นแบบ และระยะที่ ๓ คือวันนี้ เป็นการผลิตต้นแบบ นำมาจัดนิทรรศการ เพื่อให้ชาวบ้านมาดูว่าสิ่งที่ทำร่วมกัน กับ มหาวิทยาลัยขอนแก่น เกิดผลเป็นอย่างไร ซึ่งผลตอบรับจากเทศบาลประทับใจและ ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี การทำงานระหว่างมหาวิทยาลัยขอนแก่นและชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นที่ดี หลังจากวันนี้เมื่อกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนได้แนวคิดแบรนด์และชื่อทางการตลาดแล้ว กระบวนการต่อไปจะเป็นการพัฒนาด้านการตลาด และ พิจารณาศักยภาพของชุมชนว่าสามารถทำอะไรในขั้นต่อไปได้ และจะไปพัฒนาในขั้นตอนถัดไป

“โครงการ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” มีชาวชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี เข้าร่วมโครงการ ๔๐ คน มีผลิตภัณฑ์ในโครงการ ๑๐ ชนิด ได้แก่ ข้าวเกรียบ ข้าวฮางอก น้ำฝรั่ง ทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ดอกไม้จันทน์ พรมเช็ดเท้า สมุนไพร จักสาน แจ่วบอง และปลาสาม ดั่งรูปภาพ

ภาพประกอบที่ ๔.๓๐ ผลิตภัณฑ์ในโครงการ

๔.๓.๕ สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

ข้อมูลสารสนเทศทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเพื่อเป็นศูนย์กลางเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ผลงาน เพื่อให้ประชาชนเข้าใจ สามารถเลือกสรร ตัดสินใจ และปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตทั้งนี้สื่อมวลชนควรมีบทบาทในการส่งเสริม และสนับสนุนงานด้านวัฒนธรรมมากยิ่งขึ้นด้วย รณรงค์ให้ประชาชน ภาครัฐ และภาคเอกชน ตระหนักในความสำคัญของวัฒนธรรมว่าเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องให้การรับผิดชอบร่วมกันในการส่งเสริมสนับสนุน ประสานงานการบริการความรู้ วิชาการ และทุนทรัพย์ สำหรับจัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม

การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา ให้เกิดความยั่งยืนนั้นต้องมีการร่วมกันระหว่าง ๓ หน่วยงาน ดังนี้

๑) **บ้านหรือชุมชน** ซึ่งเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการธำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะวัฒนธรรมจะอยู่หรือจะสูญหายก็อยู่หรืออยู่ชุมชน ถ้าชุมชนยังใช้วัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ และวัฒนธรรมยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอยู่วัฒนธรรมนั้นก็ยังคงอยู่ และมีการสืบสานถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะชุมชนบ้านสาวตลิ่งนั้นเป็นชุมชนที่มีการใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่ยุคของอาณาจักรล้านช้างนั้น ก็คือชุมชนสาวตลิ่งเป็นชุมชนวิถีพุทธ นั่นก็คือนำเอาหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการอยู่ร่วมกันดังนี้

(๑) ชุมชนบ้านสาวตลิ่งเป็นชุมชนที่จัดงานมงคลและงานอวมงคล เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานฉลองยศ งานศพ เป็นต้น จะจัดงานโดยปราศจากเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ หรือสิ่งของมีนเมา

(๒) ทุกวัดอาทิตย์ ชุมชนบ้านสาวจะถือจะพาลูกหลานหรือเยาวชนเข้าวัด ซึ่งเป็นโครงการร่วมมือกันระหว่างชุมชน โรงเรียนและวัด โดยการจัดโครงการเยาวชนเข้าวัดวันอาทิตย์ ในวันอาทิตย์ ผู้ปกครองจะชวนลูกหลานเข้าวัด โรงเรียนจะแนะนำนักเรียนให้เข้าวัด ส่วนวัดก็จะมีกิจกรรมให้กับเด็กเมื่อเด็กมาวัด ซึ่งกิจกรรมก็คือ ให้เด็กจัดสำหรับกับข้าวสำหรับพระสงฆ์ เด็กจะเป็นมัคทายกในการนำพาผู้เฒ่า ผู้แก่ ไหว้พระสวดมนต์ ถวายภัตตาหาร และประเพณีสำหรับข้าวแด่พระสงฆ์ อบรมธรรมแก่เด็ก หลังจากพระฉันภัตตาหารเสร็จ เด็กก็จะร่วมกันรับประทานอาหาร หลังจากนั้นเด็กก็จะทำความสะอาดภายใน ก่อนกลับบ้าน

๒) **วัด** ถือว่าเป็นหน่วยงานที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนทุกเพศทุกวัย พระครูบุญชญากร เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวจะถิ เห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งท่านกล่าวว่า “การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น”^{๓๔}

๓) **โรงเรียน (หน่วยงานรัฐ)** สำหรับการดำรงไว้ซึ่งข้อมูลนั้นเป็นการร่วมมือกันของโรงเรียน ซึ่งเป็นโรงเรียนบ้านสาวตลิ่งวิทยาสรรค์ ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรม ท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนในระดับมัธยมศึกษา

๔.๓.๖ ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน

ชุมชนสาวจะถิเป็นชุมชนพุทธที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาตั้งแต่บรรพบุรุษล้านช้าง ซึ่งบรรพบุรุษของชาวตำบลสาวจะถิได้ใช้ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาบวกกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการดำเนินชีวิต การสรรค์สร้างปรัชญา แนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต เช่น ความสามัคคี สร้างหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม สร้างสันติสุขในชุมชน ดังนี้

๑) ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล ๕ หลักบุญและบาปซึ่งเป็นคติธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยการนำแนวคิดเหล่านี้มาสร้างความสามัคคี การอยู่ร่วมกันด้วยความรัก การอยู่ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ชุมชนสาวจะถิที่มีการนำภูมิปัญญาทางพุทธศาสนาไปใช้พัฒนาชุมชนที่ชัดเจน คือคณะกรรมการชุมชนประชุมร่วมกันพระสงฆ์และโรงเรียน มีมติ

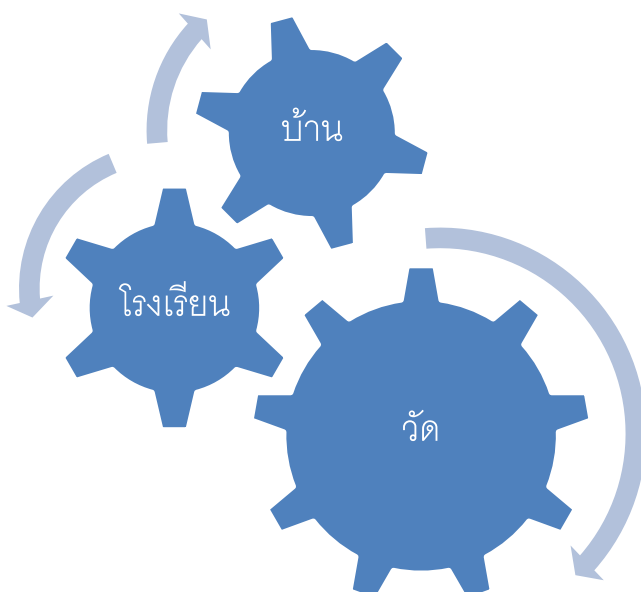
^{๓๔} สัมภาษณ์ พระครูบุญชญากร, เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวจะถิ, เมื่อวันที่ ๒๐ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๖

ร่วมกันให้ยึดหลักศีลห้าในการดำเนินชีวิต ที่เห็นชัดเจนคือศีลข้อที่ ๕ การดื่มน้ำเมา มติที่ประชุมเห็นว่า “ให้งดขายเหล้าในวันพระและการจัดงานต่างๆ ปลอดเหล้า” เพราะโทษของเหล้ามีมากมาย เช่น นำไปสู่ความประมาท นำไปสู่การทะเลาะวิวาท และนำไปสู่การทำผิดศีลข้ออื่นๆ อีกด้วย สำหรับการเริ่มต้นระยะแรกๆ ก็ไม่ได้ผลร้อยเปอร์เซ็นต์ โดยการเริ่มจากอาสาสมัคร หลังจากนั้นก็มีคนเข้าร่วมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ณ ปัจจุบันนี้ เป็นการจัดงานที่ปลอดเหล้า ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์

๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ ฮิต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือน และความเชื่อเรื่องผีหรือวิญญาณ ที่มีให้ผู้นำทางด้านภูมิปัญญาเป็นผู้นำในการอยู่ร่วมกันหรือในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ในการจัดงานประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการทำบุญเข้าวัด โดยเอาไว้ไชยศรีเป็นศูนย์กลางและโดยพระครูบุญชยากร เป็นจุดศูนย์กลางทางจิตวิญญาณให้กับชุมชน ซึ่งมีหลายหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน รัฐวิสาหกิจ พ่อค้าประชาชน ร่วมกันจัดงานประเพณีจนที่เป็นโด่งดังเป็นที่รู้จักกันของนักท่องเที่ยว การจัดงานจึงนำไปสู่การสร้างแหล่งท่องเที่ยว สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เป็นต้น

๔.๔ องค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” ทำให้ได้องค์ความรู้จากการถอบทเรียนแนวทางการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ให้เกิดความยั่งยืนต้องเกิดจากการร่วมมือกันหรือการมีส่วนร่วมขององค์กรต่างๆ ในการธำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรม ต้องเป็นการมีส่วนร่วมแบบบวร คือการร่วมมือกันของ ๓ หน่วยงาน คือ ๑) บ้านหรือชุมชน ๒) วัด ๓) โรงเรียนหรือหน่วยงานของรัฐ สามารถเขียนออกมาเป็นรูปภาพได้ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๔.๓๑ การอนุรักษ์อารยธรรมแบบมีส่วนร่วม

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” โดยมีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาอารยธรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ๒) เพื่อศึกษาภูมิปัญญาในชุมชนอีสานลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น ๓) เพื่อถอดบทเรียนแนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี โดยทำการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีการปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในการถอดบทเรียนแนวทางการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมตำบลสาวะถี จังหวัดขอนแก่น

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ อารยธรรม ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่น

๑) อารยธรรมจังหวัดขอนแก่น คือหลักฐานที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง ของชนชาติที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่จังหวัดขอนแก่น สามารถแบ่งยุคออกเป็นดังนี้ (๑) อารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ คืออารยธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ นั่นก็แสดงว่าจังหวัดขอนแก่นได้มีคนตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจน จากการค้นพบโบราณวัตถุ ที่เป็นแหล่งที่มีคนอาศัยอยู่ และมีความเจริญรุ่งเรือง เช่น หลักฐานทางโบราณวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ ซึ่งมี ๒ แห่ง คืออารยธรรมโนนนกทาและอารยธรรมโนนชัย (๒) อารยธรรมสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ อารยธรรมโนนเมือง อารยธรรมบ้านเมืองเพี้ย อารยธรรมชัยวาน อารยธรรมดงเมืองแอม (๓) อารยธรรมสมัยทวารวดี ได้แก่ อารยธรรมบ้านโนนสะอาด ตำบลไชยสอ อำเภอชุมแพ อารยธรรมบ้านบัวสิมมา อยู่ที่บ้านบัวสิมมา ตำบลโนนอุดม อำเภอชุมแพ และอารยธรรมท่ากระเสริม อยู่ที่บ้านท่ากระเสริม อำเภอน้ำพอง (๔) อารยธรรมสมัยลพบุรี ได้แก่ อารยธรรมบ้านหัวขัว ตำบลเปือยน้อย อำเภอเปือยน้อย มีหลักฐาน คือปราสาทเปือยน้อย อารยธรรมบ้านหัวสระ ตำบลดอนช้าง อำเภอเมือง ได้แก่ กู่แก้ว อารยธรรมบ้านนาค่าน้อย ตำบลบัวใหญ่ อำเภอน้ำพอง ได้แก่ กู่บ้านนาค่าน้อย (กู่ประภาชัยอารยธรรมบ้านหนองตบเต่า ตำบลป่าปอ อำเภอบ้านไผ่ ได้แก่ รอยพระพุทธรูปหินลาดและแหล่งตัดหิน (๕) อารยธรรมสมัยอาณาจักรล้านช้าง ได้แก่ อารยธรรมบ้านขาม ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง ซึ่งมีหลักฐานปรากฏชัดเจนคือ พระธาตุขามแก่น

๒) ประวัติศาสตร์จังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีหลักฐานการก่อตั้งเมืองขอนแก่นครั้งแรก คือทำวพัน ได้รวบรวมผู้คนประมาณ ๓๕๐ คน มาตั้งบ้านเรือนที่ริมบึงบอน (บึงแก่นนคร) เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๔ ปี พ.ศ. ๒๓๓๒ หลังจากนั้นก็ได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองมา และมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นจนหลายมาเป็นอารยธรรมลุ่มน้ำชีจังหวัดขอนแก่น

๒) วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น คือสิ่งที่คนขอนแก่นสร้างขึ้นหรือสิ่งที่คนขอนแก่นได้สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้าง แล้วทำการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนถึงปัจจุบันนี้ และเป็นลักษณะเฉพาะของจังหวัดขอนแก่น ที่บ่งบอกถึงการดำเนินชีวิตที่แสดงออกถึงความเจริญงอกงาม

ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ความก้าวหน้า คนส่วนใหญ่ยอมรับว่าเป็นสิ่งดีงาม โดยสร้างเป็นกฎเกณฑ์แบบแผน เพื่อนำไปปฏิบัติให้เป็นไปตามรูปแบบ ของคนคนกัน ถือเป็น "มรดกคนขอนแก่น" เพราะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้รับมาจากบรรพบุรุษหรือถ่ายทอดให้แก่ อนุชนรุ่นหลัง จนเป็นวิถีของสังคม มีดังนี้ (๑) งานเทศกาลโหม่นานาชาติประเพณีผูกเสี่ยวและงานกาชาด (๒) งานประเพณีสงกรานต์ดีอีสานเทศกาลดอกคูณ เสี่ยงแคนและถนนข้าวเหนียว

๕.๑.๒ ภูมิปัญญาในชุมชนอีสานและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

๑. ภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดขอนแก่น คือ องค์ความรู้ ความสามารถของบรรพบุรุษในท้องถิ่น ที่มีการเรียนรู้ และปรับปรุงจนกลายเป็นความโดดเด่นของท้องถิ่น ในการทำมาหากิน เช่น การจักสาน การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดจากการสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษ แล้วถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงยุคปัจจุบัน สำหรับงานวิจัยนี้ คณะผู้วิจัย ศึกษาภูมิปัญญาจังหวัดขอนแก่นที่มีความโดดเด่น ๒ ภูมิปัญญา ดังนี้

๑) **กระทืบข้าว** คนอีสานมีวัฒนธรรมการกินข้าวเหนียวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องคิดประดิษฐ์ภาชนะสำหรับบรรจุข้าวเหนียว และภาชนะสำหรับบรรจุข้าวเหนียวคือกระทืบข้าว ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่เกิดจากความรู้ความสามารถของบรรพบุรุษที่นำเอาไม้ไผ่ซึ่งเป็นวัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาจักสานเป็นภาชนะบรรจุข้าวเหนียว จนกลายเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป โดยมีการเรียนรู้ร่วมกันและมีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนกลายเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนอีสาน

จังหวัดขอนแก่นเป็นจังหวัดหนึ่งของอีสานและเป็นจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของอีสาน ชาวขอนแก่นได้นำเอากระทืบข้าวเหนียวมาพัฒนาต่อยอด โดยการสร้างเป็นสัญลักษณ์ของคนขอนแก่นคือ ชาวขอนแก่นได้สร้างสวนสาธารณะตรงข้ามเซ็นทรัลพลาซ่าขอนแก่น แล้วทำรูปกระทืบข้าวใหญ่เป็นสัญลักษณ์ และทำถนนข้าวเหนียวขึ้นที่ถนนศรีจันทร์ ซึ่งเริ่มตั้งแต่สี่แยกเซ็นทรัลไปจนถึงสี่แยกเตี้ยวง และมีการเฉลิมฉลองในวันปีใหม่ของทุกปีจะมีคนนับแสนคนที่มาร่วมกันทำคลื่นมนุษย์ จนกลายเป็นสถิติโลกที่มีการบันทึกไว้ในกินเนสบุ๊ก และในวันที่ ๑๓-๑๕ เมษายนของทุกปี ซึ่งเป็นวันสงกรานต์จะมีคนหลังไหลมาจากทุกสารทิศที่มาน้ำสงกรานต์ที่ถนนข้าวเหนียว

จากข้าวเหนียวและภาชนะบรรจุข้าวเหนียวของคนอีสาน ชาวขอนแก่นได้พัฒนามาเป็นวัฒนธรรมประจำจังหวัดขอนแก่น จนกลายเป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์ของคนขอนแก่นไปแล้ว

๒) **การทอผ้าไหม** ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของการผลิตผ้าของคนอีสาน ที่มีมาตั้งแต่บรรพบุรุษที่ได้มีการเรียนรู้ร่วมกันและได้สืบทอดหรือถ่ายทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งแต่ละจังหวัดในภาคอีสานก็จะมีเทคนิคทอผ้าไหมและลวดลายในการทอผ้าไหมที่แตกต่างกันไป สำหรับชาวขอนแก่นได้พัฒนาการทอผ้าไหม ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคนิคการทอ มีการคิดประดิษฐ์ลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์และอัตลักษณ์จนกลายเป็นผ้าไหมขอนแก่น ที่คนให้การยอมรับและเป็นผ้าที่มีชื่อเสียงของจังหวัดขอนแก่น ดังคำขวัญประจำจังหวัดขอนแก่นที่ว่า **“พระธาตุขามแก่น เสียงแคนดอกคูน ศูนย์รวมผ้าไหม ร่วมใจผูกเสี่ยว เที่ยวขอนแก่นนครใหญ่ ไดโนเสาร์สิรินธรเน่ สุดเท่เหรียญทองแรกมวยโอลิมปิก”**

ชาวจังหวัดขอนแก่นได้ใช้ผ้าไหมมาเป็นสิ่งที่สร้างวัฒนธรรมประจำจังหวัดขอนแก่น โดยการร่วมมือกันของทุกภาคส่วนจัดงานประจำจังหวัดของทุกปี เป็นการจัดงานกาชาดประจำจังหวัดทุกปี คือ “งานเทศกาลไหมนานาชาติ ประเพณีผูกเสี่ยว และงานกาชาด จังหวัดขอนแก่น” พัฒนาเป็นซอฟต์แวร์จนกลายเป็นที่รู้จักระดับประเทศและระดับโลกไปแล้ว

๒. แหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น ที่ตำบลสาวะถีซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นด้านภูมิปัญญา วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตชุมชนอีสาน ที่มีการสืบทอดมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบัน คณะผู้วิจัยจึงเลือกตำบลสาวะถีเป็นพื้นที่วิจัยเพื่อถอดบทเรียนการพัฒนาแหล่งอารยธรรมจังหวัดขอนแก่น เพื่อเป็นรูปแบบในการพัฒนาแหล่งอารยธรรมแบบมีส่วนร่วมแบบบูรณาการ คือการร่วมมือกันของ ๓ หน่วยงาน ได้แก่ ๑) บ้านหรือชุมชนสาวะถี ๒) วัดซึ่งได้แก่วัดไชยศรีบ้านสาวะถี และ ๓) โรงเรียนหรือหน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีการพัฒนาแหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถีมีรายละเอียดดังนี้

๑) แหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี

ในบริเวณตำบลสาวะถี เป็นบ้านร้างเก่าแก่มานาน นับพัน ๆ ปี ซึ่งมีหลักฐานทางด้านวัตถุโบราณเหลือให้เห็นหลายอย่าง เช่น ซากวัตถุโบราณ มีถ้วยชาม ไหแตก กระดุกยาว ๆ สมัยคนโบราณ เครื่องปั้นดินเผาชนิดต่าง ๆ ที่แทนหินเป็นเครื่องปั้นดินเผาหมุนรอบได นอกนั้นมีซากวัดร้างอยู่ ๓ แห่ง แต่ละแห่งมีพัทธสีมาอยู่ ๘ คู แห่งที่หนึ่งอยู่อุ่มบักปอม อุ่มบักปอมนี้เป็นดอนเนินป่า มีกอไผ่ป่า ต้นสะแก ฯลฯ ตอนนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของโนนเมือง นอกคูคลองออกไปประมาณ ๑-๒ เส้น ครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ ผู้ว่าราชการจังหวัดขอนแก่น ได้มีหนังสือออกไปยังครูใหญ่ เพื่อให้เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรไปสำรวจก็เห็นที่อุ่มบักปอมนี้มีพัทธสีมา ๘ คู และรอบ ๆ พัทธสีมามีจอมปลวกอยู่รอบ ๆ มีดินไม่ ขึ้นเต็มจอมปลวกไปหมด เมื่อเจ้าหน้าที่สำรวจจอมปลวกก็พบว่าเป่นธาตุหรือเจดีย์ มีหินก้อนใหญ่น้อย เรียงรายอยู่บริเวณนั้น เจ้าหน้าที่ได้ทุบให้แตกเพื่อนำไปพิสูจน์ หลังจากนั้นชาวต่าง ๆ ก็เงียบไปโดยที่ไม่ได้แจ้งการพิสูจน์บริเวณที่พัทธสีมาล้อมรอบนี้ เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร เรียกว่า “กู”

๒) แหล่งอารยธรรมวัดไชยศรี

วัดไชยศรี ตั้งอยู่ที่บ้านสาวะถี หมู่ที่ ๘ ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีเนื้อที่ ๖ ไร่ ๒ งาน ๔๘ ตารางวา สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย อยู่ห่างจากตัวเมืองขอนแก่นประมาณ ๒๐ กิโลเมตร เป็นวัดเก่าแก่มีสิมโบราณ (โบสถ์) เป็นสถาปัตยกรรมอีสาน ที่มีอายุกว่าร้อยปีเศษ วัดไชยศรีสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ และได้พระราชทานวิสุงคามสีมา พ.ศ. ๒๔๖๐ มีพระอธิการอนสา เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก สอนสมิจะสร้างขึ้นเมื่อไรไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจน แต่สร้างเสร็จเรียบร้อยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ลักษณะประเภทวัสดุก่อสร้างพื้นกลางและผนังเป็นการก่ออิฐ ฉาบปูนเรียบ ชวงบนเป็นไม้ทั้งหมด รวมทั้งหลังคาด้วย บานประตูหน้าต่างแกะสลักเป็นฝีมือของพระอธิการอนสา สอนภาพฝาผนังเป็นฝีมือของช่างเขียนชาวบ้าน ชื่อนายทอง ทิพย์ชา เป็นชาวอำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดย เขียนตามแนวคิดของพระอธิการอนสา ฝาผนังด้านในเขียนเป็นภาพพุทธประวัติ ภาพเวสสันดรชาดก ภาพเรื่องสังข์ ศิลปชัย ภาพเทพ มนุษย์และสัตว์ต่างๆ ภาพเขียนด้านนอกเขียนเป็นภาพนรก ๘ ชุม ภาพพระเวสสันดร ภาพเรื่องสังข์ ศิลปชัย และภาพทหารยืนเฝ้าประตู ฐูปแต้มเขียนด้วยสีฝุ่น สอนใหญ่จะเป็นสีคราม สีเหลืองและสีเขียว เขียนภาพฝา ผนังไม่เหลือที่ว่างไว้เลย การวางองค์ประกอบ

ของภาพ เช่นภาพมนุษย์ จะมีลักษณะแปลกไปจากภาพจิตรกรรมที่พบเห็น ในที่อื่น เช่น ภาพตัวพระ หรือกษัตริย์จะมีขนาดเล็ก ภาพยักษ์และภาพสัตว์จะมีขนาดใหญ่ ภาพต่างๆ จะแสดงท่าทางโลด โผน การจัดวางภาพบนผนังด้านต่างๆ ในที่แคบ เล็กและสูงใหญ่ก็จัดไว้อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีภาพ เหตุการณ์ แวดล้อมสังคมความเป็นอยู่ในสมัยนั้นด้วย ทำให้สามารถศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของ ชุมชนจากภาพเหล่านี้ นับว่าเป็น หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติชุมชนที่สำคัญ และภาพกิจกรรม ฝาผนังวัดไชยศรี เกิดจากคติความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จิตรกรถ่ายทอดคติความเชื่อ และเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณีผ่านกิจกรรมฝาผนัง เพื่อเป็นคติเตือนใจและเพื่อ กล่อมเกล่าจิตใจ

๕.๑.๓ แนวทางการอนุรักษ์รักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น

คณะผู้วิจัยลงสำรวจพื้นที่แหล่งอารยธรรมในจังหวัดขอนแก่นแต่ละแห่งแล้วเลือก ๑ พื้นที่ที่มีความโดดเด่นที่สุดมาถอดบทเรียนแนวทางการอนุรักษ์รักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยเลือกแหล่งอารยธรรมตำบลสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เพราะตำบลสาวะถีเป็นพื้นที่ที่มีความโดดเด่นในด้านอารยธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาและวิถีชีวิต

ในการถอดบทเรียนแนวทางการอนุรักษ์รักษาสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี ตำบลสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น คณะผู้วิจัยได้ศึกษาบริบทพื้นที่ทั้งส่วนที่เป็นเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โบราณสถาน โบราณวัตถุ พร้อมทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่ม แล้วถอดบทเรียนแนวทางในการอนุรักษ์รักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีที่ยั่งยืน ๕ แนวทางดังนี้

๑) การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการสร้างพิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ หมู่ ๒๑ บ้านสาวะถี ตำบลสาวะถี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐ ซึ่งเรียกว่า “พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี” พิพิธภัณฑ์ภูมิปัญญาสาวะถี โรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ ปีที่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๙ พิพิธภัณฑ์นี้ เดิมเป็นอาคารเรียนของนักเรียนโรงเรียนบ้านสาวะถีราษฎร์รังสฤษดิ์ในระดับชั้น ประถมศึกษาปีที่ ๑-๒ ตามความต้องการของผู้อำนวยการโรงเรียน ที่เห็นว่าอาคารไม้ไม่มีความเก่าเพราะจำนวนนักเรียนที่ลดน้อยลงจึงตัดสินใจมาทำเป็นพิพิธภัณฑ์ ซึ่งสิ่งของที่นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ส่วนหนึ่งย้ายมาจากพิพิธภัณฑ์วัดไชยศรี และอีกส่วนมาจากชาวบ้านซึ่งนำของเก่าที่ตนมีอยู่มาบริจาคให้ เนื่องจากอยากมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนา ซึ่งสิ่งของที่จัดแสดงนั้นเป็นอุปกรณ์ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ชาวบ้านชุมชนสาวะถีใช้ประโยชน์ และมีเรื่องราวที่น่าสนใจที่คนในชุมชนสามารถเป็นคนถ่ายทอดให้นักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวชมได้รับรู้ พิพิธภัณฑ์แบ่งออกเป็น ๓ ห้อง ห้องแรกเป็นห้องที่บอกเล่าเรื่องราวขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสาน ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งแสดงถึงความเป็นกลุ่มชนเก่าแก่และเจริญรุ่งเรืองมานาน เป็นเอกลักษณ์ของชาติและท้องถิ่นที่เรียกว่า ฮีตสิบสอง และมีอุปกรณ์ของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันจัดแสดง ห้องที่สองเป็นอุปกรณ์และเครื่องมือเกี่ยวกับการทอผ้า, อุปกรณ์การประมง อุปกรณ์การเกษตร และห้องที่สามเป็นเรื่องราวของวรรณกรรมสินไซผลงานต่างๆ มีการจัดทำข้อมูล

๒) สร้างศิลปะเชิงสร้างสรรค์

ศิลปะประติมากรรมเป็นการนำเอาแนวคิดด้านสุนทรียศาสตร์ คือศาสตร์แห่งความงาม ความบันเทิงเข้ามาใช้ในการสร้างสรรค์งานด้านภูมิปัญญา ให้ความมีชีวิตชีวา หรือสร้างสิ่งมีชีวิต ประโยชน์กับชุมชน ซึ่งในศิลปะสร้างสรรค์ของชุมชนสาวะถีที่มีการสร้างอาคารที่ชัดเจนมีอยู่ ๒ ด้าน คือ สร้างหมอลำน้อยสินไชร้อยปี และ สร้างหนังประมอทัยหรือหนังตะลุง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(๑) หมอลำน้อยสินไชร้อยปี

บ้านสาวะถีเป็นหมู่บ้านมีคณะหมอลำมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย และมีวัดไชยศรีเป็นจุด ศูนย์กลางของชุมชน และเป็นวัดที่มีอายุเก่าแก่มากกว่า ๒๐๐ ปี จุดเด่นของวัดอยู่ที่สิมโบราณ และจิตรกรรมฝาผนัง หรือฮูปแต้ม ที่บอกเล่าตำนานสินไช เกิดเป็นแรงบันดาลใจให้กับครูและนักเรียนโรงเรียนสาวะถี (สวตัตถิราษฎร์รังสฤษฎ์) รวมตัวกันฝึกซ้อมเชิดหุ่นร้องหมอลำ โดยการนำเอาตำนานสินไชมา จัดแสดง เพื่อเป็นการอนุรักษ์หมอลำไม่ให้สูญหาย รวมถึงได้เป็นการเผยแพร่ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ของชุมชน โดยกิจกรรมที่เยาวชนในบ้านสาวะถีร่วมกันทำคือ การแสดงหมอลำสินไชร้อยปี เป็นการแสดงเชิดหุ่น หรือที่รู้จักกันในชื่อหนังปะโมไทย โดยที่นักเรียนใช้เวลาว่างในคาบเรียนรวมตัวกัน เพื่อฝึกซ้อม เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้เยาวชนที่นี่ มีพื้นที่ในการแสดงออก

(๒) หนังประมอทัย สินไชพิทยาสรรพ์

หนังประมอทัยได้คิดริเริ่มและดำเนินการสร้างในโครงการสินไชโมเดล มาตั้งแต่ปีที่ ๑ ด้วยการนำเอาเรื่องราวในวรรณกรรมสินไช ที่ปรากฏอยู่บนฝาผนังสิมวัดไชยศรี มาเรียบเรียงและผ่าน กลอนลำ โดยมีการเล่นหนังประมอทัยแบบอีสานประกอบ จากจุดเริ่มต้นสร้างสรรค์และพัฒนามาถึงปีที่ ๔ ซึ่งมี ครูพรศักดิ์ ภูมิสวัสดิ์ ครูโรงเรียนสาวะถีพิทยาสรรพ์ที่ปลูกปั้นเด็กๆ รุ่นแล้วรุ่นเล่าให้มาร้องหมอลำ เล่นหนังประมอทัยสินไช เล่นดนตรีอีสาน และเชิดหนังตะลุง จนสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ที่มารับชม ณ ปัจจุบันนี้ หนังประมอทัยสินไชได้พัฒนาไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ได้มีบทบาทเป็นภาษาอังกฤษเสริมเข้ามา เพื่อให้ชาวต่างชาติได้รับชม ได้ความรู้ความเข้าใจ

๓) สร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์

ชุมชนบ้านสาวะถีเป็นแหล่งอารยธรรมที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านช้างและเป็นแหล่งที่สืบทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมล้านช้างที่อยู่ในดินแดนลุ่มน้ำชี ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ทั้งที่เป็นการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น จากเรื่องเล่า จากหลักฐานที่เป็นใบเสมา จากหลักฐานที่บันทึกอยู่ในใบลาน และจากปราชญ์ชุมชนที่ได้สืบทอดสานต่อภูมิปัญญา วัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่น เมื่อเป็นเช่นนี้ชุมชนสาวะถีและวัดไชยศรีถือว่าเป็นแหล่งอารยธรรมสำหรับคนขอนแก่น เช่น รูปสัญลักษณ์ประจำจังหวัด คือรูปสีโท ซึ่งได้จากการวิจัยฮูปแต้มฝาผนังสิมวัดไชยศรีของเทศบาลนครขอนแก่น

การสร้างมัคคุเทศก์น้อย ชุมชนสาวะถี ร่วมกับโรงเรียนบ้านสาวะถี และวัดร่วมกัน ถ่ายทอดองค์ความรู้อารยธรรม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นให้กับชุมชนทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และ เด็ก หรือเยาวชน จนเกิดองค์ความรู้ สามารถที่จะถ่ายทอดให้กับคนอื่นได้ เมื่อมีนักท่องเที่ยวไปเที่ยวที่ วัดไชยศรีหรือเที่ยวชมชุมชนบ้านสาวะถีก็มีมัคคุเทศก์ชุมชน “อบรมมัคคุเทศก์น้อยสาวะถีเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เที่ยวสาวะถีวิถีสุข” สินไชโมเดลเสริมทักษะมัคคุเทศก์น้อยและมัคคุเทศก์ ชุมชนจิตอาสา เพื่อเสริมศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชน พัฒนาการเรียนรู้ร่วมกันของคน ๓ วัย เด็ก

ประถม มัธยมและผู้สูงอายุในชุมชน แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องประวัติชุมชน สถานที่สำคัญ และแหล่งเรียนรู้ในชุมชนตนเอง

๔) สร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน

การสร้างวิสาหกิจภูมิปัญญาชุมชน เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะดำรงรักษาและการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชีในจังหวัดขอนแก่น สำหรับการรักษาหรืออนุรักษ์ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาให้เกิดความยั่งยืนและสามารถถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นนั้น ต้องสร้างสิ่งเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์หรือสามารถนำสิ่งเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ สร้างความบันเทิง สร้างสรรค์สังคม สร้างความสามัคคี สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างแหล่งท่องเที่ยว พัฒนาสังคม เป็นต้น จากแนวคิดดังกล่าวนำไปสู่การคิดสร้างสรรค์โครงการต่างๆ เกิดขึ้นที่ชุมชนสาวะถี ดังนี้

(๑) **อยู่ดีมีแรงแข็ง : สินไซโมเดล เศรษฐกิจสร้างสรรค์บ้านสาวะถี จังหวัดขอนแก่น** การก่อตั้งสินไซโมเดล มีจุดประสงค์คือการนำเอาภูมิปัญญาที่อยู่วัดไชยศรี ได้แก่ สิม ซึ่งมีจุดเด่นคือจิตรกรรมฝาผนังหรือที่ชาวอีสานเรียกว่าฮูปแต้ม เกี่ยวกับเรื่องสินไซ ที่เป็นวรรณกรรมสองฝั่งแม่น้ำโขง เป็นการนำเอาเรื่องสินไซมาสร้างประโยชน์ให้เกิดประโยชน์กับชุมชน ให้ชุมชนก่อให้เกิดรายได้ มีอยู่มีกิน สร้างผลิตภัณฑ์รูปสินไซใส่ เช่น แก้วสินไซ เสื้อสินไซ ละครสินไซ หมอลำสินไซ เป็นต้น

(๒) local economy กับการสร้างฐานเศรษฐกิจชุมชน

ชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนมีต้นทุนทางวัฒนธรรมที่ดี และต้นทุนทางทรัพยากรที่ดีนั้น เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพสูงในการสร้างฐานเศรษฐกิจของชุมชน เมื่อวันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๖๓ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จัดอบรมและจัดนิทรรศการโชว์ผลงาน โครงการ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” ขึ้น ณ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น โดยมีคณะผู้บริหาร คณาจารย์ ชาวชุมชนที่เข้าร่วมโครงการรวมกิจกรรมกว่า ๖๐ คน

โครงการนี้ได้ “อบรมเชิงปฏิบัติการ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี” ขึ้นเพื่อให้ชุมชนเทศบาลตำบลสาวะถี ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ฝึกปฏิบัติการสร้างสรรค์ชิ้นงาน ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์เชิงวัฒนธรรม และ เป็นการให้บริการวิชาการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมให้แก่ชุมชน เพื่อให้ได้ชิ้นงาน ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์เชิงวัฒนธรรมที่ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม อันจะนำไปสู่ความรักความผูกพันที่มีต่อชุมชน โครงการนี้เป็นการร่วมมือกันของหน่วยงานภาครัฐคือศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่นร่วมกับชุมชนสาวะถี สร้างเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยการอบรมเชิงปฏิบัติการ ในการคัดเลือกผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่นแต่ยังไม่ได้ยกระดับ

๕) สร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและวัฒนธรรม

การสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา ให้เกิดความยั่งยืนนั้นต้องมีการร่วมกันระหว่าง ๓ หน่วยงาน ดังนี้

(๑) **บ้านหรือชุมชน** ซึ่งเป็นส่วนที่มีความสำคัญต่อการดำรงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เพราะวัฒนธรรมจะอยู่หรือจะสูญหายก็อยู่หรืออยู่ชุมชน ถ้าชุมชนยังใช้วัฒนธรรมให้เกิดประโยชน์ และวัฒนธรรมยังมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนอยู่วัฒนธรรมนั้นก็ยังคงอยู่ และมีการสืบสานถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น โดยเฉพาะชุมชนบ้านสาวะถีนั้นเป็นชุมชนที่มีการใช้วัฒนธรรมท้องถิ่นในการดำรงชีวิตมาตั้งแต่ยุคของอาณาจักรล้านช้างนั้น ก็คือ ชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนวิถีพุทธ นั่นก็นำเอาหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการอยู่ร่วมกัน

(๒) วัด เป็นหน่วยงานที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน และเป็นศูนย์ร่วมจิตใจของประชาชนทุกเพศทุกวัย พระครูบุญชญากร เจ้าอาวาสวัดไชยศรี บ้านสาวะถี เห็นความสำคัญของการพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งท่านกล่าวว่า “การพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนต้องพัฒนาด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น”

(๓) โรงเรียน (หน่วยงานรัฐ) สำหรับการดำรงไว้ซึ่งข้อมูลนั้นเป็นการร่วมมือกันของโรงเรียน ซึ่งเป็นโรงเรียนบ้านสาวะถีวิทยาสรรค์ ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้วัฒนธรรม ท้องถิ่นเพื่อให้นักเรียนในระดับมัธยมศึกษา

๖) ใช้ภูมิปัญญาวัฒนธรรมประเพณีพัฒนาชุมชน

ชุมชนสาวะถีเป็นชุมชนพุทธที่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพุทธศาสนาตั้งแต่บรรพบุรุษล้านช้าง ซึ่งบรรพบุรุษของชาวตำบลสาวะถีได้ใช้ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาบวกกับภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการดำเนินชีวิต การสรรค์สร้างปรัชญา แนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต เช่น ความสามัคคี สร้างหลักการอยู่ร่วมกันในสังคม สร้างสันติสุขในชุมชน ดังนี้

(๑) ภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศีล ๕ หลักบุญและบาปซึ่งเป็นคตินิยมทางพระพุทธศาสนา โดยการนำแนวคิดเหล่านี้มาสร้างความสามัคคี การอยู่ร่วมกันด้วยความรัก การอยู่ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ชุมชนสาวะถีที่มีการนำภูมิปัญญาทางพุทธศาสนาไปใช้พัฒนาชุมชนที่ชัดเจน คือคณะกรรมการชุมชนประชุมร่วมกันพระสงฆ์และโรงเรียน มีมติร่วมกันให้ยึดหลักศีลห้าในการดำเนินชีวิต ที่เห็นชัดเจนคือศีลข้อที่ ๕ การดื่มน้ำเมา มติที่ประชุมเห็นว่า “ให้งดขายเหล้าในวันพระและการจัดงานต่างๆ ปลอดเหล้า” เพราะโทษของเหล้ามีมากมาย เช่น นำไปสู่ความประมาท นำไปสู่การทะเลาะวิวาท และนำไปสู่การทำผิดศีลข้ออื่นๆ อีกด้วย สำหรับการเริ่มต้นระยะแรกๆ ก็ไม่ได้ผลร้อยเปอร์เซ็นต์ โดยการเริ่มจากอาสาสมัคร หลังจากนั้นก็มีคนเข้าร่วมเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ณ ปัจจุบันนี้ เป็นการจัดงานที่ปลอดเหล้า ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์

(๒) ภูมิปัญญาท้องถิ่นคือ ฮิต ๑๒ หรือประเพณี ๑๒ เดือน และความเชื่อเรื่องผีหรือวิญญาณ ที่มีให้ผู้นำทางด้านภูมิปัญญาเป็นผู้นำในการอยู่ร่วมกันหรือในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ในการจัดงานประเพณี ส่วนใหญ่จะเป็นการทำบุญเข้าวัด โดยเอาไว้ไชยศรีเป็นศูนย์กลางและโดยพระครูบุญชญากร เป็นจุดศูนย์รวมทางจิตวิญญาณให้กับชุมชน ซึ่งมีหลายหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน รัฐวิสาหกิจ พ่อค้าประชาชน ร่วมกันจัดงานประเพณีจนที่เป็นโด่งดังเป็นที่รู้จักกันของนักท่องเที่ยว การจัดงานจึงนำไปสู่การสร้างแหล่งท่องเที่ยว สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การท่องเที่ยว เป็นต้น

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นจังหวัดขอนแก่น คือองค์ความรู้ ความสามารถของบรรพบุรุษในท้องถิ่นที่มีการเรียนรู้ และปรับปรุงจนกลายมาเป็นความโดดเด่นของท้องถิ่น ในการทำมาหากิน เช่น การจักสาน การจับสัตว์ การปลูกพืช การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การทำเครื่องมือการเกษตร ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดจากการสร้างสรรค์ของบรรพบุรุษแล้วถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พุฒิภัทร เป็กเตปิน ได้ทำการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง” ผลการวิจัยพบว่า ๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนบ้านไร่

ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง จำแนกออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) ภูมิปัญญาด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ด้านงานจักสาน เช่น ไช ตะกร้า กระบุง เป็นต้น ด้านการเจาะครกหิน และด้านการเย็บหมอนโบราณ ๒) ภูมิปัญญาด้าน ศาสนาและประเพณี ด้านการทำกรวยดอกไม้ (สวย กาบ) ด้านการทำเครื่องสืบชะตา ด้านการทำ กระทง (สะตวง) ข ๒. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบลพิชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง เป็นการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือจากคนในครอบครัว ซึ่งการถ่ายทอดนั้นเกิดจาก ความสนใจของผู้ที่จะเรียนรู้เข้าไปหาผู้รู้ ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น ผู้เรียนต้องมันใช้ทักษะ กระบวนการในการเรียนรู้ เพราะส่วนมากไม่มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เนื่องจากผู้ ถ่ายทอดความรู้ส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ มักไม่ได้เรียนหนังสือ อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ จึงต้องใช้วิธีการ อธิบายให้เข้าใจ การสาธิต และให้ลงมือปฏิบัติ เพื่อเพิ่มทักษะประสบการณ์โดยตรง การจัดเก็บ ความรู้จึงไม่ได้มีรูปแบบการจัดเก็บที่เป็นแบบแผนที่เป็นเอกสาร หนังสือ หรือสารสนเทศอื่น ๆ เป็น การจัดเก็บโดยใช้ความจำและความชำนาญของผู้รู้เท่านั้น ๓. รูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ซึ่งสามารถ กำหนดรูปแบบการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้ดังนี้ ๑) การกำหนดความรู้ เป็นการตัดสินใจร่วมของช่างบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนร่วมกันกำหนดลวดลาย ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง เพื่อดำรงรักษาไว้ซึ่งภูมิปัญญาดั้งเดิมของบรรพบุรุษโดยใช้วัตถุที่มีจากท้องถิ่น ๒) การแสวงหาความรู้ เป็นการสอนแบบตัวต่อตัว ด้วยการอธิบายและลง มือทำแบบลองผิดลองถูก เพื่อเป็นการฝึกทักษะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ๓) การแลกเปลี่ยนความรู้ มีการจัดอบรมสัมมนา ให้เกิดการแสวงหาความรู้มาพัฒนาผลงาน ต่อยอดภูมิปัญญาของตนเอง ให้เกิดการบูรณาการนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ไปสู่ผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ได้ ๔) การจัดเก็บ ความรู้ การอธิบายโดยตัวบุคคลผู้รู้ ไปสู่การบันทึกภาพหรือวิดีโอ การจดบันทึกในเอกสาร และนำไปสู่ แหล่งการเรียนรู้ต่าง ๆ เช่น พิพิธภัณฑ์ การจัดเก็บองค์ความรู้และเผยแพร่โดยผ่านช่องทางเว็บไซต์ และสื่อสังคมออนไลน์ที่นิยมกันในปัจจุบัน เป็นการจัดเก็บความรู้เป็นลายลักษณ์อักษรไว้ให้ผู้สนใจ ค้นคว้า ซึ่งความรู้ภูมิปัญญานั้นจะไม่สูญหายไปตามตัวบุคคล ๕) การถ่ายทอดความรู้ นอกจากการ ถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคลเป็นหลัก โดยเน้นการปฏิบัติให้ดูการสาธิตขั้นตอนการจัดสรอย่างละเอียด เพราะว่าเป็นงานที่ใช้ทักษะอย่างสูง ซึ่งการถ่ายทอดนั้นผู้ถ่ายทอดจะสอนบุคคลในครอบครัว เป็นการ ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และจำเป็นที่จะต้องเรียบเรียงความรู้เหล่านั้นเพื่อเป็นคู่มือการปฏิบัติ

ภาพกิจกรรมฝาผนังวัดไชยศรี เกิดจากคติความเชื่อ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จิตรกรถ่ายทอดคติความเชื่อ และเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณีผ่านกิจกรรมฝาผนัง เพื่อเป็นคติเตือนใจและเพื่อกล่อมเกลาจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ ไตรเทพ สหะพันธ์ ที่ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน เพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์” ผลการวิจัยพบว่า อัตลักษณ์และความเชื่อเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้าน มีคุณค่าทางความงามที่ถูกสร้างขึ้นด้วยความประณีตของช่างภายในหมู่บ้าน ด้านคุณค่าทางเรื่องราวภาพวาดบอกเล่าเรื่องราวความเป็นมาและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีการสร้างสิ่งที่มีความหมายและจุดประสงค์ที่แฝงอยู่ภายในภาพจิตรกรรม ด้านความสำคัญของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดยางทวงวรารามและวัดป่าไผ่ไธยกพบว่า ๑) มีความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง ๒) ความสำคัญในเรื่องศรัทธา ๓) ความสำคัญในการบันทึกเรื่องราวในอดีตและ ๔) ความสำคัญในการกล่อมเกลาจิตใจ นอกจากนั้นยัง

พบเรื่องราวที่เป็นอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของลิมทั้งสองหลังคือคติความเชื่อเกี่ยวกับของชุกที่มีความเชื่อเปลี่ยนไปจากเดิม คือเมื่อครั้งอดีตมีความเชื่อว่าชุกเป็นตัวร้าย เจ้าเล่ห์ตัวช่วย แต่ในปัจจุบันความเชื่อนั้นถูกเปลี่ยนไปมองชุกว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคกลางและความร่ำรวยและอุดมสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ทำให้ผู้วิจัยนำอัตลักษณ์และความเชื่อของชุกมาสร้างสรรค์เป็นผลิตภัณฑ์ ผ่านโครงสร้างทางกายภาพและโครงสร้างทางความคิด โดยนำอัตลักษณ์ที่โดดเด่นของชุกมาเป็น แนวทางในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เน้นความทันสมัย สวยงาม สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์อย่าง ทรงคุณค่าและสอดคล้องกับความเชื่อของผู้คนและความต้องการของตลาด ทั้งยังเป็นการปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้คนได้เห็นคุณค่าทางวัฒนธรรมอีสานมรดกท้องถิ่น เพื่อการสืบสานวัฒนธรรมอีสานให้ ยั่งยืน ตลอดจนเป็นงานวิจัยต้นแบบในการออกแบบและพัฒนาผลิตภัณฑ์อีกด้วย

แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่นที่ยั่งยืนต้องมีการสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาเล่าเรียน ซึ่งจะทำข้อมูลไม่ได้สูญหายไป ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **ณัฐยานันต์ ตั้งถาวรสกุล** ได้ทำวิจัยเรื่อง แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้นาฏศิลป์ไทย : กรณีศึกษาศูนย์ศิลปะการแสดง สถาบันศีกษาศิลปะ พบว่า ๑) ศูนย์ศิลปะการแสดงสถาบันศีกษาศิลปะ มีการดำเนินงานก้าวหน้าเป็นลำดับ มีผู้เรียนมากขึ้น ไม่มีการเก็บค่าเรียนและผู้เรียนมีความเชื่อมั่นในตัวศิลปินแห่งชาติที่มาสอนถึง ๓ คน ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากมูลนิธิศีกษาศิลปะและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ ๒) การเปรียบเทียบความแตกต่างของลักษณะส่วนบุคคลพบว่า เพศ อายุ ระดับการศึกษา มีผลต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ไทย แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนถิ่นที่อยู่ไม่แตกต่างกัน ๓) ความสัมพันธ์ของปัจจัยสนับสนุนทุกด้านกับการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมด้านนาฏศิลป์ไทยมีความสัมพันธ์ในระดับมาก ๔) แนวทางในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้นาฏศิลป์ไทย ประกอบด้วย ด้านครูผู้สอนต้องมีความรู้ ความเชี่ยวชาญเฉพาะสาขา ด้านผู้เรียนต้องมีความตั้งใจและมุ่งมั่น มีงบประมาณสนับสนุน ภาครัฐให้ความสำคัญและสนับสนุนงบประมาณอย่างต่อเนื่อง ภาคเอกชนให้การสนับสนุนการจัดกิจกรรมต่างๆ องค์กรและชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรม สถาบันการศึกษาส่งเสริมและสนับสนุนด้านวิชาการ สถาบันศีกษาศิลปะมีการจัดการที่ดี ไม่แสวงหากำไร มีการประชาสัมพันธ์เชิงรุก มีการจัดกิจกรรมนาฏศิลป์ไทยและการแสดงต่อสาธารณะชนเป็นประจำ

แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่นที่ยั่งยืนต้องมีการร่วมมือกันของสามหน่วยงาน คือ บ้าน วัด และโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูภัทลัษณวิวัฒน์ และคณะ** ได้ศึกษาเรื่องความร่วมมือของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น พบว่าการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของพระสงฆ์และการมีส่วนร่วมปฏิบัติกรอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีส่วนร่วมติดตามประเมินผลการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการมีส่วนร่วมผลประโยชน์การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น อยู่ในระดับปานกลาง

แนวทางในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี จังหวัดขอนแก่นที่ยั่งยืนต้องมีการสร้างแหล่งเรียนรู้ชุมชน หนึ่งต้องนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนโดยสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชนแล้วเอาภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาสร้างเป็นสัญลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ **พระครูวัชรสุวรรณาทร (ลูกซูป เกตุเขียว) และคณะ** ได้ศึกษาเรื่องการผลิตภัณฑท้องถิ่น: คุณค่าอัต

ลักษณะและการสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน พบว่าการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากต้นตาลสร้างมูลค่าเพิ่มให้ท้องถิ่นด้วยอัตลักษณ์ชุมชน เนื่องจากผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นนั้นถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมในแต่ละชุมชนยังคงมีการรักษาไว้ แต่อยู่อย่างกระจัดกระจายและลดจำนวนลงอย่างมาก โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของต้นตาลในท้องถิ่น ส่วนมาามีผลมาจากการย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย ส่วนบางแห่งถูกทิ้งร้างและส่วนบางแห่งถูกปรับเปลี่ยนแปลงเพื่อสนองความต้องการตามวิถีชีวิตที่ทันสมัย

๕.๓ ข้อเสนอแนะการวิจัย

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

หน่วยงานวัฒนธรรม ภูมิปัญญา อารยธรรม ควรจะนำเอาเทคนิคและวิธีการในการดำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมให้เกิดความยั่งยืน ไปใช้ในพื้นที่ของตนเอง

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ภูมิปัญญา อารยธรรม เป็นสิ่งสำคัญในกำหนดวิถีชีวิตของคนในแต่ละชุมชนหรือในแต่ละท้องถิ่น เมื่อเป็นเช่นนี้หน่วยงานของภาครัฐและภาคเอกชนควรให้ความสำคัญโดยการนำไปกำหนดเป็นนโยบายในระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำหนดนโยบายในการพัฒนาพื้นที่ในท้องถิ่นของตนเองให้เกิดความโดดเด่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การทำวิจัยครั้งต่อไปควรทำการวิจัยและพัฒนา (Research and Development : R&D) และการวิจัย และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) ดังนี้

- ๑) การพัฒนาชุมชนด้วยภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ๒) การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนด้วยภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น
- ๓) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม อารยธรรมและภูมิปัญญา

ท้องถิ่น

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลวิทยุภูมิ

๑.๑ ข้อมูลวิทยุภูมิ

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. **มรดกภูมิปัญญาอีสาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด, ๒๕๖๑.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. **ภูมิปัญญาอีสาน**, (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, ๒๕๔๓).

ชอบ ดีสวนโคก. **วรรณกรรมพื้นบ้านสินไซ**. ขอนแก่น: สำนักการศึกษาเทศบาลนครขอนแก่น, ๒๕๕๐.

ชมพูนุท นาศิริรักษ์. **มนุษย์กับอารยธรรม**. ภาควิชาประวัติศาสตร์. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒.

ประยงค์ สุวรรณบุบผา. **สังคมปรัชญา แนวคิดตะวันออก- ตะวันตก**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. **แบบเรียนอักษรธรรมอีสานและไทยน้อย**. ขอนแก่น: คลังน่านาวิทยาขอนแก่น, ๒๕๕๙.

พิมพ์วัลย์ ปรีดล. **เครือข่ายการเรียนรู้** (เอกสารวิชาการ). เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖.

เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์. **การเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อความยั่งยืน**. ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก, ๒๕๔๕.

สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗.

สรชัย พิศาลบุตร. **การวิจัยทางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทวิทยพัฒน์, ๒๕๕๙.

สุเทพ สุนทรเกษม. **ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย**. เชียงใหม่: บริษัท สำนักพิมพ์โกลบอลวิชั่นจำกัด, ๒๕๔๐.

สุนทรา เขย. เอกสารประกอบการเรียน “การสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ไทย” เล่มที่ ๑ เรื่อง องค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ โรงเรียนทรายมูลวิทยา สำนักงานเขตศึกษามัธยมศึกษา เขต ๒๘. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ, ม.ป.ป.

สุวิมล ตีรภานันท์. **ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์แนวทางการปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

หนังสืออนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณพ่อหนู ชาญวิรัตน์ จ.ช. ๒๙ พฤษภาคม ๒๕๔๑. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์. อ้างใน แผนพัฒนาสามปี (พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐). เทศบาลตำบลสาวะถี, ๒๕๔๑.

เอกวิทย์ ฌ ฌกลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค: วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.**

นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๐.

เอกสารประกอบการจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบลสาวะถี พฤษภาคม ๒๕๕๐. อ้างอิงในแผนพัฒนาสามป

(พ.ศ.๒๕๕๘-๒๕๖๐). ขอนแก่น: เทศบาลตำบลสาวะถี, ๒๕๕๐.

(๒) รายงานวิจัย:

จักรพรรณ วงศ์พรพวิณ และสาริกา ไสวงาม. “ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชีวิตของ
อาณาจักรล้านช้าง”. **รายงานการวิจัย.** สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

ไตรเทพ สหะขันธ. “ศึกษาอัตลักษณ์และความเชื่อในจิตรกรรมฝาผนังแบบพื้นบ้านเพื่อพัฒนา
ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** สาขาวิชาวัฒนธรรม
ศาสตร์. มหาสารคาม: มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๖๒.

ธงชัย สิงอุดมและธีระวัฒน์ แสนคำ. “การอนุรักษ์และพัฒนาแห่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในกลุ่ม
แม่น้ำเลย จังหวัดเลย”. **รายงานการวิจัย.** พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

นฤตล สวัสดิ์ศรี และมัสนิน ปูนอน. “ศึกษาแนวทางการพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัด
มหาสารคามเพื่อไปสู่เมืองเศรษฐกิจสร้างสรรค์”. **รายงานการวิจัย.** สาขาวิชาบริหารธุรกิจ
เกษตร. คณะเทคโนโลยีการเกษตร: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๖๒.

ประสพสุข ฤทธิเดช, สมบัติ ฤทธิเดช และธารทิพย์ ช้วนา. “การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมี
ส่วนร่วมโดยองค์กรชุมชน เพื่อเสริมสร้างเด็กและเยาวชนรับรู้คุณค่าของตนเอง”. **รายงาน
การวิจัย.** คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, ๒๕๕๘.

พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์, ผศ. และคณะ, “การมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์วัฒนธรรม
ท้องถิ่นได้”. **รายงานการวิจัย.** พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระครูวัชรสุวรรณาท, ดร. (ลูกซุบ เกตุเขียว) และคณะ. “ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น: คุณค่าอัตลักษณ์และ
การสร้างมูลค่าเพิ่มด้วยวัฒนธรรมชุมชน”. **รายงานการวิจัย.** พระนครศรีอยุธยา:
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

พระครูศรีวรพินิจและคณะ. “การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการแห่งโบราณคดีทาง
พระพุทธศาสนาในจังหวัดพะเยา”. **รายงานการวิจัย.** พระนครศรีอยุธยา: สถาบันวิจัย
พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พุดมภัทร เป็กเตปิน. “รูปแบบการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบ้านไร่ศิลาทอง ตำบล
พิชัย อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง”. **วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตร
มหาบัณฑิต.** สาขาวิชาการพัฒนาสังคม. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๖๕.

รัมภา ศิริวงศ์และคณะ. “การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมอาหารล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต.** เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๔.

วนิดา นาคีสงษ์. “จากภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนปวาเกอญอบ้านแม่กองคา สู่การเป็นสินค้าชุมชน, **การวิจัยหลักสูตรประกาศนียบัตรบัณฑิต**. สาขาวิชาบัณฑิตอาสาสมัคร. วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป่วย อึ้งภากรณ์:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๙.

วัฒนาพร ชินพรและคณะ. **การใช้สมุนไพรในชุมชน อำเภอคำม่วง และกิ่งอำเภอสสามชัย จังหวัดกาฬสินธุ์**. กาฬสินธุ์: โรงพยาบาลคำม่วง, ๒๕๔๘.

อุดม บัวศรี และประกอบ มีโคตรกอง. “การวิเคราะห์วรรณกรรมพื้นบ้านอีสานที่ใช้ในการเสริมสร้างความปรองดองของประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ”. **รายงานการวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๐.

(๓) วารสาร:

ธนา ประมุขกุล. เครือข่าย. **วารสารส่งเสริมสุขภาพและอนามัยสิ่งแวดล้อม**. ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๓ กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๔๔.

ประจักษ์ ชูราสี. การบูรณาการหลักธรรม เพื่อการพัฒนาชุมชนในสังคมไทยให้เข้มแข็ง. **วารสารวิจัยราชภัฏกรุงเก่า**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓ กันยายน ๒๕๖๑.

พีรยา มหาภิตติคุณ. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นรังสิต: สำนวนพรมแดนแห่งความรู้. **วารสารศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยรังสิต**. ปีที่ ๑๔ ฉบับที่ ๒ มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๒.

(๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์:

Kotoknow ดอกจานเรตีโอ “เสียงแคน ฮิตอีสาน”. แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/4376291>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม. แหล่งที่มา: <https://th-th.facebook.com/DCP.culture/posts/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖

การตีโปงลาง. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖

ข้อใส่ปลา. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายน ๒๕๖๖

ครุวรรณ ไชยศรี. ประวัติศาสตร์ คืออะไร. แหล่งที่มา: <https://wanna500.wordpress.com/2013/04/30/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

คุณค่าของวัฒนธรรมไทย. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayoch-nkxng-wathnthrrm-thiy>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

จากวิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี “แคน”. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wikil>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖

ต้นกำเนิดแม่น้ำชี. แหล่งที่มา: <https://www.khonkaenlink.info/chi-rivers/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕

ที่ท่องเที่ยวขอนแก่น แหล่งท่องเที่ยว ประวัติศาสตร์และโบราณคดี. แหล่งที่มา: <https://www.sanook.com/travel/1399409/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๕

- ธีระวัฒน์ ชุ่ม. การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม: วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพมหานคร: ม.ศิลปากร, ๒๕๕๔. แหล่งที่มา: <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/123456789/12826>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๔
- บ้านจอมยุทธ์ การศึกษาประวัติศาสตร์. แหล่งที่มา: <https://www.baanjomyut.com/library>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗
- ประเภทเครื่องดนตรี พิณ. แหล่งที่มา: <https://www.lib.ru.ac.th/journal/isan/music/index.html>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
- ประเภทและการจัดประเภทของวัฒนธรรม <https://saimoon.thai.ac/client-upload/saimoon/uploads/files/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕
- ประโยชน์ของวัฒนธรรมไทย. แหล่งที่มา: <https://sites.google.com/site/site59007/prayochn-khxng-wathnthrrm-thiy>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖
- ประวัติศาสตร์ วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗
- ผ้ามัดหมี่ลายแคนแก่นคูณ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผ้าไหมมัดหมี่บ้านหัวฝาย จ.ขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://i-san.tourismthailand.org/6906/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- เผยตำนานแม่น้ำชี แม่น้ำสายที่ยาวที่สุดในประเทศไทย. แหล่งที่มา: <https://www.tnews.co.th/social/538509>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๖
- พระครูสังฆรักษ์จักรกฤษณ์. การพัฒนาวัดให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ของชุมชน, ๒๕๖๑. แหล่งที่มา: <http://ojs.mcu.ac.th>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๖๖]
- พาข้าว. แหล่งที่มา: <https://www.google.com/search?>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- พิณเครื่องดนตรีพื้นบ้านภาคอีสาน. แหล่งที่มา: <https://esan108.com>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖
- ภาพงานเทศกาลดอกคูณเสียงแคนและถนนข้าวเหนียว จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: <http://www.dhammadhai.org/culture/songkrankhonkaen.php>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๖๖
- ภูมิปัญญาพื้นบ้านจากไม้ไผ่ไทย. แหล่งที่มา: <https://maekhawtom.go.th>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๖๖
- ลุ่มน้ำชี. แหล่งที่มา: <http://water.dwr.go.th/wrro11/index.php/th/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๖๕
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ๒๕๖๖
- วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. จังหวัดขอนแก่น, แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ ตุลาคม ๒๕๖๕
- ศูนย์สารนิเทศอีสานสิรินธร โป่งกลาง. แหล่งที่มา: <http://library.msu.ac.th/isancenter>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๖

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น. แหล่งที่มา: <https://khonkaen.m-culture.go.th/th/history>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๕๖๖

อารยธรรม, วิקיพีเดีย สารานุกรมเสรี. แหล่งที่มา: <https://th.wikipedia.org/wiki/>, สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๗

(๕) ภาษาอังกฤษ:

Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973). **Network analysis: Studies in human interaction**, Netherlands: Mouton and Company, Bose, R., (2002).

Burke, Adam. **Communications & Development: a practical guide**. London: Social Development Division Department for International Development, 1999.

Starkey, Paul. **Networking for Development**, IFRTD (The International Forum for Rural Transport and Development), 1997.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือวิจัย

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก

เรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์เชิงลึก ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดขอนแก่น

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยเท่านั้น และข้อมูลจะเก็บเป็นความลับจะไม่มีผลกระทบต่อผู้ให้ข้อมูลแต่ประการใด จึงขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลตามสภาพจริง ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
๒. ที่อยู่.....
๓. วุฒิการศึกษา
๔. อาชีพ.....
๕. ตำแหน่ง/สถานภาพ.....
๖. วัน เดือน ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และแหล่งอารยธรรม ในจังหวัดขอนแก่น

๑. จังหวัดขอนแก่นมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน/ความเป็นมา อย่างไร

.....

.....

.....

๒. จังหวัดขอนแก่นมีวัฒนธรรมอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. จังหวัดขอนแก่นมีภูมิปัญญาท้องถิ่นอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. จังหวัดขอนแก่นมีแหล่งอารยธรรมอยู่ที่ไหนบ้าง

.....

.....

.....

ตอนที่ ๓ ภูมิปัญญาและแหล่งอารยธรรมลุ่มน้ำชี ในจังหวัดขอนแก่น

๑. ภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไรและมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๒. อารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีมีความเป็นมาอย่างไร และมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

๓. แหล่งภูมิปัญญาของชุมชนลุ่มน้ำชีมีที่ใดบ้าง

.....

.....

.....

๔. แหล่งอารยธรรมของชุมชนลุ่มน้ำชีมีที่ใดบ้าง

.....

.....

.....

๕. ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรมมีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนอีสานอย่างไรบ้าง

.....

.....

แบบสนทนากลุ่ม

เรื่อง อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในจังหวัดขอนแก่น

คำชี้แจง

แบบสนทนากลุ่มย่อย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

ตอนที่ ๒ แนวทางการธำรงรักษาและสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี

ตอนที่ ๓ แนวทางการสืบทอดอารยธรรมลุ่มน้ำชี

สำหรับข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มย่อยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำข้อมูลไปใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยเท่านั้น และข้อมูลจะเก็บเป็นความลับจะไม่มีการเผยแพร่ต่อผู้ให้ข้อมูลแต่ประการใด จึงขอความอนุเคราะห์ในการให้ข้อมูลตามสภาพจริง ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลเป็นอย่างยิ่ง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้ข้อมูล

๑. ชื่อ.....นามสกุล.....
๒. ที่อยู่.....
๓. วุฒิการศึกษา.....
๔. อาชีพ.....
๕. ตำแหน่ง/สถานภาพ.....
๖. วัน เดือน ปีที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ ๒ แนวทางการธำรงรักษาอารยธรรมลุ่มน้ำชี

๑. แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรม จากรุ่นสู่รุ่นอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๒. แนวทางการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอารยธรรม
อย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๓. แนวทางการบริหารจัดการภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอรรถธรรม อย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๔. แนวทางการร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด และหน่วยงานรัฐในการธำรงและสืบทอดอรรถธรรมลุ่มน้ำชี อย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๕. แนวทางการประยุกต์ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และอรรถธรรมลุ่มน้ำชีไปใช้ในการดำเนินชีวิต อย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

ตอนที่ ๓ แนวทางในการสืบทอดอรรถธรรมลุ่มน้ำชี

๑. การจัดทำข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับอรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการจัดทำอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๒. การนำเสนอข้อมูลทางออนไลน์เกี่ยวกับอรรถธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการจัดทำอย่างไรบ้าง

.....
.....
.....

๓. การสร้างมักคเทศชุมชนด้านอารยธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๔. การสร้างแหล่งเรียนรู้อารยธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

๕. การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงอารยธรรมลุ่มน้ำชี จะมีวิธีการสร้างอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

(ผศ.ดร. สวิน ทองปั้น)

หัวหน้าโครงการย่อย ๑

ภาคผนวก ข

หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลวิจัย

ที่ อว ๘๐๓๒.๑/ว๑๑๓

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี
 อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
 โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๗
 โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๕๕

๑๗ สิงหาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลการวิจัย

เจริญพร

ด้วย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ทองปั้น และ ดร.ปานจิต สุกุมาลัย ได้รับ
 ทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี :
 ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๖๖

เพื่อให้งานวิจัยมีคุณภาพด้านวิชาการและถูกต้องตามหลักการวิจัย ทางมหาวิทยาลัย จึง
 ขอความอนุเคราะห์ท่านให้ข้อมูลกับนักวิจัย โดยนักวิจัยจะประสานติดต่อวันเวลาในการสัมภาษณ์เอง
 และข้อมูลที่ได้จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวิจัยเท่านั้น ไม่มีผลกระทบต่อท่านหรือหน่วยงานของ
 ท่านแต่ประการใด

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น หวังเป็นอย่างยิ่งว่าคง
 ได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี

ขออนุโมทนาขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอเจริญพร

(พระราชพัฒนวัชรบัณฑิต, รศ. ดร.)

รองอธิการบดี วิทยาเขตขอนแก่น

ประธานคณะกรรมการบริหารงานบัณฑิตศึกษา วิทยาลัยสงฆ์ขอนแก่น

ผู้ประสานงานวิจัย

ผศ. ดร.สุวิน ทองปั้น (นักวิจัย) โทร ๐๘๑ ๗๐๘๘ ๕๕๕

ภาคผนวก ค
ภาพถ่ายการลงพื้นที่วิจัย

นางลันไต้ บัญมี มัคคุเทศชุมชน

ภาพกิจกรรมฝาผนังวัดไชยศรี

สนทนากลุ่มย่อย โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิ ๕ ท่าน คือ ผศ.ดร. บุรินทร์ ภูสกุล ผศ. ชอบ ดีสายโคก ผศ.ดร.นิเทศ สนั่นนารี ผศ.ดร. จักรพรรณ วงศ์พรพวัล นายกิตติธรร วงศ์ธัญญา ในเรื่องอารยธรรมและภูมิปัญญาอีสาน

สัมภาษณ์ ผศ.ดร.สุเนตร โพธิสาร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ อารยธรรม วัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาอีสาน

ภาคผนวก ง
หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากการวิจัย
แบบตอบรับบทความวิจัย
ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๖๖

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระครูศรีปริยัติบัณฑิต, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำรายวิชาสุนทรียศาสตร์
ชื่อหน่วยงาน/องค์กร/ชุมชน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
ที่อยู่ ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโคกสี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐๙๕๗๕๐๓๕๓๗ โทรสาร -
ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง
อวยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น
ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ ผศ.ดร.สุวิน ทอغبั้น และ ดร. ปาณจิตร สุกมลย์
โดยนำไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

- การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน
- การใช้ประโยชน์ด้านความรู้เกี่ยวกับอารยธรรม ภูมิปัญญาอีสาน วรรณกรรม กิจกรรมฝาผนัง
ทางพุทธศาสนา
- การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาสิ่งประดิษฐ์
- การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ
- การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑ กันยายน ๒๕๖๖ เป็นต้นไป ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์
เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดี ดังนี้

๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับภาพกิจกรรมฝาผนัง ซึ่งองค์ความรู้นี้สามารถนำไปใช้ในการสอนรายวิชา
สุนทรียศาสตร์

๒. ได้แนวทางการพัฒนาตำราเรียนในรายวิชาสุนทรียศาสตร์

๓. ได้เอกสารประกอบการสอนรายวิชาสุนทรียศาสตร์

ขอรับรองว่าข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

(ลงชื่อ)

พระครูศรีปริยัติบัณฑิต

(พระครูศรีปริยัติบัณฑิต, ผศ.ดร.)

อาจารย์ประจำรายวิชาสุนทรียศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ตำบลโลกสี
อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทรศัพท์ ๐-๔๓๒๘-๓๕๔๗
โทรสาร. ๐-๔๓๒๘-๓๓๕๕

ที่ อว ๘๐๓๑.๑ /ว ๖๓

๑๙ กันยายน ๒๕๖๖

เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความวารสารวิชาการธรรมทรศน์

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวิน ทองปิ่น

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี: ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” เพื่อพิมพ์เผยแพร่ในวารสารวิชาการธรรมทรศน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตขอนแก่น นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการได้ดำเนินการตามกระบวนการพิจารณา จากคณะกรรมการกลั่นกรองบทความ (Peer Review) จำนวน ๓ ท่าน ที่มีความเชี่ยวชาญในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องเรียบร้อยแล้ว และกองบรรณาธิการเห็นชอบรับบทความของท่านตีพิมพ์ในวารสารวิชาการธรรมทรศน์ ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๑ ประจำเดือน มกราคม – มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๗ ซึ่งวารสารเข้าสู่ฐานข้อมูล TCI แล้ว

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรพล พรมกุล)
บรรณาธิการวารสารวิชาการธรรมทรศน์

ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย
เอกสารข้อมูลคำอธิบายสำหรับผู้เข้าร่วมการวิจัยและไบนินยอม

หมายเลขข้อเสนอการวิจัย ว.๑๑๗/๒๕๖๖

ข้อเสนอการวิจัยนี้และเอกสารประกอบของข้อเสนอการวิจัยตามรายงานการแสดงด้านล่าง ได้รับการพิจารณาจากคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยแล้ว คณะกรรมการฯ มีความเห็นว่าข้อเสนอการวิจัยที่จะดำเนินการมีความสอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล ตลอดจนกฎหมาย ข้อบังคับและข้อกำหนดภายในประเทศ จึงเห็นสมควรให้ดำเนินการวิจัยตามข้อเสนอการวิจัยนี้ได้

ชื่อข้อเสนอการวิจัย: อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัด
ขอนแก่น
(Chi Valley Civilization : History Culture and Wisdom in Khonkean
Province)

รหัสข้อเสนอการวิจัย: MCU RS 800766086

สถาบันที่สังกัด: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้วิจัยหลัก: ผศ.ดร.สุวิน ทองปั้น

เอกสารที่พิจารณาทบทวน

๑. แบบเสนอโครงการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๒. เอกสารชี้แจงข้อมูลผู้เข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๓. หนังสือแสดงเจตนายินยอมเข้าร่วมการวิจัย	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล	ฉบับที่ วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๖

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.)

ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑๐ เมษายน ๒๕๖๖

หมายเลขใบรับรอง: ว.๑๑๗/๒๕๖๖

วันที่ให้การรับรอง: ๑๐ เมษายน ๒๕๖๖

วันหมดอายุใบรับรอง: ๑๐ เมษายน ๒๕๖๗

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต (Output)	รายละเอียดผลผลิต
๑. องค์ความรู้ใหม่	รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ จำนวน ๓ เรื่อง
๒. ได้ผลงานตีพิมพ์ระดับชาติ	ได้ตีพิมพ์บทความวิจัยในวารสารวิชาการระดับชาติ จำนวน ๓ ฉบับ คือ ๑) บทความวิจัย เรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน” ๒) บทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดขอนแก่น” ๓) บทความวิจัยเรื่อง “อารยธรรมลุ่มน้ำชี : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาในจังหวัดมหาสารคาม”
กำลังคน หรือหน่วยงาน ที่ได้รับการพัฒนาทักษะ - 1.6 ชุมชนท้องถิ่น/ ประชาสังคม	-เชิงปริมาณ ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ 2 จังหวัดที่ทำวิจัย ได้รับการพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยชุมชนละ 40 คน รวมจำนวน 80 คน -เชิงคุณภาพ เมื่อเสร็จสิ้นโครงการ กลุ่มเป้าหมายจะได้รับการพัฒนาทักษะที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น อย่างน้อยครั้งหนึ่งของกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้
๖. หนังสือ – หนังสือทั้งเล่ม	ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาในชุมชนอีสาน จำนวน ๑ เล่ม

ผลลัพธ์ (Outcome)	รายละเอียดผลลัพธ์
๑. ผลงานตีพิมพ์ (Publications)	บทความตีพิมพ์ในวารสารวิชาการระดับชาติ หรือนานาชาติ จำนวน ๓ เรื่อง
๒. การอ้างอิง (Citations)	มีอ้างอิงผลการวิจัยจากการนำเสนอผลการวิจัย ในวารสารวิชาการระดับชาติและนานาชาติ จำนวน ๖ เรื่อง
๓. ฐานข้อมูลและแบบจำลองวิจัย (Research databases and models)	ได้ฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่วิจัย
๔. การผลักดัน นโยบาย แนวปฏิบัติ แผน และกฎระเบียบ (Influence on policy, practice, plan and	จังหวัดในพื้นที่ที่ทำการวิจัย 2 จังหวัด ผลักดันให้มีโครงการศึกษาประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง

ผลลัพธ์ (Outcome)	รายละเอียดผลลัพธ์
regulations)	
๕. กิจกรรมสร้างการมีส่วนร่วม (Engagement activities)	มีความร่วมมือในศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์และร่วมมือในการพัฒนาชุมชนในพื้นที่

ผลกระทบ	รายละเอียดของผลกระทบ
๑. ด้านเศรษฐกิจ	มีการผลักดันให้เกิดชุมชนภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบทำให้แต่ละตำบลมีการกำหนดทิศทางการดำเนินเศรษฐกิจระดับรากหญ้าสามารถพึ่งพาตนเองได้ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันในสังคมได้ ทำให้เศรษฐกิจจะมีการหมุนเวียนอยู่ในชุมชนมากขึ้น
๒. ด้านสังคม	<p>-ด้านชุมชนและพื้นที่</p> <p>๑. การเพิ่มศักยภาพท้องถิ่นให้เกิดการเรียนรู้ในเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นที่เชื่อมั่นของชุมชน</p> <p>๒. สังคมมีความเข้มแข็ง มีหลักเกณฑ์และแนวทางในการปกครองท้องถิ่นที่ชัดเจน</p> <p>๓. การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน รัฐบาลและเอกชน</p> <p>๔. สร้างเสริมแนวทางพัฒนาพื้นที่ในพื้นที่วิจัยอย่างยั่งยืน</p> <p>๕. ประชาชนมีความสามัคคีกลมเกลียวกันมากขึ้นเนื่องมาจากการมีอัตลักษณ์หรือค้นพบอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองได้มากขึ้น</p> <p>-ด้านสิ่งแวดล้อม</p> <p>การเพิ่มศักยภาพและสร้างสังคมเข้มแข็งของชุมชน จะทำให้ลดปัญหาและความเหลื่อมล้ำ สร้างความเข้มแข็ง พร้อมปรับตัวเข้าสู่สังคมอุดมสุขได้อย่างมีประสิทธิภาพ ฉะนั้น หน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องควรให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพและสร้างสังคมเอื้ออาทรสำหรับเยาวชนและผู้ด้อยโอกาสในสังคม การพัฒนาผู้คนทุกกลุ่มที่ทำงาน เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับชุมชนไปถึงระดับประเทศให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน</p>
๓. ด้านวิชาการ	ได้มีการศึกษาแหล่งประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นในพื้นที่ที่วิจัยเผยแพร่สู่วงวิชาการอย่างกว้างขวาง

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	นายสุวิน ทองปั้น
เกิดวันที่	๑๖ กรกฎาคม ๒๕๑๑
สถานที่เกิด	๒ / ๒ บ้านหนองแขง ตำบลสานตม อำเภอกุเรื่อ จังหวัดเลย
ที่อยู่ปัจจุบัน	๑๖๘/๒๖๒ ถนนประชาสโมสร ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ๔๐๐๐๐
สถานที่ทำงาน	คณะพุทธศาสตร์ สาขาวิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
วุฒิการศึกษา	
พ.ศ.๒๕๓๖	ปริญญาตรี พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา (พธ.บ.) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
พ.ศ.๒๕๓๘	ปริญญาโท Master of Arts in Philosophy (M.A.) Mysore University, India
พ.ศ.๒๕๔๒	ปริญญาเอก Doctor of Philosophy in Philosophy (Ph.D.) Banaras Hindu University, India

ผลงานการวิจัย

- พ.ศ. ๒๕๕๖ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “การนำหลักพุทธจริยธรรมไปพัฒนาคุณภาพชีวิต : กรณีศึกษาชุมชนบ้านกอก อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น” ปีที่พิมพ์ ๒๕๕๖
แหล่งทุน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
- พ.ศ. ๒๕๕๘ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการฟื้นฟูและป้องกันยาเสพติดตาม
แนวทางพระพุทธศาสนา : กรณีศึกษาวัดพุทธเกษม อำเภอน้ำพอง
จังหวัดขอนแก่น” แหล่งทุน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ปีงบประมาณ ๒๕๕๘
- พ.ศ.๒๕๕๙ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “พุทธศิลป์ล้านช้าง : แนวคิด พัฒนาการ คุณค่าทางศิลปะ
และวัฒนธรรม” แหล่งทุน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
ปีงบประมาณ ๒๕๕๘
- พ.ศ.๒๕๖๐ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “การเสริมสร้างสุขภาวะและการเรียนรู้ตามแนว
พระพุทธศาสนา โดยมีส่วนร่วมของพระสงฆ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
จังหวัดขอนแก่นและอุดรธานี” แหล่งทุน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ
เสริมสร้างสุขภาพ (สสส.) ปีงบประมาณ ๒๕๕๘
- พ.ศ.๒๕๖๑ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการสภาพลเมืองเชิงพุทธ จังหวัด
ขอนแก่น” แหล่งทุน สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)

ปีงบประมาณ ๒๕๕๘

พ.ศ.๒๕๖๒ หัวหน้าโครงการวิจัยเรื่อง “อาณาจักรล้านช้าง : ปรัชญา ศิลปะ วัฒนธรรม
ประเพณี และวิถีชีวิตคนลุ่มน้ำโขง” แหล่งทุน สำนักงานคณะกรรมการวิจัย
แห่งชาติ (วช.) ปีงบประมาณ ๒๕๕๘

ประวัติผู้ร่วมวิจัย

ชื่อ-นามสกุล ดร.ปานจิตร์ สุกุมาลย์
ตำแหน่ง อาจารย์ หลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา
สถานที่ติดต่อ
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
 ๓๐ หมู่ที่ ๑ บ้านโคกสี ตำบลโคกสี อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
 ๔๐๐๐๐ e-mail: panjitr.suk@mcu.ac.th

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๔๑ ค.อ.บ. (วิศวกรรมอุตสาหการ) สถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาเขตขอนแก่น
 พ.ศ. ๒๕๔๙ ค.บ.(คอมพิวเตอร์ศึกษา) มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
 พ.ศ. ๒๕๕๔ ค.ม.(วิจัยและประเมินผลการศึกษา) มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย
 พ.ศ. ๒๕๖๐ กศ.ด.(วิจัยและประเมินผลการศึกษา) มหาวิทยาลัยนเรศวร

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๖๒ นักวิชาการศึกษา
 พ.ศ. ๒๕๖๒- ปัจจุบัน อาจารย์ประจำหลักสูตรครุศาสตรมหาบัณฑิต
 สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตขอนแก่น

ผลงานทางวิชาการ

เบญจวรรณ อินตะวงศ์, ปานจิตร์ สุกุมาลย์ และคณะ (๒๕๕๗) ตัวแปรจำแนกการสำเร็จ
 การศึกษาตามหลักสูตรดุขฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร. วารสารการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน
 (มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) ปีที่ : ๗ ฉบับที่ : ๒ หน้า : ๗๘ – ๙๑

รัตนะ บัวสนธ์, เอื้อมพร หลินเจริญ, ชำนาญ ปานนางษ์, ปานจิตร์ สุกุมาลย์และคณะ, (๒๕๕๗). หมอดู
 และหมอนวด : ทอระบายความเครียดและความใคร่ของสังคมไทย. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย
 นเรศวร ปีที่ : ๑๖ ฉบับที่ : ๓. หน้า : ๑๗๒ – ๑๘๐

วิทยา ทองดี, สุรพล พรหมกุล ปานจิตร์ สุกุมาลย์ และคณะ, รูปแบบพุทธบูรณาการเพื่อการ
 ส่งเสริมครุต้นแบบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน, วารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น ,(TCI
 ๑) ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๓ เดือน กรกฎาคม – กันยายน ๒๕๖๒ หน้า ๑๙๔ – ๒๐๘, มหาวิทยาลัยมหาจุฬา
 ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒.

ปาณจิตร สุกุมาลย์ และคณะ. ภาวะผู้นำสถานศึกษาที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์. งานสัมมนาผลงานวิจัยนานาชาติ ครั้งที่ ๙ และระดับชาติ ครั้งที่ ๑ “วัฒนธรรมเชิงพุทธ กับการพัฒนาที่ยั่งยืน” ณ หอประชุมพระเทพวรมณี (วิบูลย์ กลยาโณ) วิทยาลัยสงฆ์ศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๑.

เกรียงศักดิ์ นิลทะการและปาณจิตร สุกุมาลย์. หลักภavana ๔ กับการดูแลตนเองของผู้ป่วยโรคเบาหวาน. ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (๒๐๒๑): วารสาร มจร อุบลปริทรรศน์ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๔). ๒๕๖๔. หน้า ๘๔๓-๘๕๒.

พระครูวินัยธรวรรณ ญาณวโร(สุวรรณเพ็ง) และปาณจิตร สุกุมาลย์. นวัตกรรมการสอนสังคมศึกษาแห่งศตวรรษที่ ๒๑. Journal of Buddhist Education and Research : JBER. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ มกราคม – เมษายน ๒๕๖๔. ๒๕๖๔. หน้า ๒๑๔ – ๒๒๕.

ปาณจิตร สุกุมาลย์. การพัฒนาแบบประเมินการจัดการเรียนรู้อย่างมีความสุขของนิสิตครูในศตวรรษที่ ๒๑. **รายงานการวิจัย**, กองทุนส่งเสริมงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น งบประมาณ ๒๕๖๕.

สมควร นามสีฐาน และปาณจิตร สุกุมาลย์. รูปแบบการจัดการเรียนรู้ออนไลน์โดยนวัตกรรมเชิงสร้างสรรค์ ในสถานการณ์ NEXT NORMAL ของโรงเรียนในจังหวัดขอนแก่น, **รายงานการวิจัย**, กองทุนส่งเสริมงานวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น งบประมาณ ๒๕๖๕.

พระพัยคอรุณ ศรีมงคล และปาณจิตร สุกุมาลย์. บทบาทครูผู้สอนสังคมศึกษากับการส่งเสริมคุณธรรมและจริยธรรม ในโรงเรียนเอกชนการกุศลของวัดในพระพุทธศาสนา วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๕)

ณลธิณ วรรครุ ปาณจิตร สุกุมาลย์ และ Mr.Yukesh Sakya. Soft Power : นวัตกรรมจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะชีวิตและอาชีพในศตวรรษที่ ๒๑. การประชุมวิชาการระดับชาติศรีโคตรบูรณศึกษา ครั้งที่ ๒ เผยแพร่ในการประชุมวิชาการระดับชาติศรีโคตรบูรณศึกษา ครั้งที่ ๒ “Soft power : สายธารภูมิปัญญา เพิ่มมูลค่านวัตกรรม สู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์ Next normal”. มหาวิทยาลัยนครพนม. พฤศจิกายน ๒๕๖๕.

พระแท้กษิ้อาทิตโต (แก้วกาหลง), นิรัช เรืองแสน และปาณจิตร สุกุมาลย์. โมเดลทางสังคมศึกษากับการพัฒนาสมรรถนะของผู้เรียน. วารสารพุทธศาสตร์ มจร อุบลราชธานี ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๖๖) หน้า ๑๓-๒๓.

Vitthaya Thongdee, Pranjitr Sukumal, Ekkarach Kositpimanvach, Somkhul Namsrithan, Phanthiwa Thabphume, Niraj Ruangsarn. (2021). The Buddhist Integrative

Model in Promoting Master Teachers in Upper Northeast of Thailand. Psychology and Education

Jiraporn Phansawang, Phrakhru Sudhikhambhirayan, Prayoon Saengsai, Panjitr Sukumal, Panya Klaydesh. Buddhist Education: The Noble Path to Peace. Journal of Management Information and Decision Sciences. Article: 2021 Vol: 24 Issue: 6S.